

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ

DÜNYA EKONOMİSİNDE
BUNALIM EĞİLİMLERİNİN DOĞUŞU VE GELİŞİMİ
ÜZERİNE BİR İNCELEME

(Uzun Süreli İktisadi Çevrimler Teorisi Yönünden)

(DOKTORA TEZİ)

MÜFİT AKYÜZ

Istanbul - 1984

İ Ç İ N D E K İ L E R

GİRİŞ	1
I. BÖLÜM: UZUN SÜRELİ İKTİSADİ ÇEVİRİMLER TEORİSİNİN GENEL ESASLARI	4
I.1. Dünya Ekonomisi ve Bunalım Kavramları	4
I.1.1. Dünya Ekonomisi Kavramı	4
I.1.2. Dünya Ekonomisinde Büyüme	6
I.1.3. Ekonomik Bunalım Kavramı	8
I.2. Sürelerine Göre Çevrim Türleri	11
I.2.1. İş Çevrimleri	11
I.2.2. Uzun Süreli Çevrimler	14
I.2.3. Yüzyıllık Çevrimler	15
I.3. Uzun Süreli Çevrimler Teorisi	17
I.3.1. Teorinin ortaya çıkışı	17
I.3.2. Başlıca Açıklama Biçimleri	20
I.3.2.1. Sermaye Mallarının Dönemsel Yenilenmelerine Dayalı Açıklama Biçimi	20
I.3.2.2. Yeniliklerle Ekonomik Büyüme	23
Arasındaki Karşılıklı Etkileşime Dayalı Açıklama Biçimi	23
I.3.2.3. İksel Ürünlerin Nisbi Fiyatlarına Dayalı Açıklama Biçimi	28
I.3.2.4. Sermaye ve Tüketim Malları Arasındaki İlişkiye Dayalı Açıklama Biçimi	32
I.3.2.5. Kâr Oranındaki Dalgalanmalara Dayalı Açıklama Biçimi	34
I.4. Dönemlendirme Sorunu: Tarihsel Olarak Genişleme ve Daralma Evreleri	38
I.4.1. N.D. Kondratieff'de	39
I.4.2. J.A. Schumpeter'de	40
I.4.3. W.W. Rostow'da	41
I.4.4. E. Mandel'de	43

**II. BÖLÜM: DÜNYA EKONOMİSİNDE BUNALIM EĞİLİMLERİNİN
DOĞUŞU VE GELİŞİMİ 49**

II.1. Uzun Süreli Çevrimler Teorisine Genel Bakış ve II. Dünya Savaşı Sonrası Büyüme Döneminin Bazı Kaynakları 49	49
II.1.1. Uzun Süreli Çevrimler Teorisine Genel Bakış 49	49
II.1.2. İkinci Dünya Savaşı Sonrası Büyüme Döneminin Bazı Kaynakları 53	53
II.1.2.1. Üretim Artışında Etkili Olanlar 53	53
II.1.2.2. Talep Artışında Etkili Olanlar 58	58
II.2. Büyüme Sürecinde Kesilme Eğilimleri 61	61
II.2.1. Değişen Ekonomik Güç Dengeleri 61	61
II.2.2. Verimlilik Düşmeleri 66	66
II.2.3. Kârlılıkta Azalma 72	72
II.2.4. Bazı Girdi Maliyetleri: İksel Ürünler ve Ücretler 77	77
II.2.5. Resesyonların Şiddetlenmesi 86	86
II.3. Büyümeyi Sürdürme Girişimi, Mali Yapı ve Uluslararası Rekabetin Artışı 94	94
II.3.1. Büyümeyi Sürdürme Girişimi: Genişletici Politikalar 94	94
II.3.2. Mali Yapının Bozulması 105	105
II.3.3. Uluslararası Rekabetin Artışı 111	111
II.3.3.1. Dünya Ticaretinde Daralma 112	112
II.3.3.2. Sanayide Yoğunlaşma ve Toplulaşma 117	117

II.4. Enflasyon ve İşsizlik	121
II.4.1. Enflasyon	121
II.4.1.1. Görünümü	121
II.4.1.2. Enflasyonun Kaynağına ilişkin Bazı Görüşler	124
II.4.2. İşsizlik	132
II.5. Resesyon Koşullarından Çıkmaya Yönelik Politikaların Etkinliği, Sanayide Kapasite Kullanımı ve Yatırımların Düzeyi	135
II.5.1. Resesyon Koşullarından Çıkmaya Yönelik Politikaların Etkinliği	135
II.5.2. Sanayide Kapasite Kullanımı ve Yatırımların Düzeyi	140
II.5.2.1. Sanayide Kapasite Kullanımı	140
II.5.2.2. Yatırımların Düzeyi	144
III. BÖLÜM: GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ	149
YARARLANILAN KAYNAKLAR	154

G İ R İ Ő

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yaklaşık yirmibeş yıl süren bir büyüme ve hemen hemen tam istihdam düzeyindeki bir gelişmeden sonra, dünya ekonomisi, günümüzde, büyüme oranlarının düşüklüğünden, azalan verimliliğe; korumacılıktan, sanayide kapasite kullanım oranlarının yükseltilememesine; azalan kârlılıktan, yüksek oranlı enflasyon ve işsizliğe kadar, bir çok sorunla karşı karşıyadır.

Bu sorunların niteliği ve nasıl ortadan kaldırılacağı konusunda iktisat literatüründe çok farklı bakış açılarının bulunduğu bilinmektedir. Bunları genel olarak iki grupta ⁽¹⁾ toplamak mümkündür.

Birinci gruba giren bakış açısına göre, günümüzün sorunları çok özel 'dışsal' unsurların ve "talihsiz" olarak nitelendirilen koşulların biraraya gelmiş olmasından dolayı ortaya çıkmışlardır: Dünya ekonomisini etkileyen geçici dengesizlik koşulları, iktisat politikalarının doğru bir biçimde uygulanması durumunda kendi kendine düzelecektir ⁽²⁾.

(1) Bu gruplara her iki ucundan yaklaşan başka yaklaşımlar da bulunmaktadır. Ancak, çalışmanın konusu bakımından bu sınıflandırmayı bozacak kadar genel kabul görmüş olmadıkları ileri sürülebilir.

(2) Bu görüş, uygun para ve maliye politikalarının ve bunların optimum 'karmasının' nasıl olması gerektiği konusunda kendi içinde oldukça tartışmalıdır.

Ne var ki, 1970'lerin ilk yıllarından itibaren şiddetini arttıran bunalım eğilimlerinin ortadan kaldırılmasını amaçlayan iktisat politikalarının (ve bunların dayanağı olan teorilerin) yetersiz kalmaları, dikkatleri, dünya ekonomisinin uzun süreli bir bunalım dönemine girip girmediği konusuna çekmiş, böylece, uzun süreli iktisadi çevrimler teorisi yeniden tartışılmaya başlanmıştır.

Teorinin savunucularına göre (ki bunlar ikinci grup bakış açısını meydana getirmektedir), günümüzde dünya ekonomisi uzun süreli bir bunalım dönemine girmiştir. Yeni bir büyüme dönemine girmek (1) zaman alacaktır.

Bu çalışmanın amacı, dünya ekonomisindeki bunalım eğilimlerinin doğuş ve gelişim sürecini uzun süreli çevrimler teorisi yönünden incelemektir.

Birinci Bölümde temel kavramlar ve uzun süreli çevrimler teorisi, başlıca açıklama biçimleri itibariyle, incelenmeye çalışılmıştır.

(1) Uzun süreli bunalım ve büyüme dönemleri arasındaki geçişlerin neden ve nasıl olduğuna ileride ilgili bölümde değinilecektir.

Çalışmanın ana konusu olan "Dünya Ekonomisinde Bunalım Eğilimlerinin Doğuşu ve Gelişimi", İkinci Bölümde olabildiğince fazla sayıda istatistik veriye dayanarak incelenmektedir.

Çalışmanın genel bir değerlendirmesi ve ulaşılan sonuç, Üçüncü Bölümde, "Genel Değerlendirme ve Sonuç" başlığı altında verilmektedir.

Bir yandan konunun son derece geniş olması, diğer yandan 'doktora tezi' olarak hazırlanması, çalışmanın kapsamına bazı sınırlamalar getirmemize neden olmuştur.

Buna göre, konuya merkez ülkeler açısından yaklaştık. Bu ülkelerin çevre ülkelerle olan ilişkilerinden doğan gelişmeleri konu dışında tuttuk (1). Diğer yandan, dünya ekonomisinde yaşanan bunalım koşullarının ortadan kaldırılmasına yönelik teori ve politikalara (Keynezyen, Monetarist, vb) ilişkin tartışmaları incelemedik. Bunlara sadece konumuzu ilgilendirdiği ölçüde ve kısaca değindik.

(1) Dünya ekonomisi kavramına merkez-çevre sınıflandırması içinde baktığımızdan, piyasa ekonomilerinden planlı ekonomiler sınıflandırması, doğallıkla, bu çalışmayla ilgili olmamaktadır.

UZUN SÜRELİ İKTİSADİ ÇEVİRİMLER TEORİSİNİN GENEL ESASLARI

I.1. DÜNYA EKONOMİSİ ve BUNALIM KAVRAMLARI

I.1.1. Dünya Ekonomisi Kavramı

Dünya ekonomisi kavramı, iktisat literatüründe genel olarak iki şekilde anlaşılmaktadır. Bunlardan birincisi kavramın 'uluslararası ekonomik yapı veya sistem' olarak düşünülmesidir⁽¹⁾. İkinci anlayışa göre, dünya ekonomisi tek tek ülke ekonomilerinin ve ekonomik sistemlerin "dışında" tamamen ayrı bir yapıdır⁽²⁾.

Nisbi olarak daha yeni ve daha yüksek soyutlama düzeyinde ele alındığı için, ikinci anlayışı Wallerstein'a dayanarak incelemeye çalışalım.

Dünya ekonomisi kavramını incelerken, Wallerstein'ın çıkış noktası, tek tek ülke ekonomilerinden ve ekonomik sistemlerden bağımsız, 'dünya sistemi' nin varlığıdır. Wallerstein, dünya sistemini "basitçe tek bir işbölümü ve çoklu kültür sistemlerince belirlenen bir birim" olarak tanımlamaktadır⁽³⁾.

(1) Diğerlerinin yanında, örneğin, bkz., ROSTOW, W.W.(1979) ÜLKEN, Y. (1970).

(2) Dünya ekonomisi kavramını bu açıdan ilk kez (bildiğimiz kadarıyla) sistemli bir biçimde inceleyen iktisatçı ve tarihçi Immanuel WALLERSTEIN'dır. Bkz., WALLERSTEIN, I. (1974); WALLERSTEIN, I. (1975); WALLERSTEIN, I., DECDELİ, H., KASABA, R. (1983).

(3) WALLERSTEIN, I. (1974), s.349.

Tek bir işbölümüne dayalı ve çoklu kültür sistemlerine sahip dünya sistemleri ise, ortak bir siyasal yapıya sahip olup olmadıklarına göre iki bölümde ele alınmaktadır. Bunlar, "dünya imparatorlukları" ve "dünya ekonomileridir"⁽¹⁾. Dünya imparatorluklarının tek bir siyasal sisteme sahip birimler olmalarına karşılık, dünya ekonomilerinde ortaklaşa bir siyasal sistem yoktur.

Hem dünya imparatorlukları, hem de dünya ekonomileri geniş ölçüde işbölümüne dayanır.

Tarihsel olarak bakıldığında ortak bir siyasal sisteme sahip olmayan dünya ekonomilerinin istikrarsız yapılar oldukları görülür; bu yapılar kısa bir süre varlıklarını koruduktan sonra ya dağılmışlar, ya da dünya imparatorluğuna dönüşmüşlerdir. Bu sürecin tek istisnası, 16. yüzyılda Avrupa'da yaşanmış ve bu dönemde Avrupa'da varolan dünya ekonomisi, yeniden dağıtımçı bir dünya imparatorluğuna dönüşmeyerek, dünya ekonomisi olma niteliğini korumuştur⁽²⁾⁽³⁾.

(1) Dünya imparatorlukları içinde eriyerek zamanla varlıklarını yitiren "mini sistemler" sınıflandırma dışında tutulmuştur. Bkz., WALLERSTEIN, I., DECDELI, H., KASABA, R. (1983), s.41.

(2) WALLERSTEIN, I. (1974), s.37-40.

(3) Dünya ekonomisi kendi içinde iki bölümde ele alınmaktadır. Bunlar, Merkez devletler ve Çevre alanlardır. Bu ikisi arasında Yarı-Çevre alanlardan da söz edebilmek mümkündür.

I.1.2. Dünya Ekonomisinde Büyüme

Gerek ampirik, gerekse kuramsal açıdan incelendiğinde, 16. yüzyıldan günümüze kadar sürede dünya ekonomisinin tüm tarihi boyunca sürekli büyüyen bir yapı olduğu görülmektedir.

Bu büyüme çeşitli boyutlarda gerçekleşmiş ve günümüzde de gerçekleşmeye devam etmektedir. Dünya ekonomisinin büyümesini sağlayan koşullar çok farklı biçimde sınıflanmış olmakla birlikte, büyümenin çok genel olarak iki yönde ortaya çıktığını ileri sürmek mümkündür. Bunlar dışsal (external) ve içsel (internal) büyümedir. Dışsal büyüme tarımsal alanlara yatırılan sermayenin artışı ve coğrafi büyüme olarak ortaya çıkmaktadır. İçsel büyüme ise teknolojik gelişme ile işgücünün büyümesi biçimini almaktadır.

Dışsal büyüme en genelde, tarımsal alanlara yatırılan sabit sermaye miktarlarının zaman içinde artışı ile gerçekleştirilmiştir. Bu yolla yeryüzü kaynakları daha etkin bir biçimde kullanıma açılmışlardır. Tarımsal alanlara yatırılan sermaye miktarının artışı, Avrupa'dan başlayarak dünya ekonomisinin Avrupa dışındaki coğrafi alanlara yayılması ile sonuçlanmıştır⁽¹⁾.

(1) WALLERSTEIN, I. (1975), s.13-15.

Dünya ekonomisinin büyüme sürecinin ikinci boyutu "içsel" olarak nitelendirilebilecek dinamiklerle ilgilidir. Bunlar, teknolojik büyüme ile işgücü miktarlarındaki hızlı büyümedir.

Teknolojik gelişmenin hızlı bir biçimde artışı, dünya ekonomisinin büyümesini teşvik eden içsel etkenlerin başında gelmektedir. Bu süreç aynı zamanda, sanayileşme ve sermaye birikimi olarak da adlandırılmaktadır. İkinci içsel dinamik ise, hem tarımsal alanların kapitalizasyonu hem de teknolojik gelişmeye bağlı olarak ortaya çıkan sanayileşmenin gelişimi sonucu, üretim süreçlerine sokulan işgücü miktarında görülen hızlı büyümedir⁽¹⁾. Dünya ekonomisinde büyüme sürecinin bir başka boyutu ise, gelişen işbölümü sonucunda karşılıklı bağımlılığın artışı ile coğrafi anlamda bölgeler arası refah düzeyi ve sosyal yapı açısından farklılığın belirginleşmesidir. Büyümenin bu boyutu bazı araştırmacılar tarafından "kutuplaşma" (polarisation) olarak da adlandırılmaktadır⁽²⁾.

(1) Bkz., HANSEN, A.H. (1964), s.485-86.

(2) Bkz., REVIEW. (1976), s.484.

I.1.3. Ekonomik Bunalım Kavramı

Dünya ekonomisi, yukarıda da değindiğimiz gibi bir büyüme sistemidir. Bununla birlikte, bu büyüme doğrusal olmayan, kesintili bir süreçtir. Bu süreç en genelde büyüme ve bunalım uğraklarından (moment) oluşmaktadır. Başka bir ifadeyle, dünya ekonomisinin gelişimi, büyüme ve bunalım uğraklarını içeren çevrimsel bir süreçtir.

Çevrim, ekonominin yanısıra, diğer bilim dallarında da kullanıldığı biçimde, "birbiri ardına sürekli olarak tekrarlanan, ancak aynı yoğunluk veya aynı zaman diliminde gerçekleşmeyen olaylar dizisi" olarak tanımlanabilir⁽¹⁾.

Bu tanıma uygun, birbiri ardına gelen ancak dönemsel (periyodik) olması gerekmeyen değişiklik serilerine ekonomik hayatta da rastlanılmaktadır. Bu tür çevrimler özellikle ekonomide, bir kez belirli bir yönde başladığında, giderek güçlenerek artmakta ve yığımlı bir gelişim özelliği taşımaktadırlar.

(1) Bkz., ENCYCLOPEDIA OF SOCIAL SCIENCES (1954)
s. 595-96.

Bu eğilim, bir süre sonra, bu çevrimi yaratan güçlerin etkisini yitirmesiyle yavaşlamakta ve ters yönde bir gelişim göstermektedir. Hansen çevrim'in bu niteliği konusunda şunları söylemektedir (1).

"Bu dalgalanmalar analiz edildiğinde, bir kez belli bir yönde başlayan hareketin, giderek güçlendiği, kümülatif olarak büyüme eğilimi gösterdiği ve daha sonra bu hareketi yaratan güçlerin etkilerini yitirip tamamen ters yönde bir hareketin başladığı ve bu hareketin ilk başlangıç noktasına kadar sürdüğü konusunda güçlü deliller vardır. Hareket bu şekliyle bir çevrim biçimindedir."

Bu çevrimsel süreçte büyümenin kesintiye uğradığı nokta, en genel anlamda, bunalım olarak adlandırılabilir. Sözlük anlamıyla bunalım, bir "tehlike ya da belirsizlik noktasıdır" (2).

Bunalım, A.G. Frank'a göre kesinlikle son demek değildir. Tersine bunalım, yeniden uyum sağlama olanaklarının araştırıldığı "son"un önlenmekte olduğu zaman

(1) HANSEN, A.H. (1964), s.6.

(2) Bkz., Webster's Third New International Dictionary (1976), s.537.

dilimidir. Ancak bu yeniden uyum sağlamanın olanaksız olması durumundadır ki, son kesinleşir⁽¹⁾. Diğer bir ifadeyle, bunalım, hasta bir ekonomik organizmanın eski biçiminde varlığını sürdürememesi ve yeni bir yaşama şansı elde edebilecek değişiklikler yapmak zorunda bulunduğu zaman dilimidir⁽²⁾.

Sonuç olarak bunalım'ın temel niteliklerini şöyle sıralamak mümkündür.

- Bunalım bir dönüm, tehlike ya da belirsizlik noktasıdır;
- Bu noktada yeniden uyum sağlama olanakları araştırılır;
- Bu anlamıyla bunalım bir son değildir;
- Bunalım, geleceği belirleyen kararların alındığı ve temel değişimlerin gerçekleştirildiği bir uğraktır.

(1) FRANK, A.G. (1983), s.145.

(2) FRANK, A.G. (1983), s.146.

I.2. SÜRELERİNE GÖRE ÇEVİRİM TÜRLERİ

Ekonomik hayatta bunalım ve büyüme biçiminde ortaya çıkan çevrimleri sürelerine göre çeşitli ayırimlara tabi tutarak incelemek mümkündür. Çevrimler çeşitli iktisatçılara genellikle üç bölümde incelenmekte ve sürelerine göre aşağıdaki şekilde sınıflandırılmaktadırlar.

- İş çevrimleri (8-10 yıl süreli);
- Uzun süreli çevrimler (40-60 yıl süreli);
- Yüzyıllık -seküler- çevrimler (100 ve daha fazla yıl süreli).

I.2.1. İş Çevrimleri

Ekonomik çevrim (cycle) denildiği zaman genellikle ilk akla gelen iş çevrimleri (Business Cycles) olmaktadır. Bu çevrim türü, çoğu zaman konuyu ilk ortaya atan Clément Juglar'ın adına izafeten "Juglar Çevrimleri" olarak da adlandırılmaktadır⁽¹⁾. Bunları, genel olarak ekonomik hayatta 8-10 yıllık aralarla görülen dalgalanmalar olarak tanımlamak mümkündür.

(1) BARR, K. (1979), s.676.

İş çevrimleri kendi içinde de sınıflandırılabilirler. Bunlar (a) 3-4 yıl süreli mevsimlik çevrimler ya da Kitchin çevrimleri ⁽¹⁾, (b) uzun süreli seküler çevrimler ile mevsimlik çevrimler arasında yer alan, ortalama 9-10 yıl devam eden orta boy çevrimler ve (c) 18-20 yıl süreli Kuznets çevrimleridir.

İş çevrimi türlerinden 18-20 yıl süreli çevrimler, genel iş çevriminin yıl sınırının dışına çıkmasına karşılık, Kuznets tarafından iş çevrimi içinde sayılmışlardır. Bu çevrim türü, inşaat, göçler v.s. gibi temel alınan unsura bağlı olarak, inşaat-çevrimi, inşaat-ulaştırma çevrimi gibi adlar da almaktadır ⁽²⁾. İş çevrimleri ister mevsimlik olsun, isterse Kuznets çevrimleri biçiminde 18-20 yıllık aralarla gerçekleşsin, aynı aşamaları izlemektedir. Bunlar depresyon (depression), canlanma (recovery), doruk noktası (boom) ve resesyondur (recession).

İş çevriminin bu aşamalarının özelliklerini şöyle özetlemek mümkündür ⁽³⁾. Depresyon ya da çöküntü

(1) BARR, K. (1979), s.675.

(2) BARR, K. (1979), s.676.

(3) ZEYTİNOĞLU, E. (1975), s.434-36, HANSEN, A.H. (1964), s.7-11.

evresinde ekonomide istihdam minumum noktadadır, talep tam istihdam ve üretim düzeyinin altındadır, kullanılan üretim kapasitesi yüksek düzeydedir, fiyatlar genellikle düşmektedir, kârlar düşüktür, kârların düşüklüğü nedeniyle yatırımlar durmuştur.

İş çevriminin ikinci aşaması olan canlanmaya geçişin temel nedeni yenileme yatırımlarıdır. Artan yatırım harcamaları ile üretim, gelir ve istihdam düzeyi yükselir. Gelir düzeyinin yükselmesi, bir yandan uyarıcı bir etki yaparak yeni yatırımlara yol açarken, diğer yandan bu yatırım harcamaları, yatırım çarpanı yoluyla gelir, istihdam ve üretimin artmasına neden olur. Bu dönemde fiyatlar da yükselir. Fiyatlara bağlı olarak kârların yükselmesi, yatırım harcamalarını teşvik eden ikinci bir etkendir.

Canlanmayı izleyen doruk noktasında (boom) ise, tam istihdam ve tam kapasite durumu tüm ekonomide yaygınlaşır. Tam istihdam ve tam kapasiteye varıldığında, üretim artışı ancak yeni yatırımlarla, yani yeni kapasite yaratmakla mümkündür. Ancak yeni yatırımlar, hemen gelir ve talep yarattıkları halde, üretimde artış sağlamaları zamana bağlıdır. Bu, fiyat artışlarına yol açar.

İş çevriminin son aşaması olan resesyonda ise gelir ve istihdam düzeyi düşmeye başlar. Bunun nedeni ekonominin boom noktasında ulaştığı durumdur.

Boom'da tam istihdam düzeyine yaklaşıldıkça, atıl işgücü ve kapasitenin gittikçe azalması nedeniyle, harcama ve yatırımların yarattığı gelir artış hızı zayıflar. Bu ise yatırımların düşmesine yol açar. Yatırımların durması ile gelir düzeyi geriler; bu, yatırımların yeniden azalmasına ve gelirin düşüşüne yol açar. Yığımlı (kümülatif) olarak işleyen bu süreç sonucu, üretim, gelir ve istihdamdaki düşüş sürer ve yeniden depresyon aşamasına gelinir.

I.2.2. Uzun Süreli Çevrimler

Uzun süreli çevrimler, kesin araştırma alanı tartışmalı olmakla birlikte, süreleri ortalama olarak 40 ile 60 yıl arasında değişen ikdisadi dalgalanmalar olarak tanımlanmaktadır⁽¹⁾.

Literatürde çeşitli isimlerle anılan⁽²⁾ uzun süreli

(1) BARR, K. (1979), s.675.

(2) Örneğin, "elli yıllık ritimler", "uzun çevrimler", "uzun süreli çevrimler", "uzun dalgalar (waves)", "fiyat dalgalanmaları (fluctuations)", "Kondratieff çevrimleri (veya dönemleri)" ... gibi.

çevrimler iki ana evreden (phase) oluşmaktadır. Bunlardan birincisi genişleme (ya da çok genel olarak büyüme) evresidir ve ortalama 20 ile 25 yıl sürelidir. İkinci evre daralma (ya da çok genel olarak bunalım) evresi olup, süresi genişleme evresinde olduğu gibi, 20-25 yıl arasındadır.

Genellikle kabul edildiği şekliyle, uzun süreli çevrimlerin genişleme evresine rastlayan iş çevrimlerinin refah yıllarının sayısı daha çok, depresyon yıllarının ki ise daha azdır. Diğer yandan, daralma evrelerinde bunun tersi olmaktadır; refah yıllarının sayısı daha az, buna karşılık depresyon yıllarının ki daha çok olmaktadır⁽¹⁾⁽²⁾.

I.2.3. Yüzyıllık Çevrimler

Bu çevrim türü daha çok iktisat tarihçileri tarafından kullanılmakta ve yüzyıl ile daha uzun süreleri kapsamaktadır.

(1) Üzerinde 'tam' bir uzlaşma olmadığı için, genişleme ve daralma evrelerinin özelliklerinin incelenmesini, yazarlara atıfla, ileriki sahifelere bırakıyoruz.

(2) KONDRATIEFF, N.D. (1979), s.520-21.

Dönemlerin belirlenmesinde tarihsel fenomenler ve fiyat (özellikle tarımsal) verileri (bulunabildiği ölçüde) kullanılmaktadır.

Uzun süreli çevrimlerden daha uzun olanlar genellikle yüzyıllık çevrim olarak isimlendirilmekle birlikte, bunlara "trend seculaire", "Labrousse çevrimleri", "Simiand çevrimleri" ve "logistics" dendiği de olmaktadır⁽¹⁾.

(1) CAMERON, R. (1973), s.145-48.

I.3. UZUN SÜRELİ ÇEVİRİMLER TEORİSİ VE DÖNEMLENDİRME SORUNU

I.3.1. Teorinin Ortaya Çıkışı

Giriş'de de belirttiğimiz gibi, dünya ekonomisinde 1970'ler sonrası bunalımı, uzun süreli çevrimler teorisini bir kez daha iktisat teorisinin gündemine getirmiş bulunmaktadır. Oysa bu teori, bilindiği gibi, hiç de yeni değildi.

Uzun süreli çevrimler teorisi, ilk olarak 19. yüzyılın sonlarında ortaya atılmış, Birinci Dünya Savaşı'nı izleyen yıllarda da bazı iktisatçılarca sistematikleştirilmişti.

Hızlı bir büyümeye sahne olan ve iş dünyasında genel bir iyimserliğin egemen olduğu 1850'ler ve 1960'lardan farklı olarak, 1873-96 dönemi, gerek Batı Avrupa'da, gerekse ABD'nde bir deflasyon ve bunalımlar dönemi olmuştu. Ama 1890'ların sonuna doğru yeniden bir büyüme süreci başlamış ve bütün Avrupa'da "la bella epoque" olarak isimlendirilen⁽¹⁾ bir genel güven ve iyimserlik ortamı doğmuştu.

(1) EKLUND, K. (1980), s.384.

Arka arkaya gelen bu uzun süreli çevrimler, 19. yüzyıl sonlarıyla 20. yüzyıl başlarında bazı iktisatçıları "uzun çevrimler"le ilgili bir teori geliştirmeye yöneltmişti: Buna göre, dünya ekonomisinin gelişme çizgisi, genişleme (büyüme) ve daralmalardan (bunalım) oluşan uzun süreli çevrimler biçiminde olmalıydı.

Sözkonusu dönemde konuyla ilgilenen ilk yazar A.Helphand Parvus olmuştur⁽¹⁾. 1890'ların ortalarında tarımsal bunalımlar üzerinde çalışan Parvus, 1873'den beri süregelen ekonomik durgunluk ve depresyonun bir süre sonra yerini uzun bir genişleme evresine bırakacağını ileri sürüyordu. 1901'de yayımlanan bir yazısında⁽²⁾, Parvus, teknolojiye, para "piyahasında" ve uluslararası ticari ilişkilerde meydana gelen dönüşümlerin dünya üretimini yeni ve eskisine göre daha geniş bir tabana oturtacağını belirtiyordu. Bu yüzden de, ona göre, uzun süreli çevrimlerin kökenleri dünya piyasasındaki gelişmelerde aranmalıydı.

Ne var ki, Parvus, tezini destekleyecek istatistiksel kanıtları sunamamıştı⁽³⁾.

(1) MÄNDEL, E. (1980), s.122.

(2) EKLUND, K. (1980), s.384.

(3) MÄNDEL, E. (1980), s.123.

Birinci Dünya Savaşı'ndan hemen önce J. Fedder takma adıyla yazan J. Van Gelderen, konuyu bütünsel ve nispeten sistematik bir biçimde işlemeye yönelen ilk iktisatçıydı⁽¹⁾. Dünya ekonomisinin uzun dönemli hareketlerini açıklamaya girişen Van Gelderen, teorisini yatırım malları sektörü ile tüketim malları sektörü arasındaki dinamik ilişki üzerine kuruyordu. Yaptığı çalışmada, fiyatlar, dış ticaret ve çeşitli dallardaki üretim kapasitelerine ilişkin ampirik verilere dayanarak, tüketim malları üretiminin hızla artması ve bunun da dolaylı olarak sermaye malı ve hammadde talebini arttırmasıyla birlikte genel bir üretim artışı olduğunu ve bunun uzun süreli çevrimin genişleme evresinin başlaması için bir önkoşul oluşturduğunu söylüyordu.

Gelderen'e göre, üretimin artması için zorunlu olan talep artışının iki kaynağı olabilirdi. Bunlardan birincisi kolonizasyon ve yeni alanların dünya ekonomisine katılması yoluyla dünya piyasasının büyümesiydi. İkinci kaynak ise, yeni sanayilerin ortaya çıkmasıydı⁽²⁾

(1) EWIJK, C.V. (1982), s.470.

(2) Gelderen'in yazdığı dönemde bunlar otomobil ve elektrik sanayileriydi.

Şimdi teorinin çeşitli yazarlarca sistemli bir biçimde nasıl incelendiğini açıklamaya çalışalım.

I.3.2. Başlıca Açıklama Biçimleri

I.3.2.1. Sermaye Mallarının Dönemsel Yenilenmelerine Dayalı Açıklama Biçimi

Birinci Dünya Savaşı'nı izleyen yıllarda dünya ekonomisinin sert reşesyanlarla belirlenen yeni bir daralma evresine girmesi, uzun süreli çevrimler konusundaki araştırmaların hızlanmasına neden olmuştur. Bu yıllarda yapılan çok sayıdaki araştırma içinde en sistematüğının 1926 ve 1928'de yayımladığı iki çalışmasıyla N.D. Kondratieff'e ait olduğu söylenebilir⁽¹⁾.

Kondratieff'e göre genişleme ve daralma evrelerinden oluşan uzun süreli çevrimlerin gözlemlenebilir beş tane özelliğı vardır⁽²⁾.

- Uzun süreli çevrimlerin genişleme evresinde depresyon yılları çoğunluktadır;

(1) Birincisinden daha önce dipnotunda KONDRATIEFF, N.D. (1979) olarak söz etmiştik. İkincisi şudur: Kondratieff, N.D. (1928), "Die Preisdynamik der Industrialen Landwirtschaftlichen Waren", Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik, Vol.60/1, s. 50-58. Belirten, EWJK, C.V. (1982), s.498.

(2) KONDRATIEFF, N.D. (1979), s.536.

- Daralma evresinde üretim teknolojisi ve ulaşım-iletişim alanlarında çok sayıda yeni buluş ortaya çıkar, ama bunlar ancak bir sonraki genişleme evresinde yaygın olarak kullanılabilir;
- Daralma evresinde bir kural olarak tarım sektörü özellikle ağır ve sürekli bir bunalım içindedir;
- Uzun süreli çevrimlerin genişleme evrelerinde altın üretimi artar ve yeni alanlar dünya piyasasına katılır;
- Uzun süreli çevrimlerin genişleme evrelerinde genellikle savaşlar ve siyasal çalkantılar ortaya çıkar.

Ancak, Kondratieff'e göre, bu beş ampirik olgu, uzun çevrimlerin 'nedeni' değildir; bu gelişmelerle uzun çevrimler arasında nedensel bir bağ olamaz. Uzun çevrimler, ekonomik gelişmenin ayrılmaz bir yönüdür: "Uzun süreli çevrimler ekonomik hayatta zaten mündemiçtir" (1).

(1) KONDRATIEFF, N.D. (1979), s.539.

Kondratieff, ikinci yazısında, bu teorisini daha da sistematikleştirmeye çalışmıştır. Bu yazıda, analizinin temelini uzun ömürlü sermaye mallarının dönemsel yenilenebilir yatırımlarının oluşturduğu ileri sürülmektedir⁽¹⁾:

Demiryolları, kanallar, altyapı ve daralma döneminde yapılan büyük teknolojik buluşlara yapılacak geniş ölçekli yatırımların uyarıcı etkisi, daralma evresinden genişleme evresine geçişte belirleyici unsur olmaktadır. Bu tür yatırımlar, uzun çevrimlerin içinde yer alan daha kısa süreli iş çevreleri içinde kullanılmayan ve biriken çok büyük miktarda fonları gerektirmektedir⁽²⁾.

Uzun çevrimlerin daralma evreleri, tasarruf eğiliminin yüksek, faiz oranlarının düşük olduğu ve bu yüzden de çok büyük miktarda ödünç alınabilir/verilebilir fonların bulunduğu dönemlerdir. Aynı zamanda, fiyatlar genel düzeyi de tasarrufu ve uzun vadeli sermaye mallarını uyurabilecek kadar düşüktür.

Bu koşulların geçerli olduğu bir ortamda gerçekleştiril-

(1) KONDRATIEFF, N.D. (1928)'e atıfla belirten, MANDEL, E. (1980), s.135-36.

(2) MANDEL, E. (1980), s.135.

len büyük ölçekli yatırımlar, yeni bir genişleme evresini de başlatırlar. Ancak, genişleme evresinin belli bir noktasında yatırımlar ödünç alınabilen fonları tüketmeye başlayınca faiz oranları yükselir ve bir süre sonra yatırımlar azalır; süreç tersine döner ve yeniden uzun dönemli bir daralma evresine girilir⁽¹⁾.

Kondratieff'in teorisinin bu ikinci versiyonunda, teknolojiye ve kredi mekanizmasına nedensel bir rol tanındığı görülmektedir.

I.3.2.2. Yeniliklerle Ekonomik Büyüme Arasındaki Karşılıklı Etkileşime Dayalı Açıklama Biçimi

1929-1932 Büyük Bunalımı ortamında Kondratieff'in 3. uzun çevriminin daralma evresine tekabül eden özellikler saptayan J.A. Schumpeter, kendi ekonomik büyüme teorisini Kondratieff'inkiyle bütünleştirmeyi denemiş ve bu alanda en etkili çalışmalardan birini gerçekleştirmiştir.

(1) MANDEL, E. (1980), s. 136.

Çoğu zaman bu iki iktisatçının görüşleri arasındaki paralellikler, Schumpeter'in teorisinin bütünüyle Kondratieff'inkine dayandığı yanlışlığını doğurmuştur. Öysa, Kondratieff'te belirleyici etken, temel sermaye malları ve bunların yenilenme mekanizmasıyken, Schumpeter'de ilgi odağı, "yeniliklerle ekonomik büyüme arasındaki karşılıklı etkileşim"⁽¹⁾ e kaymaktadır.

Burada sözü edilen büyüme kavramı, Schumpeter'in oldukça istisnai ve kendine özgü bir biçimde kullandığı bir kavramdır. Ona göre, "temel yenilikler" üretim süreç ve yöntemlerinde köklü dönüşümlere neden olur ve ekonomi de bu dönüşümlere uyarlanma sürecine girer.

Bu yenilikler, yeni üretim tekniklerinin uygulanması, yeni bir ürünün yaratılması, yeni pazarların ortaya çıkarılmasına yönelik her türlü faaliyeti ve iş organizasyonunda yapılan değişiklikleri kapsar. Bu tür yenilikleri üretime uygulayan müteşebbisin kârı artacak ve bu da onu yatırımı arttırmaya ve kredi almaya yöneltecektir. Bu "ilk müteşebbis"i başkaları da

(1) SCHUMPETER, J.A. (1961), s.65-66.

izleyecek ve sonuçta yeniliğin yayılmasıyla birlikte genel bir büyüme ortaya çıkacaktır. Ama bu genişleme içinde "fazla", "aşırı" ya da "başarısız" yatırımlar ve spekülasyon da olacaktır. Bu ise yükselen faiz oranları ve yeniliğin "yeni" olmaktan çıkışıyla birleşerek genişleme sürecinin sonunu getirecektir.

Schumpeter'in analizinde sözü edilen yenilikler, banka kredileriyle finanse edilmekte ve yeniliklerin hızı, sözkonusu finansmandaki "risk" unsuruna bağlı olarak değişmektedir. Schumpeter'e göre, ekonomi dengeye ne kadar yakınsa, risk o kadar az, bu yüzden de yeniliklerin gerçekleştirilme hızı o kadar yüksek olur⁽¹⁾.

Schumpeter'in kullandığı "denge" kavramının Walras'ınkine yakın olduğu ileri sürülebilir⁽²⁾. Bilindiği gibi böyle bir denge durumu, gayri iradi işsizliğin bulunmadığı, tasarrufların ve net yatırımların sıfıra, fiyatların da ortalama maliyetlere eşit olduğu ve tüketici zevklerinin veri kabul edildiği bir durumu ifade eder. Bu yüzden, sistemde değişiklik yönünde hiçbir "müşevvik" bulunmaz.

(1) SCHUMPETER, J.A. (1961), s.103-104.

(2) LEE, M.W. (1971), s.240.

Schumpeter'in modeline göre, böyle bir dengenin bulunduğu bir ekonomide, belirtilen nitelikte yeniliklerin yapılması, bunları gerçekleştiren müteşebbislere büyük kârlar sağlar. Kâr beklentileriyle kredi talebinin artması sonucunda ekonomide genel bir harcama artışı görülür.

Daha önce de belirtildiği gibi, bu artışı etkileyen ve sonuçta büyüme sürecinin aleyhine işleyecek olan üç etken daha vardır: Genişlemenin süreceği duygusuyla spekülâtif davranışların yoğunlaşması, denge noktası göz önünde bulundurulduğunda yapılması ekonomik olmayan yeniliklerin hatalı bir biçimde yatırıma dönüştürülmesi ve fiili gelirlerinin artacağı düşüncesinden hareket eden tüketicilerin borçlanarak harcamalarını arttırmaları.

Harcamalardaki bu hızlanan artış, fiyatların yükselmesine neden olur. Bu koşullarda, bir süre sonra, yeniliklere girişen müteşebbisler ürünlerini daha düşük fiyatlardan pazara sunmaya başlarlar. Bu, öteki müteşebbislerin "taklit" davranışlarıyla birleşerek ekonomide yeni bir yatırım dalgasına yolaçar.

Ne var ki, ekonomide bu genişleme hareketi, bir süre sonra, artan mal akımı nedeniyle, fiyatların düşmesi, artan borç talebinin faiz oranlarını yükseltmesi, yeniliklerin kâr oranını arttırıcı niteliğinin kaybolması (bütün müteşebbisler tarafından uygulanması) sonucunda durur ve gerileme başlar⁽¹⁾.

Gerileme, denge noktasının altına düşülünceye kadar sürecektir. Gerilemenin durması, ancak başarısız ve fazla yatırımların tasfiye edilmesine bağlıdır.

Bunun yanısıra, genişlemenin yeniden başlayabilmesi için sağlam bir borç yapısının da yeniden kurulması gerekmektedir.

Schumpeter uzun çevrim teorisi açısından, farklı yatırımlar arasında bir ayırım yapmaktadır; daha önemsiz yeniliklerin genişletici etkisi bir ya da iki yıl sonunda tükenirken, demiryolu gibi büyük teknolojik devrimlerin etkisi bir kaç on yıla yayılmaktadır⁽²⁾.

Bu nedenle, uzun çevrimler içinde daha kısa süreli iniş çıkışlar (iş çevrimleri) da görülmektedir.

(1) SCHUMPETER, J.A. (1961), s.232-33.

(2) EKLUND, K., (1980), s.393.

Sonuç olarak, Schumpeter'in modelinde en önemli rolün müteşebbis davranışlarına tanındığı söylenebilir.

Bir kaç müteşebbisin başlattığı yenilik, kâr beklentilerini uyararak ekonomiyi belli bir denge noktasının üstüne çıkarmakta, ekonomi zirveye doğru yükselmekte, ancak belli bir süre sonra yeniliklerin etkisi tükenmekte ve ekonomi gerileme (bunalım) dönemine girmektedir.

I.3.2.3. İlksel Ürünlerin Nisbi Fiyatlarına Dayalı Açıklama Biçimi

Uzun çevrimler teorisinin bir başka açıklama biçimini W.W.Rostow'da görmekteyiz. Rostow'un teorisi, ilksel ürünlerin (hammadde, yakıtlar, besin maddeleri v.b.) nisbi fiyatları üzerinde odaklaşır⁽¹⁾. Sanayide yeni sürükleyici sektörlerin ortaya çıkışı, yatırım kalıbındaki değişimler, göçler ve nüfus hareketleri, dünya pazarının gelişmesi ve siyasal-kuramsal etkenler de uzun dalgaların hareketinde rol oynamaktadır⁽²⁾. Ancak Rostow'a göre, biri genişleme öteki daralma

(1) ROSTOW, W.W. (1979), s.22,

(2) ROSTOW, W.W. (1975), s.721.

olmak üzere iki evreden oluşan uzun çevrimler, esas olarak, "besin maddelerinin ve hammaddelerin nisbi bolluğu ya da kıtlığı" dönemleridir ve bunların nisbi fiyatlarındaki değişimler, gelir dağılımındaki, yatırımların yönündeki, faiz oranları ve gerçek ücretlerin trendindeki ve fiyatlar genel düzeyindeki değişmelerin temelidir⁽¹⁾.

Rostow'a göre, ilksel ürünlerin nisbi fiyatlarındaki değişimler, aralarında bire bir eşleştirme mümkün olmamakla birlikte, büyük teknolojik yeniliklerin artış ya da azalışından etkilenmektedir.

Rostow, Batı ekonomisinin son iki yüzyıllık tarihinde dört büyük teknolojik gelişmeyi işaret etmektedir⁽²⁾:

1. Tekstil makinesi, demir üretiminde kok kömürünün kullanılması ve buhar makinesi;
2. Demiryollarının gelişmesi;
3. Ucuz çelik üretim yöntemlerinin bulunması;
4. İçten yanmalı motor, kimya sanayininin gelişmesi,

(1) ROSTOW, W.W. (1979), s.22.

(2) ROSTOW, W.W. (1979), s.24.

elektrikli araçlar ve elektronik sanayii.

Rostow'a göre belirtilen gelişmeler, çeşitli dönemlerde bazı sektörleri (örneğin, 18. yüzyıl sonuyla 19. yüzyıl başında tekstil, 20. yüzyıl başında çelik, kimya ve elektrikli araçlar) öncü sektörler haline getirmektedir. Genişleme evresinin eşiğinde, bir yandan ilksel ürünlerin nisbî fiyatlarının düşüklüğü, diğer yandan bu yeni sektörde cari kâr göstergelerinin yüksek olması nedeniyle, yatırımlar kitle halinde bu yeni sektörlerle kayar. Böylece bu sektörler gelir artışının öncüsü olurlar.

Bununla birlikte yatırımların bu sektörlerde yoğunlaşması, bir süre sonra ekonomide sektörel dengeleri bozar ve ilksel sektörde yatırım açığı meydana gelir. Bu sektörün ihmal edilmesi sonucu ortaya çıkan nedret hali, fiyatların yükselmesine yol açar; bu da genişleme evresine bir üst sınır getirir⁽¹⁾.

Ne var ki, Rostow'a göre, belirli bir süre ekonomide görülen bu daralma, ilksel sektöre kitle halinde yatırımların yapılmasıyla ortadan kalkar. Rostow, son yıl-

(1) ROSTOW, W.W. (1979), s.25.

larda yazdığı bir makalede "Kondratieff Çevrimleri" adını verdiği uzun çevrimlerin genişleme evresinin, pazara yetersiz miktarda arz edilen yüksek fiyatlı ürünlere ya da bunları ikame eden mallara yapılan yatırımlarla başladığını belirtmektedir.

Böylece ilksel sektörde bir aşırı kapasite doğar ve fiyatlar yeniden düşerken, yatırımlar da yeniden sermaye malları sektörüne doğru kayar. Bu, yeni bir genişlemenin başlaması demektir⁽¹⁾.

Sonuç olarak, Rostow uzun çevrimleri, teknoloji, yeni pazarların bulunması ve siyasal-kurumsal etkenler gibi ekonomi-dışı sayılabilecek unsurlarla açıklamak yerine, sektörlerin karşılıklı ilişkisi ve teknolojinin bu bağlam içindeki rolüyle, yani ekonominin kendi öğeleriyle açıklamaktadır.

Böylece, Rostow'un modelinde, belirleyici rolü ilksel ürünlerin görece fiyatları oynamakta, teknolojik gelişmeler ise bu değişkeni etkilediği ölçüde belirleyici olmaktadır. Analizin çerçevesini, ekonominin iki sektörü arasındaki dinamik ilişki oluşturmaktadır.

(1) ROSTOW, W.W. (1984), s.58-9.

I.3.2.4. Sermaye ve Tüketim Malları Arasındaki İlişkiye Dayalı Açıklama Biçimi

Sektörler arasındaki ilişkinin analizde odak noktasını oluşturduğu bir uzun çevrimler modeli de J.W. Forrester tarafından geliştirilmiştir. Forrester, açıklamasını sermaye malları sektörüyle tüketim malları sektörü arasındaki karşılıklı etkileşime dayandırmaktadır.

Yazara göre, iki sektör arasındaki dengenin bozulmasına ya da bağlantının kopmasına yol açan bir dizi etken vardır. Bunları şöyle sıralamak mümkündür⁽¹⁾:

- Talebin sermaye malları sektörüyle tüketim malları sektörü arasındaki dağılımı;
- Sermaye malları sektörünün kendi ihtiyacı olan üretim faktörlerinin sağlanmasında karşılaşılabilecek güçlükler;
- Bir süre ertelenmiş olan talebi karşılayabilmek için munzam kapasite yaratma gereği;
- Yine sermaye malları sektöründe aşırı genişlemeye neden olabilecek psikolojik ve spekülatif beklentiler.

(1) FORRESTER, J.W. (1976), s.36.

Bu iki sektör arasındaki bağlantının koptuğu uzun çevrimin daralma evrelerinde, sermaye malları sektörü, hem tüketim malları sektöründen, hem de kendisinden kaynaklanan talebi karşılayamamaktadır. Bu, sermaye malları sektörüne yapılan yatırımları arttırmaktadır. Çarpan-hızlandıran mekanizmasıyla sermaye malları sektöründeki genişleme hızı, tüketim malları sektörününkinden büyük olmaktadır. Böylece sermaye malları sektöründe aşırı kapasite oluşmakta ve bu aşamada, çarpan-hızlandıran mekanizması tersine işlemeye başlamakta ve sözkonusu sektörde yatırımlarda çok hızlı düşüşler görülmektedir. Bu düşüş zaman içinde tüketim malları sektörüne de yayılmakta ve böylece daralma derinleşmektedir. Daralma evresinden çıkış, ancak ekonominin varolan sermaye stoklarını sonuna kadar kullanıp tüketmesinden sonra başlayabilmektedir⁽¹⁾.

Forrester'a göre, her çevrimin kendine özgü bir teknolojik yapısı vardır. Daralma evresinde, ekonomi eski işletmeleri sonuna kadar kullanarak kendini eski teknolojiden kurtarır. Genişleme evresinde ise, yeni teknolojilere uygun işletmelerin kurulduğu görülür⁽²⁾.

(1) FORRESTER, J.W. (1976), s.38.

(2) FORRESTER, J.W. (1978), s.148.

I.3.2.5. Kâr Oranındaki Dalgalanmalarda Dayalı Açıklama Biçimi

E. Mandel, uzun çevrimler teorisini çok-etkenli bir açıklama biçiminde dayandırmayı denemekle birlikte, asıl ağırlığı kâr oranındaki dalgalanmalara vermektedir. Mandel'e göre, kâr oranını yükselten etkenler, uzun çevrimin genişleme evresini de başlatırlar. Bu süreç, "teknolojik devrimler" yoluyla birbirini izliyen 40-50 yıllık çevrimler biçiminde gelişir.

Yazara göre, uzun çevrimin genişleme (büyüme) evresini başlatan kâr oranındaki yükselmenin kaynağında, esas olarak dört etken vardır⁽¹⁾.

- Dünya pazarının âni bir biçimde genişlemesi ya da eski pazarlarda yeni yatırım alanlarının açılması;
- Hammaddeler, ara mallar, enerji v.b. unsurların fiyatlarının düşmesi ya da işgücü verimliliğinin artması;
- Yenidenulaştırma ve iletişim sistemlerinin doğması ve geliştirilmesi ile yeni dağıtım yöntemlerinin bulunması, ve;
- Savaşlar.

(1) MANDEL, E. (1980), s.115.

Bu kaynaklar kâr oranını yükselterek yeni bir genişleme (büyüme) dönemini başlatmakta, ancak bir süre sonra sözkonusu kaynakların tükenmesiyle kâr oranı yeniden düşmeye başlamaktadır.

Mandel'e göre kâr oranının düşük olduğu ve daha da düşeceği beklentisinin yaygın bulunduğu daralma evrelerinde yatırıma yönelmeyen atıl sermaye hızla birikir. Yukarıda belirtilen etkenlerin sonucu olarak kâr oranı yükseldiğinde bu atıl sermayeler hızla yatırıma yöneltir. Bu yatırımlar, daralma dönemlerinde biriken, ama üretime uygulanmayan tekniklerin büyük ölçekte uygulanmasını sağlamakta ve böylece "teknolojik devrimler" çıkmaktadır.

Mandel'e göre Batı ekonomisi 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren aşağıda belirtilen türden üç büyük teknolojik devrim yaşamıştır (1).

- 1848 yılından itibaren buhar gücüyle çalışan makinelerin üretimi;
- 1914'den itibaren elektrik motoru ve içten yanmalı (internal combustion) motorlarla işleyen makinaların üretimi;

(1) MANDEL, E. (1980), s.120-21.

- 1940/45'den itibaren elektronik olarak kontrol edilen ve nükleer enerji kullanan makinaların üretimi.

Mandel'e göre, her genişleme evresinde, kâr oranındaki yükselişte en önemli rolü oynayan etken (ya da etkenler) farklı olabilmektedir. Örneğin, 1894-1913 arasında yer alan genişleme evresinde, asıl rolü dünya pazarının aniden genişlemesi, Afrika ve Asya pazarının dünya ticaretine açılması oynamıştır. 1940-45 yıllarında başlayan genişleme evresinde ise en önemli etkenler, özellikle Avrupa ülkelerinde siyasal gelişmelerden ötürü gerçek ücretlerin düşmesi ve 20. yüzyılın başlarından beri gelişen yeni bilimsel buluşların sanayide uygulanması olmuştur.

Mandel, her uzun dönemli dalga içinde Schumpeter'in açıkladığı türden kısa süreli -7 ila 9 yıllık- ticari çevrimlerin yer aldığını belirtmektedir. Ancak, uzun dalganın genişleme evresinde bu kısa süreli iniş-çıkış hareketlerinin "çıkış" yönü daha belirgin olmakta, kısa süreli bunalımlar hafif geçmektedir. Buna karşılık, daralma evrelerinde bunalımlar özellikle şiddetli geçmekte, kısa süreli düzelmeler ise kimi zaman belirsiz geçmekte kimi zaman da hissedilmeyecek

ölçüde kısa sürmektedir. Kısa süreli çevrimleri belirleyen etken, varolan sabit sermayenin değiştirilmeksizin yenilenmesidir; uzun dalgalarda da ise bütünüyle farklı bir teknolojinin, ulaşım ve iletişim sisteminin kurulması sözkonusudur.

Sonuç olarak, Mandel'in görüşlerinin de Kondratieff ve Schumpeter'e yakın olduğu söylenebilir. Kondratieff'de bulunan "ödünç verebilir fonlar" kavramı Mandel'in modelinde de önemli bir rol oynamaktadır. Schumpeter'in saptadığı büyük teknolojik yenilikler (buharlı motor, demiryollarının kurulması, elektrikli motor ve içten yanmalı motor) Mandel'ce de benimsenmekte, Mandel, bunlara birde dördüncüsünü (otomasyon ve elektronik sanayii) eklemektedir.

Buna karşılık, Mandel'in katkısı, ekonomi-dışı etkenlerle ekonomi-içi etkenler arasındaki ayrımı gidermeye çalışmasıdır. Mandel, kâr oranındaki dalgalanmaların, "sermayenin sürekli olarak geçirdiği değişikliklerin tümünün sentetik bir ifadesi olduğu" görüşündedir.⁽¹⁾

(1) MANDEL, E. (1980), s. 122.

I.4. DÖNEMLENDİRME SORUNU: TARİHSEL OLARAK GENİŞLEME VE DARALMA EVRELERİ

Yukarıda uzun süreli çevrimler teorisi ile ilgili görüşleri özetlenen iktisatçıların, somut tarihsel süreç içinde sözkonusu çevrimleri saptarken ortaya koydukları gözlemler de "genellikle" birbirini andırmaktadır.

Uzun süreli çevrimler genellikle 18. yüzyılın son yirmi yılından, Sanayi Devriminin gerçekleştiği yıllardan başlatılmaktadır. Bunun bazı nedenleri bulunmaktadır.

Birincisi, teorinin somut tarihsel temel olarak "sanayi çağının" üzerine oturtulmuş olmasıdır. Sanayinin ekonomide fazla önemli bir rol oynamadığı daha eski dönemler, bu türden bir teorik çerçevenin dışında kalmaktadır.

İkinci bir neden de, İngiltere'de başlayan ve ardından Batı Avrupa'ya yayılan Sanayi Devrimiyle birlikte, ilk kez kesin bir işbölümüyle birbirine bağlı parçalardan oluşan ve sanayi sermayesinin ekonomide egemenliğiyle belirlenen bir "dünya ekonomisinin" ortaya çıkmış olmasıdır. Daha önce sadece "ticari ilişkilerle" birbirine bağlanan dünya ekonomisinin alt sistemleri,

artık "üretim yönünden" de birbirine eklenmektedir.

Son bir neden de, 18. yüzyıl öncesine ait sağlıklı verilerin yokluğudur.

I.4.1. N.D. Kondratieff'de

Konuyla ilgili ilk sistematik çalışmanın sahibi Kondratieff, 18. yüzyılın sonundan, kendi yazdığı dönem kadar üç tane uzun süreli çevrim saptamıştır. Bunların tarihleri ile genişleme ve daralma devreleri aşağıdaki şekildedir.

- (I) 1780/90 - 1810/17 : Genişleme Evresi
1810/17 - 1844/51 : Daralma Evresi
- (II) 1844/51 - 1870/75 : Genişleme Evresi
1870/75 - 1890/96 : Daralma Evresi
- (III) 1890/96 - 1914/20 : Genişleme Evresi
1914/20 ----- : Daralma Evresi

(1) KONDRATIEFF, N.D. (1979), s.560.

I.4.2. J.A. Schumpeter'de

Schumpeter'in dönemleştirmesi de Kondratieff'inkine yakındır. Birinci uzun çevrim 1782'den 1842'ye kadar sürmekte ve Sanayi Devriminin buharlı motor, fabrika sistemi gibi çağ açan buluşlarına dayanmaktadır. İkinci uzun çevrim 1843'den 1897'ye kadar sürmekte ve esas olarak bütün Avrupa ve ABD'de demiryolu yapımıyla belirlenmektedir. 19. yüzyılın sonunda başlayan ve Schumpeter'in yazdığı dönemde henüz sona ermemiş olan üçüncü uzun çevrim ise otomobil ve elektrik sanayileri üzerine kuruludur⁽¹⁾.

Ancak, Schumpeter'in dönemleştirmesi, hem Kondratieff'inkinden daha "keyfi" bulunduğu, hem kısa süreli çevrimlerle uzun dalgaları birbirinden kesin çizgilerle ayırmadığı, hem de bir uzun çevrimin başlangıcı olan denge noktasını tam olarak tanımlayıp saptayamadığı için Simon Kuznets gibi yazarlarca eleştirilmiştir⁽²⁾.

(1) SCHUMPETER, J.A. (1961), s.67-68.

(2) LEE, M.W. (1971), s.239-44.

I.4.3. W.W. ROSTOW'da

Rostow, Kondratieff çizgisine nisbeten bağlı öteki yazarlardan biraz farklı bir dönemleştirme yapmaktadır⁽¹⁾.

I	1790 - 1815 : Genişleme evresi
	1815 - 1848 : Daralma evresi
II	1848 - 1873 : Genişleme evresi
	1873 - 1896 : Daralma evresi
III	1986 - 1920 : Genişleme evresi
	1920 - 1936 : Daralma evresi
IV	1936 - 1951 : Gerileme evresi
	1951 - 1973 : Daralma evresi
V	1973 ----- : Genişleme evresi

Rostow da bu dönemleri ekonominin uzun süreli dalgalanma hareketinin parçaları olarak görmekle birlikte, analizinde tarıma ve ilksel ürünlere tanıdığı ağırlıkla öteki yazarlardan ayrılmaktadır. Bu nedenle, 1930'lardan sonraki dönemleştirmesi Kondratieff-Schumpeter çizgisine

(1) ROSTOW, W.W. (1979), s.25-37.

bağlı kalan Mandel'den belirgin bir biçimde farklılaşmaktadır. Mandel'in tersine, genişlemeyi 1940-45 yıllarından değil, 1936'dan başlatmakta ve 1951-73 dönemini de bir daralma dönemi olarak tanımlamaktadır.

Rostow'a göre ilk genişleme evresi, 18. yüzyılın ikinci yarısında Avrupa nüfusundaki hızlı artışa bağlı olarak tahıl talebinin arzı aşmasıyla ortaya çıkmıştır. 1848'de başlayan ikinci genişleme evresi de Avrupa nüfusundaki artış ile ekilebilir topraklardaki ve tarım teknolojisindeki gelişmeyle simgelenir. 1896-1920 arasındaki hızlı büyüme evresi, aynı şekilde, ABD ve Avrupa nüfusundaki artışın sonucu olarak Kanada, Arjantin, Ukrayna ve Avustralya'da yeni toprakların tarıma açılmasına paralel olarak gelişmiştir. 1936-51 yıllarındaki dördüncü büyük genişleme de, 1920'lerdeki durgunluk, Büyük bunalım ve II. Dünya Savaşı sırasında besin ve hammadde üretiminin azalmasının hemen ardından gelen yeni üretim artışının dolaysız sonucudur. 1973'deki son yükselme evresi ise, tüm dünyada beliren besin ve enerji ihtiyacının artışıyla belirlenmiştir. Rostow'a göre, bu yükselme dönemlerinde, sırasıyla, (a) tekstil sanayii ve buharlı

makine, (b) demiryolları, (c) çelik sanayii, (d) kimya, elektrik, otomobil sanayileri ve servis sektörü sürükleyici sektör olmuştur⁽¹⁾.

Rostow'un dönemleştirme çabaları, görüldüğü gibi oldukça karmaşık ve çok yönlü bir analize dayanmaktadır. Bu modelde, nüfus artışı, göçler, besin maddeleri arzı, sürükleyici sektörlerin doğuşu, nisbi fiyatların gelişimi ve dünya pazarının genişlemesi gibi etmenler arasındaki karşılıklı ilişkiler incelenmektedir.

I.4.4. E. MANDEL'de

Kondratieff-Schumpeter çizgisine bağlı kalmakla birlikte, Rostow kadar çok yönlü ve sistematik bir dönemleştirme çabası da Mandel'de görülmektedir.

Mandel 18. yüzyılın sonlarından bugüne kadar 4 uzun süreli çevrimi şöyle ayırmaktadır⁽²⁾.

(1) ROSTOW, W. W. (1979), s.179.

(2) MANDEL, E. (1980), s.130-31.

- I 1793 - 1825 : Genişleme evresi
1826 - 1847 : Daralma evresi
- II 1848 - 1873 : Genişleme evresi
1874 - 1893 : Daralma evresi
- III 1894 - 1913 : Genişleme evresi
1914 - 1939 : Daralma evresi
- IV 1940/45-1966: Genişleme evresi
1967 -----: Daralma evresi

Yazara göre⁽¹⁾, 1793-1825 dönemi, Sanayi Devrimi adıyla bilinen dönemdir ve "el tezgahlarında" ya da "manüfaktür sistemi" içinde üretilen makinaların sanayiye uygulanması ve böylece fabrika sisteminin doğuşu ile belirlenmektedir. Tarım kesimi sanayinin gerisinde kalmakta, bu nedenle hammadde fiyatları artmaktadır. Sanayi işçilerinin sayısında belirli bir artış görülmekte, ama bu, tarımdan kopan işsizlerin istihdamı için yeterli olmamaktadır. Kâr oranının yükseldiği bu dönemde, Latin Amerika'nın katılmasıyla dünya piyasası birdenbire genişlemektedir.

(1) MANDEL, E. (1980), s.120-132.

1826-1847 döneminde, kârlılıktaki artış önce yavaşlamakta sonra da durmaktadır. Dünya pazarının genişlemesinde de bir yavaşlama görülmektedir.

1848-1873 dönemi, makine yapımı makinelere (machine-made machines) geçişle belirlenmiştir. Bu, sermaye mallarının maliyetini ve fiyatını düşürdüğü için kâr oranında yeniden hızlı bir artış görülmektedir.

Demiryolu yapımının Avrupa ve ABD'ye yayıldığı bu dönemde, dünya pazarı ve uluslararası ticaret hacmi de hızla büyümektedir.

1873-1895 dönemi, iktisat tarihçilerinin "uzun depresyon" olarak adlandırdıkları⁽¹⁾ dönemdir. Bu dönemde, makine ürünü makineler çoğu sektörlere ve Batı Avrupa ile ABD'ye yayıldığından, bunları ilk uygulayan teşebbüslerin kârlılığında bir azalma olmaktadır. Batı Avrupa'da sendikaların gelişmesinden ötürü gerçek ücretler yükselmekte, bu da kârlılığın azalmasına yol açan ikinci bir etken olmaktadır. İşgücü verimliliği önce düşmekte, daha sonra ikinci on yıl içinde yeni

(1) Örneğin, bkz., HEATON, H., (1948), s.422-24;
DAVIS, L.E., HUGHES, J.R. (1970), s.400-401.

buluşlarla hafiftçe artmaktadır. Avrupa dışına büyük miktarlarda sermaye ihracı ve bunun sonucunda hammadde fiyatlarının düşmesi, bu evrenin ikinci yarısında sermaye birikiminde kısmi bir artışa yol açmaktadır.

Bu daralma evresinin ötekilerinden daha hafif geçmesinin nedeni, şiddetli bunalımların görülmemesindedir.

1895-1913, Avrupa ve kısmen ABD sermayesinin Afrika, Asya ve Avustralya'yı dünya piyasasına kattığı dönemdir. Bu evrede, bir önceki gerileme döneminde yapılan buluşlara dayanan teknolojik yenilikler (içten yanmalı makineler, elektrik motoru) bütün üretim alanlarında uygulanmaktadır. Mandel'in "İkinci Sanayi Devrimi" olarak adlandırdığı⁽¹⁾ bu teknolojik yenilikler sonucunda işgücünün verimliliği hızla artmış ve bu, hammadde fiyatlarındaki yükselme eğilimine rağmen, kâr oranının yüksek kalmasını sağlamıştır.

İlk iki uzun çevrim İngiltere'nin dünya ekonomisi üzerindeki egemenliğiyle belirlenirken, üçüncü uzun süreli çevrimin bu genişleme evresinde önce Almanya, daha sonra da ABD, İngiltere'nin karşısına güçlü rakipler olarak çıkmışlardır. Diğer yandan bu dönem, ekonomide tröst ve kartellerin doğduğu, sermaye yoğunluğunun

(1) MANDEL, E. (1980), s.136-38.

giderek arttığı bir dönemdir. Evrenin ilk yarısında yükselen kâr oranı, I. Dünya Savaşı'nın sonuna doğru sabitleşmeye başlamıştır.

1914-39 döneminde, Dünya Savaşı'nın patlak vermesi, dünya ticaretinin kesintiye uğraması, üretimin durması gibi nedenlerle sermaye birikimi âni bir kesintiye uğramıştır. Kâr oranında şiddetli bir düşüş olmuş ve bu, daralma evresinin en düşük noktası olan 1929-32 Depresyonu'na tekabül etmiştir.

1940'dan başlayarak ABD'nde, 1945/48'den itibaren de Avrupa'da kâr oranlarının yeniden yükselmeye başlamasıyla yeni bir genişleme evresine girilmiştir. Kârlılığın yükselmesi sonucunda, daha önce atıl olan sermaye, önce silah sanayine, sonra da Mandel'in "Üçüncü Sanayi Devrimi" olarak adlandırdığı⁽¹⁾ yeniliklere kitle halinde yatırılmaya başlanmıştır.

Üçüncü sanayi devrimi, yazara göre, makinelerin giderek elektronik aygıtlarla yönetilmesi (otomasyon), nükleer enerjinin sivil kullanım alanlarına sokulması, uzay ve

(1) MANDEL, E. (1980), s.175-79

okyanus dibi araştırmalarının yoğunlaşması ve tarımın artan ölçüde mekanizasyonu ile belirlenmektedir. Bu teknolojik yenilikler işgücü üretkenliğini büyük ölçüde arttırarak, zaten yükselmiş olan kârlılığı daha da fazla arttırmışlardır.

Savaş sonrası dönemde dünya pazarı önce daralmış, sonra Batı ülkelerinin kendi aralarındaki uluslararası işbölümünün (dolayısıyla ticaretin) gelişmesi ve Üçüncü Dünya Ülkelerinin sanayileşmeye başlamasıyla, yeniden genişlemiştir.

1960'ların sonlarından itibaren de dünya ekonomisi yeni bir daralma evresine girmiştir.

B Ö L Ü M II

DÜNYA EKONOMİSİNDE BUNALIM EĞİLİMLERİNİN DOĞUŞU VE GELİŞİMİ

II.1. UZUN SÜRELİ ÇEVİRİMLER TEORİSİNE GENEL BAKIŞ ve II. DÜNYA SAVAŞI SONRASI BÜYÜME DÖNEMİNİN BAZI KAYNAKLARI

II.1.1. Uzun Süreli Çevrimler Teorisine Genel Bakış

Daha önceki bölümde başlıca açıklama biçimleri itibarıyla incelemeye çalıştığımız uzun süreli iktisadi çevrimler teorisi, dünya ekonomisinin ortalama olarak 40 ile 60 yıl süreli çevrimler halinde evrildiğini ileri sürmektedir. Teoriye göre bu sürenin yaklaşık olarak 20/25 yıllı genişleme (büyüme), 20/25 yıllı da daralma (bunalım) yıllarından oluşmaktadır.

Başlangıç ve bitiş tarihleri konusunda teorinin savunucuları arasındaki bazı görüş ayrılıklarını bir tarafa bırakacak olursak, uzun süreli çevrimlerin aşağıdaki yıllarda ortaya çıkmış oldukları ileri sürülebilir.

Birinci Uzun Süreli Çevrim

Genişleme (büyüme) evresi: 1790/93 - 1815/25

Daralma (bunalım) evresi : 1815/25 - 1847/48

-- İkinci Uzun Süreli Çevrim

Genişleme evresi : 1847/48 - 1873

Daralma evresi : 1873 - 1893/96

-- Üçüncü Uzun Süreli Çevrim

Genişleme evresi : 1893/96 - 1914/19

Daralma evresi : 1914/19 - 1940/45

-- Dördüncü Uzun Süreli Çevrim

Genişleme evresi : 1940/45 - 1966/67

Daralma evresi : 1966/67 - -----

Teoriye göre, her bir çevrim belirli bir teknolojik atılımla (ki bunlarla ilgili keşif ve icatlar sözkonusu uzun çevrimden önceki çevrimin daralma evresinde gerçekleştirilmektedir) ve bunların üretim süreçlerine uygulanmasıyla 'temsil' edilmektedir.

Buna göre, birinci uzun süreli çevrim Sanayi Devriminin ortaya koyduğu teknolojik gelişmelerin üretim süreçlerine sokulmasıyla; ikinci uzun süreli çevrim, buhar makinalarının yaygın kullanımı (lokomotiflere, gemilere vb.) ile demiryollarının yapımıyla; üçüncü uzun süreli çevrim, elektrikle ilgili yenilikler, içten yanmalı motorlar ve kimya sanayi ile ilgili atılımlarla; dördüncü uzun süreli çevrim ise elektronik olarak denetlenen ve nükleer enerji kullanan makinaların üretimiyle temsil edilmektedir.

Belirtilen bu teknolojik atılımlarla 'temsil' edilen uzun süreli çevrimlerin genişleme evrelerinde, bu atılımlara dayalı olarak geniş çaplı yatırımlar yapılmakta, bu yolla hızlı üretim artışları sağlanmaktadır. Bu evrelerde ayrıca dünya piyasalarının genişlediği, bir bütün olarak kârlılığın arttığı, genişleme evresinin sonlarına doğru yeni keşif ve icatların hız-

landığı görülmektedir. Bütün bir evre boyunca dünya toplam talebinin, dünya toplam üretiminden fazla olduğuna tanık olunmaktadır.

Teoriye göre, dünya piyasasının daralmasından, ücret artışlarına kadar çok sayıdaki nedenden ötürü uzun süreli çevrimin daralma evresine girildiği öne sürülmektedir. Çevrimin bu evresinde bir bütün olarak büyüme oranları düşmekte, yatırımlar azalmakta, kârlılıkta düşüşler görülmekte ve cari fiyatlar üzerinden malların satışları zorlaşmaktadır. Bir bütün olarak dünya toplam üretiminin dünya toplam talebinin gerisinde kaldığı bu evrede yeni büyük yatırımlar için müşevvik bulunmamaktadır. Yapılan yatırımların işgücü-tasarruflu alanlara doğru kaydığına tanık olunmaktadır. Teoriye göre, bir bütün olarak kârlılık koşulları yeniden sağlandığında genişleme evresine geçilmektedir.

Çalışmanın ana konusu olan, 1960'ların ikinci yarısından itibaren dünya ekonomisinde görülen bunalım eğilimlerinin doğuşunu ve gelişimini incelemeden önce, bu eğilimlerin ortaya çıkışından önceki yıllardaki gelişmelere topluca ve kısaca bakmak yararlı olabilecektir.

II.1.2. İkinci Dünya Savaşı Sonrası Büyüme Döneminin

Bazı Kaynakları

1940'ların ilk yıllarından itibaren ABD'nin, 1945/48'den itibaren de Avrupa ülkelerinin ve Japonya'nın girdiği hızlı büyüme sürecinin doğuşunda ve o sürecin devamında etkili olan (her biri ayrı bir çalışma konusu yapılabilecek kapsamda) kuşkusuz çok sayıda unsur bulunmaktadır. Bu bölümdeki amacımız bakımından önemli olduklarını düşündüğümüz birkaçını özetlemeye çalışalım.

II.1.2.1. Üretim Artışında Etkili Olanlar

İkinci Dünya Savaşı sonrasında dünya ekonomisindeki hızlı büyüme sürecinde etkili olan unsurlardan birinin, işgücü verimliliğinde sağlanan hızlı artışlar olduğu ileri sürülebilir.

Bu artışlarının sağlanmasında etkili olan en önemli unsurlardan biri, 1930'lar depresyonu ve İkinci Dünya Savaşı sırasında gerçekleştirilen bir dizi bilimsel ve teknolojik yeniliklerdi. Bunun dışında, savaş sırasında sivil yatırımların yavaşlamasıyla ortaya çıkan (sermaye stokuna göre) işgücü fazlalığı, işgücünün az verimli alanlardan çok verimli alanlara doğru yeniden

tahsisi⁽¹⁾, uluslararası iktisadi ilişkilerin serbestleştirilmesine yönelik ve ABD'nin önderliği ile desteklenen politikalar da⁽²⁾ verimlilik artışlarında etkili olmuşlardır.

Böylece savaş'ın bitiminden, özellikle 1950'lerin ortalarından itibaren dünya ekonomisinin tarihinde o zamana kadar görülmemiş verimlilik artışları sağlanabilmiştir. Gerçekten, 1870-1913 döneminde Almanya'da % 1.9, Fransa'da % 1.8, İtalya'da % 1.2, İngiltere'de % 1.1 (Avrupa ortalaması % 1.5), Japonya'da % 1.9 ve ABD'nde % 2.1 olan saat başına üretim artış hızı, 1950-60 arasındaki dönemde, aynı ülkelerde sırasıyla, % 6.8, % 4.4, % 4.3, % 2.2, % 5.8 ve % 2.4 olarak gerçekleşmiştir.⁽³⁾

Hemen hemen bütün ülkelerde ücret düzeylerinin genel olarak düşük ve gerilemekte oluşu⁽⁴⁾ Savaş sonrası büyüme sürecinde etkili olan unsurlardan bir başkasıdır.

(1) MORJOLIN, M.R. (1983), s.40.

(2) ABRAMOVITZ, M. (1983), s.63.

(3) MARJOLIN, M.R. (1983), s.39.

(4) Bu durumun kaynağında, 1929-32 depresyonunun ve bizzat Savaşın yaptığı yıkım nedeniyle işgücü arzındaki fazlalığın bulunduğu düşünülebilir.

Örneğin, Almanya'da 1932-38 döneminde günlük çalışma süresi % 40 oranında artarken, saat başına nominal ücret artışı % 10'dan daha düşük olmuştur. Aynı dönemde ulusal ürün içinde ücret payları, sabit fiyatlarla, 1932'de % 64 iken, bu oran 1934'de % 57'de kalmıştır. Japonya'da da 1934'den 1949 a kadar olan dönemde milli gelir içinde ücret paylarındaki düşüş de % 34 olarak gerçekleşmiştir. İtalya'da ise, 1922 yılında % 56 olan ücret endeksi 1938' de % 46'ya düşmüş, 1922'deki düzeyine ise ancak 1948'de ulaşmıştır⁽¹⁾. Öte yandan, benzeri gelişmelerin Fransa, ABD ve İngiltere için de geçerli oldukları söylenebilir⁽²⁾.

Böylece, Savaş öncesi ve hemen sonrasındaki gerçek ücret düzeyindeki düşüklüğün sonucunda, özellikle 1950 ile 1958 arasındaki dönemde, özel tüketim harcamalarında düşüşler görülmüş, buna karşılık özel sabit sermaye formasyonunda önemli artışlar gerçekleşmiştir. Gerçekten özel tüketim harcamaları, anılan dönemde ABD ve İngiltere'de ortalama % 68.5'den % 64'e düşerken, özel sabit sermaye harcamaları % 6.5'den,

(1) MANDEL, E. (1980), s.161-162.

(2) GLYN, A., SUTCLIFFE, B.(1972), s.20-24.

% 8.5'e çıkmıştır. Diğer yandan genel olarak ücret düzeyi düşüklüğünün bir sonucu olarak, özel tüketim harcamaları Japonya, B.Almanya, Fransa ve İtalya'da 1950'de % 65.2'den, 1958'de % 64.5'e; özel sabit sermaye harcamaları ise aynı yıllarda % 12.5'den % 20.5'e yükselmiştir⁽¹⁾.

Kısaca, Savaş sonrası dönemde genel olarak ücret düzeylerinin düşüklüğü, özel tüketim harcamalarının düşmesine, buna karşılık, özel sabit sermaye formasyonunun artmasına neden olarak büyüme sürecine katkıda bulunmuştur.

Savaş sonrası büyüme sürecine olumlu yönde katkıda bulunan bir başka unsur, Savaş'ın bitimini izleyen yıllardan 1969'a kadar olan sürede, mamul mallara göre ilksel ürün fiyatlarında görülen düşmelerdir⁽²⁾.

(1) Bkz., UNITED NATIONS (1959)'daki ilgili ülkelere ait tablo değerleri.

(2) Bu yüzden, örneğin petrol, bütün 1950'ler ve 1960'lar boyunca nisbeten düşük fiyatlardan işlem görmüştür. Gerçekten, 1950 ile 1960'ın üçüncü çeyreği arasında ham petrolün varil başına fiyatı 1.71 ile 1.80 dolar arasında değişmiştir. Bkz., OECD (1960), s.53.

1929-32 depresyonundan sonra genel olarak bütün Batı ülkelerinde sanayi malları üreten kesim diğer kesimlere göre sürekli büyümekteydi. Bu büyümenin kaynağında 1950'lerden itibaren, ticaret hadlerinin sanayileşmiş ülkeler lehine, az gelişmiş ülkeler aleyhine dönmesi önemli bir rol oynamıştır⁽¹⁾.

Gerçi 1950'ler ve 1960'larda önemli bağımsızlık hareketleri görülmüştür. Ancak, bu hareketlerin etkileri 'ilk elde' ekonomik olmaktan çok, siyasal planda kendilerini göstermişlerdir. Bu yüzden anılan tarihlerde az gelişmiş ülkelerdeki bağımsızlık hareketleri Batı ekonomilerine olumsuz yönde etki yapmamış, bu nedenle de ilksel ürünlerin arzı azalmamış, tersine, hızla yükselmiştir. Bu ülkelerin Batı ülkelerine devam eden ekonomik bağımlılıkları da bu artışı besleyip büyütülmüştür⁽²⁾.

Kısaca, mamul mallara göre ilksel ürün fiyatları 1969'un sonuna kadar düşüş göstermiş, bu büyüme sürecine olumlu katkı yapan bir gelişme olarak ortaya çıkmıştır.

(1) GAMBLE, A., WALTON, P. (1976), s.159.

(2) Bu açıdan bir tartışma için, örneğin UDRY, A. (1975), s.51-2.

II.1.2.2. Talep Artışında Etkili Olanlar

İkinci Dünya Savaşı sonrası büyüme döneminde bir yandan hızlı üretim artışları görülmekteyken, diğer yandan da toplam talebin arttığı gözlemlenmiştir.

Devlet harcamalarının bu artışlarda önemli bir yeri olduğu ileri sürülebilir⁽¹⁾.

Gerçekten, 1950-56 arasındaki sürede, sanayileşmiş belli başlı ülkelerde cari devlet harcamalarındaki artış, yaklaşık olarak % 92'yi bulmuştur⁽²⁾.

(1) İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde genel olarak ücret düzeylerinin düşüklüğü dikkate alınırca, devlet harcamalarıyla yaratılan gelir ve talep artışının olmaması durumunda, üretilen malların kimler tarafından nasıl satın alınacağı sorusu cevapsız kalacaktı. Bu bakımdan, devlet harcamalarındaki artışın büyümeyi uyarıcı bir unsur olarak görülmesi abartma olmayacaktır. Bu açıdan bir değerlendirme için FRANK, A.G. (1980), s.26.

(2) Anılan dönemde belli başlı sanayileşmiş ülkeler için cari devlet harcamalarındaki artış şöyleydi:
ABD % 83, Japonya % 121, İngiltere % 64, Fransa % 120, B. Almanya % 84, İtalya % 82. Bkz. UNITED NATIONS (1958)'de ilgili ülkelere ait tablo değerleri.

1947'de başlayan Soğuk Savaş'ın da etkisiyle, devlet harcamaları içinde savunma harcamalarının hızlı bir biçimde arttığı görülmüştür. Artan savunma harcamaları, bir yandan sivil satın alma gücünü arttırırken⁽¹⁾, diğer yandan da askeri fiyat sözleşmelerinin yatırımlardaki risk unsurunu önemli ölçüde azaltması nedeniyle, temel sermaye malı üreten sanayiler⁽²⁾ üzerinde canlandırıcı etki yapmıştır.

(1) Bu artışlar 1950-56 döneminde Fransa'da % 69, B. Almanya'da % 96, Japonya'da % 93, İngiltere'de % 41 ve ABD'nde yaklaşık % 40 olarak gerçekleşmiştir. Bkz. UNITED NATIONS (1958)'de ilgili ülkelere ait tablo değerleri.

(2) 1950'lerin sonlarında belli başlı sanayiler geniş ölçüde savunma harcamalarına dayanmaktaydılar. Örneğin, ABD'nde uçak parçaları talebinin % 90'ı, demir dışı metal talebinin yaklaşık % 60'ı, kimyasal maddeler ve elektrik malzemelerinin % 52'si iletişim araçları ve bilimsel amaçlarla kullanılan araç ve gereç talebinin % 33'ü, devlet kesiminden kaynaklanmaktaydı. Aynı saptamanın örneğin Fransa ve İtalya için de geçerli olduğu söylenebilir; Fransa'da uçak parçalarına devletten gelen talep % 72, optik araçlarına % 11 idi. Diğer yandan, İngiltere'de uçak sanayinin toplam üretiminin % 70'i elektronik ve radyo iletişiminin herbiri için % 35'i, gemi yapımının % 32'si devlet tarafından talep edilmekteydi. Bkz., OECD (1966), s. 27; OECD (1963), s.51 65 81.

Böylece hemen hemen sanayileşmiş bütün ülkelerde artan devlet harcamaları, uluslararası ticareti de hızlandırarak⁽¹⁾ Savaş sonrası büyüme sürecinin önce ABD'nde, daha sonra Avrupa ülkelerinde ve Japonya'da başlayıp gelişmesine önemli katkılarda bulunmuştur.

(1) Uluslararası ticarete konu olan belli başlı malların talebi, ABD'nin özellikle askeri harcamaları ile birlikte artmıştır. Buna göre, dünya ham petrol üretiminin % 8.6'sı, ham kauçuğun % 3'ü, bakırın % 15'i, nikelin % 10.3'ü, boksitin % 6.8'i, demir cevherinin % 5.2'si, manganezin % 2.7'si, kromitin % 2.3'ü, ABD tarafından askeri amaçlarla talep edilmekteydi. Bkz. OECD (1966), s.66.

II.2. BÜYÜME SÜRECİNDE KESİLME EĞİLİMLERİ

II.2.1. Değişen Ekonomik Güç Dengeleri

Ortaya çıkışında ve gelişmesinde etkili olan bazı kaynaklarına yukarıda değindiğimiz İkinci Dünya Savaşı sonrası büyüme süreci, zaman içerisinde, özellikle 1960'ların ikinci yarısından itibaren, ülkeler arasındaki güç dengesini değiştirmiştir.

Bu değişimin başlıca nedeni, tek tek ülke ekonomilerinin farklı düzeylerde büyümekte oluşlarıdır⁽¹⁾.

ABD'nde GSMH ve sanayi üretimi sırasıyla yıllık ortalama % 3.6 ve % 4.1 oranında büyürken, aynı oranlar B. Avrupa için % 5.5 ve % 6.7 olarak gerçekleşmiştir.

(1) Farklı büyümenin de kuşkusuz çok sayıda nedeni olabilmektedir. Bununla birlikte, Savaş sonrası dönemde işgücü maliyetlerinin ülkeden ülkeye değişmesi ile devlet müdahalelerinin ülkelere göre farklı uygulanması olmasının (örneğin B. Almanya ve Japonya'da bankacılık sistemine yapılan devlet müdahalesi; Fransa'da uygulanan geliştirilmiş planlama teknikleri....) büyüme oranları üzerinde olumlu yönde etkili olduğu ileri sürülebilir. Geniş bilgi için, örneğin, bkz., Schonfield, A. (1970), s.11-12, 61-63.

Diğer yandan Japonya'da aynı dönemde yıllık artışlar GSMH için % 10.3, sanayi üretimi için % 13.8'lik düzeyi bulmuştur (1).

Görüldüğü gibi, belirtilen dönemde GSMH ve sanayi üretiminde sağlanan büyüme bakımından Japonya, ABD'den üç kat, B. Avrupa'dan 2 kat; B. Avrupa ise ABD'nden hemen hemen 1.5 kat daha hızlı gelişmiştir. Böylece, dönemde güç dengesi ABD aleyhine, Japonya ve (daha düşük düzeyde olmak üzere) B. Avrupa lehine değişmiştir.

Üretimdeki büyüme (her ne kadar başka unsurlardan da şu veya bu ölçüde etkilenmekteyse de) GSMH'nin yatırımlara ayrılan diliminin büyüklüğü ile zorunlu olarak ilişkili olmaktadır.

Gerçekten, en azından 1960'lardan 1970'lerin ilk yıllarına kadar olan dönemde başlıca sanayileşmiş ülkelerde gözlemlenen durum, GSMH'nin yatırımlara ayrılan diliminin fazla olduğu ülkelerde GSMH/GSYİH oranının da yüksek olduğudur. Bunu aşağıdaki tabloda da görmekteyiz.

(1) FRANK, A.G. (1980), s. 28

TABLO: GSMH İçinde Yatırım Payı ve GSMH/GSYİH Oranı

	GSMH'NİN YATIRIMA AYRILAN KISMI (1960-1972)	GSMH/GSYİH ORANININ BÜYÜMESİ (1959/60-1971/72)
Japonya	% 30-35	11.0
B.Almanya	% 23-27	4.9
Fransa	% 20-26	5.8
ABD	% 17-18	4.1
İngiltere	% 16-18	3.1

Kaynak: Jones, A., (1975), s.31

Ülkeler arasındaki bir yandan GSMH artışlarında, diğer yandan sanayi üretimi artışlarında görülen büyüme farklılaşmaları, dünya ölçeğinde toplam sanayi üretimi paylarının da değişmesine yol açmış, ülkeler arası ekonomik güç dengesi bu bakımdan da değişmiştir.

Dünya Toplam Sanayi Üretimi İçinde Ülke Payları (% olarak)

	1953	1963	1970
ABD	52.0	44.0	40.5
AET	16.0	21.1	22.0
İngiltere	10.0	6.4	5.0
Japonya	2.0	5.3	9.5

Kaynak: Mandel, E. (1980), s.335.

Verilerin gözlemlenmesinden de anlaşılacağı gibi, ilk dikkati çeken gelişme, ABD ve İngiltere'nin Savaş sonrasında uluslararası rekabette güçlerini kaybetmeye başlamış olmalarıdır. ABD 1953 yılında dünya toplam sanayi üretiminin % 52'sini gerçekleştirirken, bu oran zaman içinde azalmış, 1970 yılında % 40.5'e düşmüştür. Benzer şekilde, İngiltere'nin payı 1953'de % 10 iken bu oran yarı yarıya azalarak 1970 yılında % 5'e düşmüştür.

Öte yandan Japonya ve AET ülkelerinin paylarının anılan dönem içinde sürekli artış gösterdiği gözlemlenmiştir. Japonya 1953 yılında dünya toplam sanayi üretiminde % 2'lik bir paya sahipken, bu oranı 1970'de % 9.5'e kadar çıkartmıştır. Artış hızı bakımından bu ülke kadar olmamakla birlikte, AET ülkelerinin payı da anılan yıllarda % 16'dan % 22'ye çıkmıştır.

Son olarak, dünya toplam mal ihracı paylarının bazı ülkeler lehine diğer bazıları aleyhine değişmiş olması, ekonomik güç dengelerinin değiştiğinin bir başka göstergesi olarak kabul edilebilir.

Tablo: Dünya Toplam Mal İhracı İçinde Ülke Payları
(Piyasa Ekonomilerinin %'si olarak)

<u>ÜLKELER</u>	<u>1938</u>	<u>1948</u>	<u>1958</u>	<u>1963</u>	<u>1968</u>	<u>1973</u>
ABD	145	233	185	170	161	137
Fransa	41	39	56	60	60	69
B.Almanya	-	14	96	108	117	131
İtalya	26	20	27	37	48	43
İngiltere	130	122	99	90	72	60
Japonya	53	48	30	40	61	71

Kaynak: United Nations (1973), s.167.

Toplam mal ihracı payları bakımından da ABD ve İngiltere'nin güçlerini kaybettikleri görülmektedir. ABD'nin 1973'deki payı, neredeyse 1938 yılındaki düzeyine düşmüştür. İngiltere'nin mal ihraç payı açısından ABD'nden daha hızlı gerilediği, 1973'deki % 60 oranındaki payının 1948'deki düzeyinin ancak yarısı kadar olduğu gözlemlenmektedir.

Öte yandan Japonya ile Fransa, B. Almanya ve İtalya'nın anılan dönemdeki payları, ABD ve İngiltere aleyhine sürekli artış göstermiştir.

Özetlersek, bütün istatistik veriler dönem boyunca ekonomik güç dengelerinin hızla değiştiğini göstermektedir.

ABD'nin Savaş'tan hemen sonraki yıllarda ihracatta yaptığı hamle, bu ülke ekonomisinin dünya piyasası üzerindeki nisbi hakimiyetini temsil etmekteydi. Bununla birlikte, zaman içinde ihracatın tedrici olarak azalması, buna karşılık B.Almanya ve Japonya'nın paylarının artması, dönemin önemli sayılabilecek özellikleri arasında görülebilir. Diğer yandan İngiltere'nin de sanayi üretiminin bir dilimi olarak, ihracatta gerilediğine tanık olunmuştur.

Bir yandan ABD ve İngiltere'nin güç kaybı, diğer yandan B.Avrupa ve Japonya'nın güçlenmesi ile ortaya yeni bir ekonomik güç dengesi çıkmıştır.

II.2.2. Verimlilik Düşüşleri

İkinci Dünya Savaşı sonrası büyüme sürecinin kesintiye uğrama eğilimlerinin bir göstergesi işgücü verimliliğinde görülen düşmelerdir.

Bu sürecin nasıl geliştiğini verimlilik artışları bakımından ülkeler arasındaki farklılaşmaları gözönünde bulundurarak incelemeye çalışalım.

Savaş sonrası dönemde sağlanan verimlilik artışlarında ABD'nin diğer ülkelere göre belirli bir gelişmişliği sözkonusuydu.

Tablo: 1950 ve 1977'de Karşılaştırmalı Verimlilik Oranları (Saat Başına Verimlilik ABD'nde 100 iken)

	<u>1950</u>	<u>1977</u>
İngiltere	55	61
Fransa	41	79
B.Almanya	35	84
Japonya	14	52

Kaynak: Marjolin, M.R. (1983), s.40.

Yukarıdaki tablodan da görülebileceği gibi, saat başına verimlilik artışı bakımından 1950 yılında ABD diğer bütün sanayileşmiş ülkelere daha öndeydi. İngiltere ve Fransa'da ulaşılan verimlilik düzeyinin ortalama değeri (% 40,5), bu ülkede sağlanan verimlilik düzeyinin yarısından daha düşük olmuştur. Japonya'daki verimlilik ise, ABD ekonomisindeki düzeyinin % 20'sinden daha az olarak gerçekleşmiştir.

Ancak, zaman içerisinde bu verimlilik farkı, Avrupa ve Japonya'nın teknolojik 'aığı' kapatmasıyla ortadan kalkmış, özellikle 1960'ların ikinci yarısında ABD verimlilik artışları açısından önderliğini kaybetmiştir.

Gerçekten, 1950'den 1965'e kadar olan dönemde ortalama verimlilik ABD'de yılda % 2.6 oranında büyürken, aynı oran B.Avrupa'da % 4, Japonya'da % 6.8 olarak gerçekleşmiştir. Diğer yandan 1965-69 arasındaki yıllarda ise, aynı oranlar sırasıyla % 1.7, % 4.5, % 10.6 olmuştur⁽¹⁾.

Bütün bir dönem boyunca verimlilik artış oranlarında tarihsel standardına göre belirli bir yükseklik gözlemlenmekle birlikte, uzun vadeli konjonktürel bir eğilim de kendisini açık bir biçimde duyurmaktaydı. Sanayileşmiş ülkelerin hemen tümünde 1950'li yıllara göre 1960'larda verimlilik artışlarında hızlanma görülmekle birlikte, bu hız zaman içerisinde, yukarıda da belirttiğimiz gibi, yavaşlamış ve 1960'ların sonu ve 1970'lerin ilk yıllarında (ABD ve İtalya'da daha da önce) düşmüştür.

(1) MANDEL, E. (1980), s.342.

Aşağıdaki tablo'da bu konuda ayrıntılı sayısal veriler görülmektedir.

Tablo: Çalıştırılan Kişi Başına Üretim

(Yıllık ortalama değişim oranı, yılda % olarak)

	<u>1955-60</u>	<u>1960-64</u>	<u>1964-69</u>	<u>1969-73</u>	<u>1973-77</u>
			<u>A.B.D.</u>		
Tarım kes.	3.8	5.2	5.1	3.7	1.4
Sanayi kes.	2.4	4.3	3.4	4.2	2.0
Sanayi ür.	1.5	3.7	1.9	2.2	1.3
Hizmetler	0.1	2.2	1.6	0.9	-1.3
Ortalama	1.95	3.8	3.0	2.75	1.7
			<u>İngiltere</u>		
Tarım kes.	5.0	5.9	5.5	6.3	0.6
Sanayi kes.	5.2	3.2	3.4	4.3	0.0
Sanayi üretimi	2.2	3.1	3.4	3.9	0.2
Hizmetler	1.2	1.1	1.5	1.7	0.2
Ortalama	2.65	3.32	3.45	4.05	0.25
			<u>Fransa</u>		
Tarım kes.	5.5	4.3	5.4	5.6	-0.1
Sanayi kes.	5.0	5.5	6.6	4.4	2.0
Sana. üretimi	5.0	5.5	6.0	4.2	2.1
Hizmetler	2.8	3.2	3.6	5.6	2.1
Ortalama	4.57	4.6	5.4	4.95 m	1.52
			<u>B. Almanya</u>		
Tarım kes.	6.3	6.5	4.6	6.7	3.0
Sanayi Kes.	3.7	5.5	5.8	4.4	3.0
Sana. üretimi	3.2	5.2	5.7	4.7	3.5
Hizmetler	5.6	2.8	3.1	2.7	2.7
Ortalama	4.7	5.0	4.8	4.62	3.05
			<u>İtalya</u>		
Tarım kes.	5.8	10.3	7.1	5.4	3.1
Sanayi Kes.	4.8	6.1	7.5	4.5	-0.4
Sanayi üretimi	4.1	4.9	7.1	4.1	0.8
Hizmetler	1.6	3.4	4.1	4.4	0.6
Ortalama	4.07	6.17	6.45	4.16	1.02
			<u>Japonya</u>		
Tarım Kes.	-	-	-	-	-
Sanayi kes	13.0	9.7	10.3	8.0	1.1
Sanayi üretimi	-	-	-	-	-
Hizmetler	-	-	-	-	-

Kaynak: OECD (1980), s.69.

İlk bakışta verimlilik artışları açısından bazı sektörel farklılaşmaların ortaya çıktığı gözlemlenmektedir.

1960'lardan itibaren kaynakların önemli bir bölümünün tarım süreçlerindeki araştırma ve geliştirmeye ve tarımsal girdi paylarına yöneltilmesiyle tarım kesiminde hızlı bir büyüme görülmüştür.

Aynı büyümeyi imalat sanayinde de aynı yıllarda gözlemlemek mümkündür.

Diğer yandan, 1960'ların son yıllarından itibaren kaynakların sektörler arası akışı, ülkeler arasında farklılaşmış, çoğu ülkede işgücünün tarım kesiminden sanayi kesimine kaydırılmasıyla, anılan yıllardan itibaren tarım kesiminde verimlilik artış hızı yavaşlamıştır.

Bir başka gelişme ise, imalat sanayindeki istihdamın hemen bütün ülkelerde azalması, buna karşılık hizmet sektörlerinde fazlalaşmasıdır. Bu yıllardan itibaren hizmet sektörleri, istihdamın en önemli kaynağı haline gelmiştir.

Bir eğilim olarak daha önceki yıllardan başlamakla birlikte 1973 yılı verimlilik artışları açısından tam bir dönüm noktası niteliğindedir. Veriler bu yıldan itibaren sanayileşmiş ülkelerin hemen hepsinde

işgücü verimliliğinin düşmeye ya da en azından durgunlaşmaya başladığını göstermektedir.

Tablo: İmalat Sanayinde İşçi Başına Üretim

(Yıllık ortalama değişim oranı, yılda % olarak)

	<u>A.B.D.</u>	<u>İngiltere</u>	<u>Fransa</u>	<u>Almanya</u>	<u>İtalya</u>
1955-60	2.2	2.2	4.4	5.0	5.1
1960-64	4.5	3.2	5.0	5.4	3.6
1964-69	3.4	3.4	6.3	5.6	6.6
1969-73	4.2	4.4	4.7	4.4	4.2
1973-77	2.0	0.1	2.0	3.7	0.0

Kaynak: OECD (1980), s.70.

Yukarıdaki tablolara ait verilerin incelenmesinden de görülebileceği gibi, 1973 yılından bu yana, imalat sanayinden hizmetler kesimine doğru hızlı bir kayma eğilimi görülmüş, bu eğilim tüm ülkelerde yoğun bir biçimde duyulmuştur. Böyle bir kaymanın verimlilik artışları bakımından doğurduğu etkinin olumsuz olduğu düşünülebilir. Uzun vadede bu sürecin tersine dönmemesi durumunda verimlilik artışlarında bir artışın görülmesi pek beklenmemektedir⁽¹⁾.

(1) OECD (1980), s.70-71.

II.2.3. Kârlılıkta Azalma

İkinci Dünya Savaşı sonrasında büyüme sürecinin kesintiye uğrama eğilimlerinin ortaya çıkmasıyla birlikte, hemen hemen bütün ülkelerde kârlılık azalmaya başlamıştır.

Bilindiği gibi, bir ekonomide üretimin "kârlılığı" ya üretimin değeri içinde yer alan kâr "payları", ya da kâr "oranıyla" ölçülmektedir⁽¹⁾.

Sonucu etkilemesi bakımından bu kıstaslardan hangisinin kullanıldığı önemli bir fark yaratmamakla birlikte, yatırım kararlarını etkilemesi nedeniyle⁽²⁾ kârlılık analizlerinde genellikle kâr oranları kullanılmaktadır.

Yıllık toplam kâr miktarının (buna rantlar, faizler de dahildir) yatırılan toplam parasal sermaye miktarına oranı olarak ifade edilen (3) kâr oranı, bir yandan milli gelir içindeki kâr paylarına, diğer yandan da üretimi gerçekleştirmek için kullanılan sermaye miktarına bağlı olmaktadır⁽⁴⁾.

(1) OECD (1983), s.52 ve 53.

(2) Bölüşüm sorunları veri olarak alındığında.

(3) GLYN, A., SUTCLIFFE, B. (1972), s.15 ve 54.

(4) Kârları P, geliri Y, sermaye stokunun değerini de K ile gösterirsek, Kâr payları P/Y ; kâr oranı P/K olarak ifade edilebilir. Buradan, $P/Y = (P/K) \cdot (K/Y)$ eşitliği yazılabilir. Bilindiği gibi K/Y oranı sermaye/hasıla katsayısıdır ve sermaye yoğunluğunun bir ölçüsü olarak kullanılmaktadır. Bkz., DPT (1977), s.64. Ayrıntılı bilgi için, bkz., SAVAŞ, V. (1974), s.48-56.

Hemen bütün sanayileşmiş ülkelerde kârlılığın (ve bunun önemli bir göstergesi olarak kâr oranlarının) özellikle 1970'lerin başından itibaren azalmakta oluşu, Savaş sonrası büyüme döneminin sonlanmasının bir göstergesi olarak düşünülebilir.

Kârlılık ilk kez 1960'ların ilk yıllarında düşme eğilimine girmiş, bu eğilim 1970'lerin başlarından itibaren hızlanmıştır. Aşağıdaki tabloda bu düşüş eğilimi görülmektedir.

Tablo: Sanayileşmiş Bazı Ülkelerde Kâr Oranları
(Toplam Aktiflerin %'si olarak)

Yıllar	ABD ^(X)		İngiltere		Fransa	B.Alm.	Japon.
	G.Safi	Safi	G.Safi	Safi	G.Safi	G. Safi	G.Safi
1960	15.3	8.5	5.8	2.1	9.5	13.1	--
1961-62	17.7	11.7	5.3	2.8	9.1	12.4	--
1962-64	17.7	11.5	5.5	3.3	9.3	11.4	12.6
1965-66	18.7	12.5	5.7	2.9	9.4	11.5	12.2
1967-68	17.4	10.4	4.7	2.0	9.8	11.7	14.4
1969-70	14.9	6.5	3.9	1.5	11.3	12.6	14.5
1971-72	15.1	6.6	3.6	1.5	10.3	11.5	13.6
1973	14.7	5.0	3.1	1.3	9.6	11.5	10.9
1974	13.2	2.5	2.2	1.0	8.2	10.9	11.9
1975	13.5	3.5	2.0	0.9	5.7	10.6	13.0

(X) Kâr oranının paydası için farklı tanımlar kullanıldığı için ülkeler arası karşılaştırmalar yapılamamaktadır.

Kaynak: OECD (1977,a), s.305-306.

Tablodaki verilerin incelenmesinden de görülebileceği gibi, belli başlı sanayileşmiş ülkelerin hemen hepsinde kâr oranlarının trendi aşağıya doğrudur. Gerçi birbiri ardına gelen çevrimsel dalgalanmaların canlanma evrelerinin (recovery phase) kâr oranlarını zaman zaman yükselttiği görülmektedir. Ancak, bu yükselmelerin düşme 'eğilimini' tersine çevirecek büyüklükte olmadığı gözlemlenmektedir⁽¹⁾.

ABD'nde kâr oranlarının en yüksek noktasına 1965-66 döneminde ulaştığı, bu yıllardan itibaren (ılımlı olmakla birlikte) sürekli düşüş gösterdiği görülmektedir. Örneğin 1975 yılının vergi sonrası kâr oranı değeri, 1965-66 döneminin aynı değerinden hemen hemen üçbuçuk kat daha düşüktür.

İngiltere'de bu trend 1960'ların ikinci yarısından itibaren düşmeye başlamıştır. Örneğin 1975 yılında vergi sonrası % 0.9'luk kâr oranı, 1965-66 döneminden üç kat, hele 1955-59 dönemindeki (% 7'lik düzeyinden)⁽²⁾ yaklaşık yedi kat daha düşüktür.

Fransa'da da kâr oranlarının % 11.3 oranındaki en yüksek düzeyine ulaştığı, ancak bu oranın 1975 yılında yaklaşık yarı yarıya azalarak % 5.7'ye düştüğü görülmektedir.

(1) OECD (1977,a), s.305.

(2) GLYN, A., SUTCLIFFE, B. (1972), s.66.

Düşüş hızı bu büyüklükte olmamakla birlikte, B.Almanya'da da 1960 yılı zirve olmak üzere, 1975 yılında kâr oranında azalma % 30'a yaklaşmıştır.

Tablo'daki dönemler itibariyle Japonya için bir düşüş eğilimi görülememekle birlikte, firma bazında yapılan bir araştırmada, 1974-75 döneminde gayrisafi kârların % 35.5, net kârların ise % 30.9 oranında azaldığı saptanmıştır. Diğer yandan sadece imalat sanayinde faaliyet gösteren firmaların kâr paylarındaki düşüş % 56'yı geçmiştir⁽¹⁾.

İtalya'da da kâr oranlarının düştüğü görülmektedir. Buna göre, 1966-69 döneminde ortalama düşüş % 5.6 iken, bu oran sadece 1970 yılı için % 4.9 olmuştur. Bu yıldan itibaren kâr oranlarındaki düşüşler, 1971'de % 4.3, 1972'de % 4.2, 1973'de % 4, 1974'de % 3.3 ve 1975'de % 3 olmuştur⁽²⁾.

Altı büyük sanayileşmiş ülkede (ABD, İngiltere, Fransa, B.Almanya, Kanada ve Japonya) 1976-78 döneminde gayrisafi kâr oranı ortalama % 16.6 oranındayken, bu sayı

(1) MANDEL, E. (1978), s.24.

(2) MANDEL, E. (1978), s.24.

1979 yılının sonunda canlanma evresinin bitmesiyle % 15.1'e düşmüştür. Bu yıldan itibaren girilen yeni bir resesyonda ise kâr oranları sürekli düşüş göstermiştir. Kâr oranı değerleri 1980 için % 13.5, 1981 için % 12.2, 1982 için % 11 olmuştur. 1983 yılında kâr oranı küçük bir yükselme göstermiş ve % 12'ye çıkmıştır⁽¹⁾.

Verilerin incelenmesiyle ulaşılan sonuca göre sanayileşmiş ülkelerde 1966'ya kadar olan dönemde kâr oranları genellikle istikrarlı bir görünümde-dir. Bu tarihten itibaren düşüş eğilimi görülmeye başlanmış, 1970'lerin ilk yıllarından itibaren düşüş eğiliminin 'hızı' artmıştır. Canlanma yılları kâr oranlarının düşme eğilimini ortadan kaldıramamıştır. 1983 yılındaki düzeyi gözönünde bulundurulursa, kâr oranının düşüş eğiliminin devam ettiği ileri sürülebilir.

(1) OECD (1983), s.54'deki verilerden hesaplanmıştır.

II.2.4. Bazı Girdi Maliyetleri: İlksel Ürünler ve Ücretler

1972-73 dönemi hemen bütün sanayileşmiş ülkelerde genel bir büyümenin görüldüğü, aşağıda bazı kaynaklarına değineceğimiz etkenlerle, ilksel ürün fiyatlarının hızla arttığı bir dönem olmuştur. Diğer yandan, daha önceki yıllardan başlayan ücret artışlarının etkileri bütün ülkelerde kendisini duyurmaya başlamıştır.

1970-71 dönemindeki resesyon koşullarından kurtulmak amacıyla bütün ülkelerde uygulamaya sokulan genişletici para ve maliye politikalarının da etkisiyle⁽¹⁾ bütün ülkelerde genel bir büyüme görülmüştür. İl sanayileşmiş Batı ülkesinde⁽²⁾ GSMH 1972 yılında % 5.5 oranında büyürken, bu, 1973 yılında % 6.1'e yükselmiştir. Bütün olarak AET ülkelerinde 1972'de GSMH % 3.9 oranında artarken, bu artış 1973'de % 5.6'ya çıkmıştır. En fazla büyümenin olduğu ülkeler Fransa, Belçika, İtalya ve İngiltere'ydi. ABD'nde

(1) OECD. (1977, b), s.51-56.

(2) Fransa, B.Almanya, İtalya, İngiltere, Belçika, Danimarka, Hollanda, İrlanda, ABD., Kanada ve Japonya.

gerçek GSMH, 1972 yılında % 5.7, 1973 yılında ise % 5.3 oranında artmaktaydı. Kanada'da aynı oranlar 1972'de % 6.1'den 1973'de % 7.2'ye çıktı. Aynı dönemde Japonya 1972'de % 8.8, 1973'de ise % 10.3'lük bir performans göstermekteydi⁽¹⁾.

1972-73 döneminde hemen bütün ülkelerin aynı anda büyüme göstermeleri, dünya ölçeğinde artan talepten kaynaklı olarak ilksel ürün fiyatlarını da bir anda şiddetli bir biçimde arttırmıştır.

Dünya ekonomisinde ilksel ürün fiyatları 1962 yılının sonuna kadar sürekli düşüşler göstermiştir⁽²⁾.

1963'ün başından 1964'ün sonuna kadar olan dönemde görülen çok hafif bir yükselmeden sonra⁽³⁾ yeni bir düşme dönemine girmiş ve bu tarihten itibaren 1950'nin sonundaki düzeyinin de altına düşmüştür.

Bir bütün olarak ele alındığında, bir önceki yılın sonuna göre ilksel ürün fiyat endeksi 1969'da % 5, 1970'de % 3, 1971'de % 7 iken, bu oranlar 1972'de % 17'ye, 1973'de ise bir anda % 61'e çıkmıştır⁽⁴⁾.

(1) ECKSTEIN, O. (1979), s.93.

(2) Kore Savaşı nedeniyle 1950-51 arasındaki artışları ayrı tutuyoruz.

(3) Bu oran yaklaşık % 1.2'ydi. Bkz., OECD, (1966), s.51-55'deki tablolar

(4) UDRY, A. (1975), s.51.

İlksel ürünlerin kendi içinde de fiyat değişimleri bakımından bazı farklılaşmalar görülmüştür. 1971'in son çeyreği ile 1972'nin aynı dönemi arasında kalan sürede bazı tarımsal ürünlerin (yün, buğday, mısır, kakao, ham kauçuk gibi) fiyatlarının yükselmesine karşılık, 1972 yılında minerallerin dolar cinsinden fiyatları (petrol hariç) artış göstermemiştir. Bunun yanı sıra demir-dışı (non-ferrous) metallerin fiyatlarında bazı gerilemeler bile görülmüştür⁽¹⁾.

Buna karşılık, 1973 yılının son dört ayındaki fiyat yükselmeleri daha üniform bir biçimdeydi. Örneğin, bütün endeks içinde tarımsal hammaddelerdeki fiyat artışları % 56 oranındaydı. Diğer yandan, mineral ve demir-dışı (petrol dahil) ürünlerdeki fiyat yükselmeleri % 72'yi bulmaktaydı⁽²⁾.

1972-1973 dönemindeki fiyat artışları, 1950-1951 Kore Savaşı dönemine göre bazı özellikler taşımaktadır. Bunları şöyle özetlemek mümkündür⁽³⁾.

(1) UDRY, A., (1975), s.52.

(2) UDRY, A., (1975), s.53.

(3) UDRY, A., (1975), s.52.

Karşılaştırmalı olarak incelendiğinde, 1972-73 dönemi ilksel ürün fiyat artışları, ilk elde, Kore Savaşı dönemindeki artışlara göre çok hızlıdır. Gerçekten, belirtilen dönemde artışlar % 50 civarındayken, bu oran 1972-73'de % 150 olmuştur. Diğer yandan, 1971'in ilk çeyreği ile 1974 yılının aynı dönemi arasında sanayi ürünleri fiyat endeksinde meydana gelen artış % 80 oranındayken, bu, 1949-51 yılları arasında sadece % 43'dü.

Bir başka özellik fiyat artışlarının sürelerine ilişkindir. İlksel ürün fiyat yükselmeleri birçok sanayileşmiş ülkede sanayi üretiminde görülen durgunluğa rağmen, 1972'den 1974'ün Nisan ayına kadar iki yıldan fazla sürerken, bu süre Kore Savaşı yıllarında sadece dokuz ayla sınırlı kalmıştır.

Bu sürelerin uzamasında etkili olan unsurlar arasında, bir yandan dönemde sanayi üretimindeki gerilemenin bazı sektörlerde yol açtığı kıtlıklar ve darboğazlar⁽¹⁾, diğer yandan da genelleşmeye başlayan resesyonun ilk

(1) IMF, (1975), s.247.

evresinin spesifik özellikleri vardır⁽¹⁾.

Son bir özellik, 1972-73 döneminde fiyat artışlarının bütün ilksel ürün sektörlerini etkilemiş olmasıdır⁽²⁾.

Oysa 1949-51 döneminde sadece tarımsal ürün ve demir-dışı metaller etkilenirken, 1972-73 artışları enerji ürünleriyle birlikte az da olsa besin maddelerini de etkilemiştir.

Bir bütün olarak ele alındıklarında sanayileşmiş ülkelerde sanayi üretimindeki büyümenin hammadde taleplerini arttırdığı ve bu yolla çeşitli üretim sektörlerindeki dengeleri bozduğu ileri sürülebilir⁽³⁾.

1972-73 döneminde bütün ülkelerde görülen genel bir büyüme ortamı, bütüncül (aggregate) talebi dünya çapında arttırmıştı.

Metal ve makina yapım sanayilerindeki üretim artışları (sırayla, ortalama olarak % 12.5 ve % 13.1), mineral ve demir-dışı metal taleplerindeki talep artışlarının kaynağını oluşturmuştur. Aynı saptamayı tekstil ve giyim eşyası üretimindeki talep artışları için de yapmak

(1) UDRY, A., (1975), s.53.

(2) IMF, (1975), s.248.

(3) IMF, (1975), s.242.

mümkündür. Sözkonusu artışlar zincirleme bir biçimde fiber ve yün taleplerinde artışlara neden olmuş, böylece, belirtilen piyasalarda talep çok şiddetli bir biçimde yükselmiştir⁽¹⁾.

İlksel ürün fiyat artışlarının bir başka kaynağı da, daha önceki fiyat trendleri dikkate alınarak (özellikle hammaddeler alanında) ilksel ürünleri kullananların elindeki stok düzeylerinin düşük olmasıdır.

Gerçekten 1970-71 resesyonu sırasında imalat sanayi üretiminde önemli azalmalar meydana gelmiş, ancak, bir sonraki dönemde elde yeterli stok tutulamamıştı. Bu bakımdan, 1972-73 döneminde ilksel ürün fiyat artışları, bu kanaldan da artış göstermiştir⁽²⁾.

Son olarak, her ne kadar fiyat artışlarının tek kaynağı değilse de, yaygınlaşan spekülasyon hareketleri de ilksel ürünlerin fiyatlarında etkili olmuştur⁽³⁾. Paranın hızla değer kaybettiği bu dönemde, özellikle kambiyo değerleri düşük görünen malların alımları hızlanmıştır. Örneğin, 1973 yılında temel sayılabilecek yedi ilksel

(1) UDRY, A., (1975), s.53

(2) ROSTOW, W.W. (1979), s.107-109.

(3) ECKSTEIN, O., (1979), s.91

ürünün (kakao, kahve, şeker, bakır, kauçuk, teneke ve çinko) toplam alışveriş (transaction) hacmi daha önceki yıllara göre 2/3 oranında yükselmiştir. Diğer yandan daha birçok ürünün satış hacmi, dünya ithalât hacminden birkaç kez daha büyük boyutlara ulaşmıştır⁽¹⁾.

1972-73 dönemi ilksel ürün fiyat artışlarında belki de en önemli sırayı petrol fiyat artışları almıştır. Ocak 1970 ile Ekim 1973 arasındaki dönemde dünya petrol fiyatı % 70-94 arasında artmıştır. Daha sonra 20 Ekim 1973'den 1974'ün ilk aylarına kadar olan sürede petrol fiyatlarındaki artış yaklaşık dört katına çıkmıştır. Böylece, Ocak 1970'den sonra meydana gelen fiyat artışları % 547-607 arasında değişmiştir⁽²⁾.

Petrol fiyat artışlarını, enflasyon nedeniyle dolar cinsinden petrol gelirleri düşen OPEC ülkelerinin bir tür tepkisi olarak görmek mümkündür. Örneğin, Suudi Arabistan ham petrol fiyatı 1972-ile 1973'ün Ekim ayının ortalarına kadar hemen hemen sabit kalmıştır

(1) UDRY, A., (1975), s.54

(2) FRANK, A.G., (1980); s.67

(hatta, 1971'e kadar az da olsa tedricen düşme göstermiştir). Bu yıllar boyunca enflasyonun doların değerini düşürmesi, petrolün 'gerçek' fiyatının düşmesi anlamına gelmektedir. Enflasyonun etkisi düştükten sonra, 1953-70 döneminde her yıl petrolün 'gerçek' fiyatı düşmüş, bu düşüş anılan dönemde % 56.2'yi bulmuştur⁽¹⁾.

Petrol fiyat artışlarının 1979-80 dönemine baktığımızda, aynı olayı daha ılımlı ölçülerde yine görmekteyiz. Petrol fiyatında 1975 yılındaki düşüş % 1.6, 1978'de % 4.5 olmuştur. Yaygın kanının tersine, 1978'deki fiyat, 1974'ün fiyatından % 3.32 oranında daha düşüktür⁽²⁾. Bu verilerden de anlaşılacağı üzere, OPEC fiyat artışlarını, bu ülkelerin dünya çapındaki enflasyon nedeniyle azalan gelirlerine bir tepki olarak görmek mümkündür.⁽³⁾

Savaş sonrası büyüme sürecinin kesintiye uğrama eğilimlerinin ortaya çıkardığı bir başka sorun da üretim maliyetleri içinde ücret paylarının giderek artmakta oluşu ve bu artışların kolaylıkla önlenememesidir. Aşağıdaki tabloda belli başlı ülkelerde imalat sanayinde saat başı ücretler görülmektedir.

(1) SHAPIRO, I., KANE, J., (1983), s.20.

(2) ROWEN, H.S., WEYANT, J.P., (1981), s.20.

(3) GATT, (1979), s.12-13.

Tablo: İmalat Sanayinde Saat Başı Ücretler

	<u>ORTALAMA</u>		<u>BİR ÖNCEKİ YILA GÖRE</u>		
	<u>1962-72</u>	<u>1972-81</u>	<u>1982</u>	<u>1983</u>	<u>1984</u>
A.B.D.	4.8	8.5	6.4	4.0	5.5
JAPONYA	13.8	11.8	4.8	4.5	4.5
B.ALMANYA	8.3	7.2	5.0	2.7	3.2
FRANSA	9.0	14.8	15.3	11.0	8.0
İNGİLTERE	8.1	15.9	11.1	8.0	7.0
İTALYA	10.2	22.6	17.2	14.2	13.2
KANADA	6.5	11.1	12.0	6.7	5.2
TOPLAM OECD	7.9	11.3	8.3	6.0	6.0

Kaynak: OECD (1983), s.51.

Verilerin incelenmesinden de görülebileceği gibi, 1980'li yıllar bir tarafa bırakılırsa, 1960'lardan itibaren ücretler 'genel olarak' yükselme eğilimindedir. 1980'li yıllardaki nisbi düşüş eğilimine ve bazı sonuçlarına ileride değinilecektir.

Özet olarak, Savaş sonrası büyüme eğiliminin yavaşlamasıyla bir yandan ilksel ürünlerin fiyatlarında, diğer

yandan ücretlerde görülen artışlar, bütün sanayileşmiş ülkeleri olumsuz yönde etkilemektedir.

II.2.5. Resesyonların Şiddetlenmesi

Özellikle 1960'ların sonlarından itibaren dünya ekonomisinde görülen resesyonlar, bu tarihten öncekilere göre süreleri, yoğunlukları ve ülkeleri hemen hemen aynı anda etkilemeleri bakımından daha şiddetli bir görünüm taşımaktadırlar. Başka bir ifadeyle, anılan yıllardan itibaren resesyon koşulları sanayileşmiş ülke ekonomilerinin neredeyse "genelge özelliği"⁽¹⁾ durumuna gelmiştir.

1948-68 arasındaki yıllarda dünya ekonomisinde görülen resesyonların tek tek ülke ekonomilerini 'aynı anda' etkilemediği gözlemlenmiştir⁽²⁾. Resesyonların ülkeler arasında genelleşmemiş olması, bunların etki alanlarını da sınırlandırmıştır. Bir ekonomide resesyon ortamı nedeniyle üretim veya yurtiçi talepte görülebilen durgunluk resesyonda olmayan ülkelerle olan dış iktisadi ilişkilerin geliştirilmesi vb. yollarla kısa sürede ortadan kaldırılabilirlerdi .

(1) FRANK, A.G., (1980), s.34

(2) MANDEL, E., (1978), s.10.

Örneğin, ABD'nin 1949, 1953-54, 1957-58, 1960-61 yıllarında karşılaştığı resesyonlarda⁽¹⁾ "mutlak" GSMH düşüşlerinin görülmemiş olması, bu resesyonların dünyanın diğer ekonomilerine yaygınlaşmamış olmasına bağlanabilir⁽²⁾.

Resesyonların dünya ölçeğinde ciddi birer sorun olarak ortaya çıkmaları bakımından 1969/70 yıllarının neredeyse bir dönüm noktası olduğu düşünülebilir.

1969 yılından başlayarak ABD, 1970'den başlayarak da B. Avrupa ülkeleri ve Japonya, 1972'ye kadar sürecek bir resesyona girmişlerdir. 1972-73 arasındaki canlanma yıllarından sonra, 1973-75 resesyonu tüm dünya ekonomisinin (1929-32 Depresyonu şiddetinde olmamakla birlikte)⁽³⁾ eşanlı olarak sarsılmasına neden olmuştur. Bu sarsılmayı GSMH ve Sanayi üretimi verilerinden izleyebiliriz.

(1) Bu resesyonlarla ilgili gelişmeler için, bkz., HANSEN, H.A. (1960), s.140-42, HANSEN, H.A. (1964), s.609-13, LEE, W.M. (1971), s.501 ve dev. Bu ülkenin 1966-67 arasında karşılaştığı resesyonun kısa sürede ortadan kaldırılabilmesinde Vietnam Bunalımı nedeniyle arttırılan harcamaların etkili olduğu düşünülebilir.

(2) ECKSTEIN, O., (1979), s.147, PERLO, V. (1973), s.27.

(3) Bu depresyonla ilgili ayrıntılı bilgi için Bkz Neré, J. (1980).

Sanayileşmiş başlıca ülkelerde (ABD, İngiltere, B. Almanya, Fransa, Kanada, İtalya, Japonya) 1972'nin son çeyreği ile 1973'ün ilk çeyreği arasındaki sürede GSMH ortalama olarak yılda % 2.5 oranında büyümekteydi. 1973'ün ikinci çeyreğinde resesyonun başlamasıyla bu oranın aniden % 0.4'e düştüğü görülmüştür. 1973 yılının Nisan ve Aralık aylarında yıllık ortalama % 0.5 oranında büyüyen GSMH, 1974 yılının ilk çeyreğinden itibaren 'mutlak' olarak düşmüş ve bu düşüş %-0.8 olarak gerçekleşmiştir. 1974'ün son çeyreğinde %-1.3 olan GSMH'deki mutlak azalma, giderek hızlanarak 1975 yılının ilk çeyreğinde %-2.4'e kadar inmiştir. Böylece, 1973'ün üç çeyreği boyunca yavaşlayan büyüme, 1974 ve 1975'in altı çeyreğinde mutlak olarak düşüş göstermiştir. Bütün bir resesyon boyunca sanayileşmiş ülkelerin tümünde GSMH ortalama % 9 oranında azalmıştır. Fiili ve potansiyel üretim arasındaki "kayıp" miktarı 1973'ün ikinci yarısında % 2 iken, bu oran 1974'de % 10'un üzerine çıkmıştır.⁽¹⁾

(1) FRANK, A.G., (1980), s.69.

Genelleşen resesyon koşulları sanayi üretimini de etkilemiş, bu daldeki üretim düşüşleri, GSMH düşüşlerinden daha büyük boyutlara ulaşmıştır. Aşağıdaki tabloda resesyon sırasında sanayi üretiminin en fazla düşüş gösterdiği zaman dilimleri görülmektedir.

Tablo: Sanayileşmiş Ülkelerde Resesyon Başındaki
Max. Sanayi Üretimi ve Resesyon Sırasındaki
Min. Düzeyi

	Max. Üretim (Yıl ve çeyreği)	Min. Üretim (Yıl ve çeyreği)	Üretimde düşme
A.B.D.	1973 (4.ç.)	1975 (2.ç.)	% 14.4
Kanada	1974 (1.ç.)	1975 (3.ç.)	% 6.9
Japonya	1973 (4.ç.)	1975 (1.ç.)	% 19.8
B.Almanya	1973 (4.ç.)	1975 (3.ç.)	% 11.8
Fransa	1974 (3.ç.)	1975 (4.ç.)	% 13.6
İngiltere	1973 (4.ç.)	1974 (4.ç.)	% 10.1
İtalya	1974 (2.ç.)	1975 (3.ç.)	% 15.5

Kaynak : Mandel, E., (1978), s.14'deki tablodan kısaltılarak alınmıştır.

Resesyon sırasında tablodaki ülkelerde ortalama olarak % 13.1 oranında sanayi üretimi düşüşleri görülmüştür.

Ancak onaltı OECD ülkesinde bir önceki zirvesinden 1975'deki dip noktasına doğru sayarak, sanayi üretimi % 14'den fazla gerilemiştir. Bu ülkelerden dokuzunda düşüş % 16'dan, dördünde % 20'den fazla⁽¹⁾ olmuştur⁽²⁾.

1976-79 döneminde ve 1984'ün ilk aylarındaki oldukça güçsüz canlanma belirtileri bir yana bırakılacak olursa, 1973-75 arasındaki yıllar kadar olmamakla birlikte, dünya ekonomisinin sürekli olarak resesyon koşulları içinde bulunduğu söylenebilir.

Aşağıdaki tablolarda sanayi üretimi, sabit yatırımlar ve resl GSMH değerlerinin tarihsel büyüme trendlerinden devamlı olarak saptıkları görülmektedir. Verilerin incelenmesinden de anlaşılacağı gibi, artış yönündeki sapmalar azalmakta, buna karşılık düşüş yönündekiler büyümektedir. Bu gelişme resesyon koşullarının sürmekte olduğunun bir göstergesi olarak düşünülebilir.

(1) FRANK, A.G., (1980), s.69.

(2) Enflasyon, işsizlik ve dış ticaret hacmine ilişkin gelişmelere ilgili kısımlarda değinilecektir.

Tablo: Sanayileşmiş Ülkelerde Sanayi Üretimi Büyüme Oranında Sapmalar
(Tarihsel Trendinden % olarak)

	1965-66	1967-69	1970-72	1973	1974-76
En yüksek sapma	+ 4.3	+ 0.2	- 3.3	+ 1.5	- 4.0
En düşük sapma	+ 3	- 1.8	- 6.5	+ 0.9	-10.4

Kaynak: OECD (1977, a), s.340.

Not: (+) değerler sanayi üretimindeki artışı, (-) değerler ise azalış yüzdelerini göstermektedir.

Tablo: Sanayileşmiş Ülkelerde Sabit Yatırımlar ve Reel GSMH'nin Büyüme Oranında Sapmalar
(Tarihsel Trendinden % olarak)

	<u>1970-72</u>	<u>1973-75</u>	<u>1976-79</u>	<u>1980-1983</u>
<u>SABİT YATIRIMLAR</u>				
En yüksek sapma	+ 11	+ 4	+ 8	+ 1
En düşük sapma	- 8	- 12	- 8	- 13
<u>REEL GSMH</u>				
En yüksek sapma	+ 4	- 0	+ 3	+ 0,5
En düşük sapma	- 3	- 5	- 1	- 5

Kaynak: OECD (1983), s.17.

Not: (+) değerler artış, (-) değerler ise azalış yüzdelerini göstermektedir.

1969-70 yıllarından itibaren dünya ekonomisinde görülen resesyonlar sadece bir ya da birkaç ülkeye özgü olmakla kalmamış, hemen hemen aynı anda tüm ülkelere yayılmıştır. GSMH/GSYİH oranındaki büyümenin sürekli bir düşüş eğiliminde olması, bu yaygınlaşmanın bir göstergesi olarak düşünülebilir.

Gerçekten, sözkonusu oran sanayileşmiş başlıca ülkelerde 1960-68 arasında ortalama % 5.6 oranında büyürken, bu oran 1969-71 döneminde % 3.3'e (1972-73 arasındaki dönemdeki % 5.7'lik düzeyi bir tarafa bırakılırsa), 1974-78'de % -0.1'e düşmüştür. 1979-83 yılları arasında % 0.7 olan büyüme oranının ancak 1984'ün son ayları ile 1985'in ilk ayları arasında % 2.3'e çıkabileceği öngörülmektedir⁽¹⁾.

Son olarak, anılan yıllardan itibaren dünya ekonomisinde görülen resesyonların sürelerinin de uzadığı gözlemlenmiştir.

(1) FRANK, A.G. (1980), s.36-39; OECD (1983), s.21.

Tablo: Ay Sayısı Olarak Resesyonların Uzunlukları

	1957-59	1960-63	1966-67	1969-71	1973-75
ABD	20	16	8	20	27
İngiltere	16	20	20	20	16
B.Almanya	12	8	20	16	32
Fransa	16	--	12	8	20
Japonya	16	8	--	4	20

Kaynak: Frank, A.G. (1980), s.59.

Verilerden de görüldüğü gibi, 1960 öncesi resesyonlar ortalama olarak 16 ay sürerken, bu sayı 1960'lı yıllarda 18 aya, 1970'lerin ilk yıllarında 23'e çıkmıştır.

Sonuç olarak, Savaş sonrası uzun büyüme döneminin özellikle 1960'ların ikinci yarısından itibaren ortadan kalkmaya başlamasıyla ortaya çıkan eğilimlerden biri, resesyonların giderek daha bir uluslararası nitelik kazanmaya başlaması ve sonlanmalarının daha uzun zaman almasıdır.

II.3. BÜYÜMEYİ SÜRDÜRME GİRİŞİMİ, MALİ YAPI ve ULUSLARARASI REKABETİN ARTIŞI

II.3.1. Büyüme Sürdürme Girişimi: Genişletici Politikalar

İkinci Dünya Savaşı sonrası büyüme döneminde, özellikle 1960'ların ikinci yarısından itibaren, belli başlı temel göstergelere ait trendlerin tersine dönme işaretleri vermeye başlamasıyla birlikte, hemen bütün sanayileşmiş ülke hükümetleri, uluslararası rezervlerdeki bolluğun da verdiği olanaklarla, ekonomiyi genişletici politikaları uygulamaya koymaya başlamışlardır.

Sözkonusu uygulamaların bir örneğini devletçe yapılan tüketim harcamalarındaki artışta görmek mümkündür.

Aşağıdaki tabloda 1961'den 1975'e kadar olan sürede bu türden harcamalara ait veriler görülmektedir.

Tablo: Sanayileşmiş Ülkelerde Devletçe Gerçekleştirilen Tüketim Harcamaları (Yüzde Değişme)

	1961	1962	1963	1964	1965	1966	1967	1968	1969	1970	1971	1972	1973	1974	1975
FRANSA	4.8	3.3	1.9	3.3	3.0	2.2	3.4	6.4	4.2	4.7	3.4	2.8	3.3	2.7	2.8
ALMANYA	6.3	10.0	6.8	-0.5	4.7	2.3	3.2	6.0	4.8	4.9	7.2	4.0	4.2	4.6	3.8
İTALYA	4.7	4.0	4.5	4.7	4.2	3.6	3.3	4.4	2.6	1.4	5.4	5.0	2.6	2.1	0.8
İNGİLTERE	3.6	3.2	1.6	1.5	2.7	2.8	5.6	0.3	-1.6	1.4	2.7	4.1	4.2	1.9	4.7
AET ÜLKELERİ	4.7	4.2	4.6	4.6	4.2	3.6	3.4	4.3	2.7	1.6	5.4	5.0	2.6	2.2	1.0
ABD	5.7	5.6	2.3	2.6	3.4	9.4	8.3	4.4	-1.0	-2.5	-0.3	1.5	-0.2	2.1	2.1
KANADA	13.8	4.0	1.5	5.1	5.3	9.3	7.1	7.6	3.7	10.4	4.1	3.1	4.6	4.3	4.4
JAPONYA	6.1	8.4	8.7	5.9	6.4	4.8	4.9	5.7	4.2	5.3	7.2	7.8	7.3	4.4	7.4
11 ÜLKEDE	5.2	5.8	6.1	5.1	5.1	4.2	4.1	4.9	3.2	3.0	6.0	6.1	4.6	3.2	3.0

Kaynak: Eckstein, O. (1979), s.100.

Tablodan da izlenebileceği gibi, devletçe gerçekleştirilen tüketim harcamaları bakımından 1971 ve önceki yıllara göre, önemli artışların gerçekleştiği yıllar olmuşlardır. AET ülkelerinde devletin yaptığı tüketim harcamalarındaki artış 1971'de % 5.4, 1972'de % 5 olmuştur. Bu oranlar önceki yıllardaki artışlardan daha büyüktür. Diğer yandan 11 OECD ülkesinde aynı artışlar 1971'de % 6, 1972'de % 6.1 oranında olmuştur. . Benzer şekilde (1963 yılı hariç olmak üzere) bu oranlar da önceki yıllardan daha fazladır.

İtalya, B.Almanya ve Japonya'da da 1970'den 1973'e kadar olan yıllar (bazı istisnalarıyla) devletçe yapılan tüketim harcamalarının arttığı yıllar olmuştur. Diğer ülkelerdeki artışlar ise genellikle 1960'ların son üç veya dört yılı içinde görülmüştür.

Anılan dönemde para politikaları da genişletici yönde kullanılmıştır. 1970 yılından başlayarak, giderek artan ölçülerde nominal para arzı büyüme göstermiştir.

Aşağıdaki tablodan da görüldüğü gibi, 1961 yılından 1965'e kadar olan dönemde parasal büyüme ortalama olarak % 6.3 oranında artarken, bu oran 1966-70 arasın-

da % 7.4'ye çıkmıştır. 1971-1973 döneminde ise % 12'den fazladır.

Batı Avrupa'da parasal büyüme AET ülkelerinde giderek hızlanmıştır. 1970'de yaklaşık % 10 olan artış, 1971'de % 16'ya, 1972'de ise % 18'e çıkmıştır.

Parasal genişlemenin en fazla olduğu ülkelere biri **İtalya** olmuştur. Nominal para arzındaki büyüme 1970 ile 1973 arasında yaklaşık % 23'e çıkmıştır. Para arzı artışı bakımından ABD, Kanada ve Japonya'daki büyüme ise ortalama olarak 1971 yılında % 13.2, 1973 yılında ise % 10.8 olmuştur.

Bir bütün olarak bakıldığında özellikle 1971 yılından 1973'ün sonuna kadar olan sürede 11 sanayileşmiş Batı ülkesinde nominal para arzı 1960'lara göre yaklaşık iki kat artmıştır.

Tablo: Sanayileşmiş Ülkelerde Nominal Para Arzında (M_1) Büyüme (Yüzde Değişim)

	1960	1961	1962	1963	1964	1965	1966	1967	1968	1969	1970	1971	1972	1973	1974	1975
FRANSA	12.5	16.3	17.3	16.3	10.0	8.7	8.9	6.1	5.9	5.0	12.2	14.0	13.9	9.7	11.8	10.2
B.ALMANYA	8.2	10.6	9.5	6.9	8.6	9.1	3.9	4.2	5.7	12.0	7.1	12.1	14.5	4.8	6.7	14.4
İTALYA	11.8	14.5	17.5	17.1	7.0	13.7	14.9	14.3	13.0	15.1	22.8	22.7	27.4	20.0	4.5	21.7
İNGİLTERE	0.4	2.0	-5.4	14.5	3.2	3.9	-0.1	7.6	4.1	0.3	9.3	15.3	14.0	5.1	10.8	15.3
AET ÜLKELERİ	7.1	10.0	9.2	13.4	7.6	8.9	7.4	7.9	7.5	8.2	9.9	16.0	18.3	11.7	7.6	16.0
ABD	-0.1	2.1	2.2	2.9	4.0	4.3	4.6	4.0	7.1	6.0	2.9	6.7	7.1	7.5	5.5	4.2
KANADA	1.3	5.2	3.3	5.9	5.1	6.3	6.9	9.7	4.3	7.5	2.3	12.8	14.0	14.4	9.8	13.8
JAPONYA	36.6	18.4	16.6	34.6	13.0	18.2	13.9	14.1	13.4	20.6	16.8	29.7	24.7	16.8	11.5	11.1
11 ÜLKEDE	3.3	5.3	5.1	8.3	5.9	7.0	6.5	6.5	7.9	8.5	7.5	13.2	14.0	10.8	7.5	10.1

Kaynak: Eckstein, O. (1979), s.101.

Gerçek para arzındaki büyümeyi de aşağıdaki tablodan izleyebiliriz. 1961'den 1970'e kadar sürede 11 OECD ülkesinde gerçek para arzındaki % 2.3'lük artıştan sonra, bu oran 1971 yılında % 7.3'e, 1972'de % 8.2'ye tırmanmıştır.

Japonya'da anılan bu iki yılda gerçek para arzındaki büyüme ortalama olarak % 20 olmuştur. Kanada ve İtalya'daki artışlar da benzer şekilde çok yüksek olarak nitelendirilebilecek düzeylere ulaşmıştır.

Politika araçlarının muhafazakâr bir biçimde uygulandığı B. Almanya'da, gerçek para arzındaki ortalama büyüme 1971 ve 1972 yıllarında alışılmadık bir biçimde % 7.5'e ulaşmıştır.

AET üyesi ülkelerde gerçek para arzındaki büyüme 1971 ve 1972 yılında % 9.4 oranındaydı.

Sonuç olarak gerçek para arzındaki artış özellikle 1971 ve 1972 yıllarında, daha önceki dönemlerin yaklaşık iki katıdır.

Tablo: Sanayileşmiş Ülkelerde Gerçek Para Arzında (M_1) Büyüme (Yüzde Değişme)

	1960	1961	1962	1963	1964	1965	1966	1967	1968	1969	1970	1971	1972	1973	1974	1975
FRANSA	8.2	13.6	11.3	10.8	6.6	5.8	6.1	3.3	1.3	-1.0	-4.1	8.3	7.4	2.1	-1.5	-1.4
B.ALMANYA	6.8	8.1	6.3	3.8	6.2	5.5	0.4	2.7	3.0	9.9	3.5	6.5	8.5	2.0	0.3	7.9
İTALYA	9.9	12.4	12.1	9.0	1.0	8.9	12.3	10.7	11.6	12.2	16.9	16.1	13.4	8.2	-1.9	4.4
İNGİLTERE	-0.6	-1.4	-9.2	12.2	-0.0	-1.0	-3.7	4.8	-0.6	-4.8	2.8	5.4	6.4	-3.7	-4.5	-7.2
AET ÜLKEL.	4.9	7.4	4.8	8.9	3.7	4.8	4.0	5.0	3.9	3.7	4.6	9.4	9.4	2.5	-2.4	1.7
ABD	-0.9	2.2	1.3	1.9	3.5	3.2	-0.8	4.6	3.6	-1.8	-0.6	1.8	4.2	1.0	-7.3	-3.4
KANADA	-0.0	4.3	2.1	4.1	3.2	3.8	3.1	6.0	0.2	2.9	-1.1	9.7	8.8	6.3	-1.0	2.6
JAPONYA	32.0	12.4	9.3	24.9	8.8	10.9	8.4	9.7	7.6	14.6	8.5	22.2	19.3	4.5	-10.4	-0.8
11 ÜLKEDE	2.5	4.5	2.9	5.8	4.0	4.4	1.7	5.3	4.1	1.9	2.3	7.2	8.3	2.2	-6.0	-1.0

Kaynak: Eckstein, O., (1979), s.104.

Genişletici politika uygulamalarının bir sonucu olarak hemen bütün ülkelerde hem kamu, hem özel sektörde borçların giderek büyüdüğü görülmüştür.

Aşağıdaki tablolardan da görüldüğü gibi, özellikle B.Almanya'da GSMH'nin %'si olarak hem kamu hem de özel sektör borçları sürekli artış göstermiştir. Örneğin 1975 yıl. kamu borcu GSMH'nin %21.1'i iken, bu oran 1950'de sadece % 1.2 idi. Benzer şekilde 1975'de özel sektör borçları GSMH'nin % 66'sı bir büyüklükteyken, bu oran 1950'deki düzeyinden yaklaşık üç kat daha büyük olmuştur.

Diğer yandan ABD'nde GSMH'nin yüzdesi olarak kamu borçları azalırken, özel kesim borçları sürekli artış göstermiştir. Örneğin 1946'da özel kesim borçları GSMH'nin % 73.6'sı bir büyüklükteyken, bu oran 1960'da % 112.4'e, 1974'de ise % 152.8'e çıkmıştır.

Tablo: ABD'nde Kamu ve Özel Borçlar

(Cari Kur Üzerinden Milyar Dolar)

YILLAR	a GSMH	b Kamu Borcu	c Özel Borç	(a) nın %si olarak (b)	(a) nın %'si olarak (c)
1946	208.5	269.4	153.4	129.4	73.6
1950	284.8	239.4	276.8	84.0	97.2
1955	398.0	269.8	392.2	67.8	98.5
1960	503.7	301.0	566.1	59.7	112.4
1965	684.9	367.6	870.4	53.7	127.1
1969	932.1	484.7	1.383.8	52.0	148.4
1973	1294.9	588.4	1.947.8	46.6	150.4
1974	1397.4	642.9	2.134.4	46.0	152.8

Kaynak : MANDEL, E. (1978), s.29.

Tablo: Batı Almanya'da Kamusal ve Özel Borçlar
(Cari Kur Üzerinden Milyar Mark)

YILLAR	(a) GSMH	(b) Kamu Borcu	(c) Özel Borç	(a)nın %si olarak (b)	(a)nın %si olarak (c)
1950	98.1	1.2	20.6	1.2	21.0
1955	181.4	7.0	63.3	3.8	34.9
1960	284.7	17.6	116.2	6.2	40.8
1965	460.4	49.5	259.3	10.8	56.3
1970	685.6	95.4	416.7	13.9	60.8
1975	1.043.6	220.6	656.4	21.1	66.0

Kaynak: MANDEL, E. (1978), s.30.

Son olarak, Savaş sonrası büyüme trendinin tersine dönmesiyle uygulamaya sokulan genişletici politika uygulamaları sonucunda verilen bütçe açıkları da, zaman içerisinde bir eğilim olarak sürekli artış göstermiştir.

Örneğin ABD'nde 1950'lerde bütçe açıkları 1 ile 3 milyar dolar arasında (1958 resesyonu sonrasında 1959 yılında verilen 13 milyar dolarlık açık hariç) değişirken, bu sayılar 1961 ve 1967 yılları arasında

kalan dönemde 3 ile 9 milyar dolar civarına yükselmiştir. Bütçe açığının 1968 yılında aniden 25 milyar dolar olduğu gözlemlenmiştir. 1972 yılındaki bütçe açığı ise 23 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir⁽¹⁾.

1973-1975 genelleşmiş resesyon koşullarından kurtulmak amacıyla da bütçe açıklarını arttırıcı uygulamalara gidilmiştir. ABD'nde 1973 yılındaki 15 milyar dolarlık bütçe açığı resesyonun ikinci yılında, yani 1974'de 5 milyara düşürülmüşken, bu açığın Haziran 1975 ile 1976'nın aynı ayı arasındaki sürede 75 milyar dolar civarında çıktığı görülmüştür. Aynı sürede B.Almanya'daki bütçe açığı 30 milyar dolar, Japonya'da yaklaşık 20 milyar dolar düzeyinde olmuştur. Şayet kamu sektöründeki açıklar (devlet bütçesi, artı, millileştirilmiş sektörler) de eklenecek olursa, bu sayılar İngiltere için 20 milyar dolar, Fransa için 10 milyar dolar ve İtalya için 25 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir⁽²⁾.

Böylece 1975 yılının ortasından 1976'nın aynı dönemine kadar olan sürede dünya piyasasına 175 milyar dolar ek

(1) FRANK, A.G. (1980), s.42.

(2) MANDEL, E. (1978), s.61.

satılma gücü sokulmuş olmaktadır. Bu sayı, görüldüğü gibi, sadece birkaç sanayileşmiş ülkeye aittir ve bütün ülkelerin Savaş sonrasında verdikleri bütün açıkların toplamından daha büyüktür.

Sonuç olarak, Savaş sonrası büyüme trendinin tersine dönme işaretleri göstermeye başlamasıyla, bir bütün olarak Batı ekonomileri para arzının genişletilmesi, kredilerin arttırılması ve bütçe açıklarıyla ekonomileri resesyon koşullarından kurtarmaya çalışmışlardır.

Ne var ki, tüm bu uygulamalar bir yandan mali yapıyı bozmuş diğer yandan da uluslararası rekabetin şiddetlenmesine neden olmuşlardır.

II.3.2. Mali Yapının Bozulması

İkinci Dünya Savaşı sonrası uluslararası para sisteminin kendi çöküşüne yol açabilecek bazı zayıflıkları vardı. Nitekim, Bretton Woods Konferansı'yla uluslararası rezerv para niteliğini kazanan doların 15 Ağustos 1971 tarihinde altın bağlantısının kopartılmasıyla da sistem nihai olarak çökmüştür.

- (I)

Bu çöküşte diğerlerinin yanında iki unsurun temel rol

(1) JOHNSON, H.G., (1972), s.163-64.

oynadığı ileri sürülebilir⁽¹⁾. Bunlardan birincisi ABD ödemeler dengesinin verdiği sürekli 'açıklar' ve bu açıklardan dolar basımı yoluyla kapatılmaya çalışılması sonucunda, dünya piyasalarının dolarla dolmasıdır. İkincisi ise, anılan dönemde B.Avrupa ve Japonya'nın ekonomik yönden ABD'nden nisbi olarak daha güçlü olmasıdır.

Ödemeler dengesinin 'fazla' ya da 'açık' vermesine göre ülkeler arasında malî ve ticarî ilişkilerde bir dizi dengesizlikler ortaya çıkmıştır. Özellikle 1960'lardan itibaren B.Almanya ve Japonya gibi ülkelerin uluslararası ölçekte ihracat paylarının artması, bu ülkelerin ödemeleri dengeleri üzerinde olumlu sonuçlar ('fazla- lar') doğurmuştur.

Diğer yandan 1969 yılından itibaren ABD ödemeler dengesi 'açık' veriyordu. 1971 öncesi dönemde doların uluslararası rezerv para olması nedeniyle bu açıkların özel bir önemi vardı.

Bir yandan yurtiçinde altına konvertibl olmaması nedeniyle ABD'deki para arzının diğer ülkeler tarafından

(1) HAWLEY, J. (1979), s.79; EVANS, R.W., MAKEPEACE, G.H. (1979), s.202-203.

denetlenmesi sözkonusu değildi; bu yüzden ABD hükümetleri yurtiçinde ekonominin varolduğunu düşündükleri ihtiyaçlarına göre para arzını diledikleri gibi genişletebiliyorlar veya daraltabiliyorlardı. Diğer yandan uluslararası alanda doların altına konvertibl olmasının yarattığı güvenle, ABD mallarını satınalabilmek için artan dolar talebi karşısında sürekli dolar basılıyor, bu yolla 'dolar kıtlığı'⁽¹⁾ giderilmeye çalışılıyordu.

Şayet arzı sabit tutulabilseydi, dolar, 'altın kadar iyi' bir değer standardı olabilecekti⁽²⁾. ABD hükümeti böylesi bir uluslararası uyumu sağlamaya hazır değildi; çünkü bu, altın standardını yeniden inşa etme anlamına gelecek ve ödemeler dengesi açıklarını kapatmayı gerektirecekti. Oysa ki bu açıklar bir bakıma dünyadaki etkinliğini korumak için zorunluuydu.

(1) Savaş'ın izleyen yıllardan itibaren artan dolar talebi karşısında ABD'nin verdiği kredi ve yardımlar (bilindiği gibi bunların en ünlüsü Marshal Yardımları'dır) sonucunda doların (başka bir ifadeyle ABD'nin) dünya ekonomisindeki hakimiyeti artmıştır.

(2) MORRIS, J. (1975), s.5-6.

Gerçi ABD ödemeler dengesi cari hesabı bütün 1960'lar boyunca (genel olarak) fazla veriyordu. Ne var ki, bu fazla, artan uzun dönem sermaye akımını finanse etmeye yetmemekteydi. Zaman içinde cari hesap dengesinin fiilen bozulmaya başlamasıyla da, 1969'dan itibaren ödemeler dengesinde giderek artan açıklar⁽¹⁾ görülmeye başlanmıştır.

Farklı farklı uygulanan genişletici ve daraltıcı politikaların sonucunda⁽²⁾ ortaya çıkan faiz farkları⁽³⁾ Avrupa'ya doğru olan sermaye akımını hızlandırmıştır. Alman Markına olan talebin hızla artması sonucunda B.Almanya Mayıs 1971'de döviz borsalarını kapatmak zorunda kalmışlar, daha sonra Markı dalgalanmaya bırakmıştır. Aynı talebin kendi paralarına da olacağını düşünen Avusturya, Belçika, Hollanda, İsviçre'de aynı şekilde önce borsayı kapatmışlar, daha sonra paralarını Mark gibi dalgalanmaya terk etmişlerdir⁽⁴⁾. Bu arada da Avusturya Şilininin % 5, İsviçre Frankının % 7 oranında revalüe edildikleri

(1) Açıklar altın stoklarından ve yabancılara yapılan kısa vadeli borçlanmalarla kapatılmaya çalışılmaktaydı. 1955 ile 1970 arasındaki dönemde altın rezervleri 23 milyar dolara düşmüş, net kısa vadeli borçlanmalar 15 milyara çıkmıştır. Başka bir ifadeyle, likidite oranı (rezerv aktifler/dışarıda biriken dolar miktarı) 3'den 2/3'e düşmüştür. Bkz., GLYN, A., SUTCLIFFE, B. (1972), s.92.

(2) ABD genişletici, Avrupa genel olarak daraltıcı.

(3) TURAN, G.G. (1980), s.185.

(4) REED, J. (1979), s.130.

gözlemlenmiştir⁽¹⁾.

Doların aşırı değerlenerek devalüe edilmesinin kaçınılmaz olduğu şeklindeki görüşlerin yaygınlık kazanmasından sonra başlayan dolardan kaçış⁽²⁾ sürecinin sonucunda, ABD hükümeti bir dizi karar almak zorunda kalmıştır.

Bu kararlar arasında⁽³⁾ konumuz açısından en önemlisi 15 Ağustos 1971'de doların altına konvertibilitesinin kaldırılmasıdır.

Konvertibilitenin kaldırılmasından bir hafta sonra açılan döviz borsalarında hemen bütün paraların dalgalanmaya bırakıldığı görülmüştür. Daha sonra 17-18 Aralık 1971'de Smithsonian'da (Washington) ABD, Fransa, İngiltere ve Japonya arasında yapılan bir anlaşmayla⁽⁴⁾ döviz piyasalarına düzen ve istikrar getirilmek istenmiştir⁽⁵⁾.

(1) TURAN, G.G. (1980), s.185.

(2) Ağustos'un ilk haftasında 1.7 milyarlık kısmı İsviçre Frankına ait olmak üzere, diğer paralara çevrilen dolar miktarı 3.7 milyarı bulmuştur. Bkz., REED, J. (1979), s.131.

(3) Diğerleri için, örneğin, Bkz., ECKSTEIN, O. (1979), s.41-43.

(4) Ayrıntılı bilgi için, diğerlerinin yanında, Bkz., TURAN, G.G. (1980), s.188.

(5) FURNESS, E.L. (1977), s.251.

Bu anlaşmayla dolar % 7.9 oranında devalüe edilmiştir. Diğer yandan Belçika ve Hollanda paraları % 2.8, Alman Markı % 4.6, Japon Yen'i % 7.7 oranlarında devalüe edilmişlerdir. Kanada parasını dalgalanmaya bırakmış, İsviçre Frankı, dolar karşısında % 4.6 oranında değer kazanmıştır. İtalyan Lireti ise % 1 oranında devalüe edilmiştir. İngiltere ve Fransa paralarının dolar cinsinden değerinde bir değişiklik yapmamışlardır⁽¹⁾.

Smithsonian Anlaşması'na kısa bir süre için uyulmuştur. ABD ödemeler dengesi açıklarının sürekli olarak büyümeye devam etmesi, 1972'nin son aylarında doların birçok B. Avrupa parası ve Japon Yen'i karşısında yeniden zayıflamasına yol açmıştır. Bu zayıflama sonucunda da B. Almanya'ya, Benelux ülkelerine ve Japonya'ya fon akımlarının hızlandığı görülmüştür.

Dolar üzerinde giderek artan baskılar karşısında ABD hükümeti, 12 Şubat 1974'de doların ikinci kez devalüe edilmesi kararını almış, birkaç hafta sonra, Mart 1973'de de Smithsonian Anlaşması ortadan kalkmıştır.

(1) REED, J. (1979), s.131.

Böylece dalgalı kur sistemi günümüz para sisteminin düzeni haline gelmiştir. Özet olarak, ister sabit ve ayarlanabilir, ister kontrollü dalgalı kur sistemleri olsun, bunların hakim belirsizlik ortamında istenildiği gibi işleyemeyeceğini ileri sürmek mümkündür⁽¹⁾.

Sonuç olarak, Savaş sonrası yıllarda para sistemi dünya ekonomisinin büyüme sürecine önce destek olmuştur; sistemin çöküşünden sonra ise varılan noktanın tam bir 'kaos'⁽²⁾ olduğu ileri sürülebilir.

II.3.3. Uluslararası Rekabetin Artışı

Savaş sonrası büyüme döneminin canlanmaya başlamasıyla birlikte uluslararası rekabet artmıştır. Bu olgunun konumuz açısından önemli olduğunu düşündüğümüz iki sonucuna değineceğiz. Bunlardan biri dünya ticaretinin daralması, diğeri ise sanayide artan yoğunlaşma ve toplulaşmadır.

(1) TURAN, G.G. (1980), s.198.

(2) EVANS, R.W. MAKEPEACE, G.H. (1979), s.205.

II.3.3.1. Dünya Ticaretinde Daralma

Hemen hemen 1960'lardan bu yana sanayileşmiş ülkelerin yaptıkları ihracat, sanayi üretimlerindeki büyümeden daha fazla olmuştur. Bu eğilim sözkonusu ülkelerin kendileri arasındaki ilişkilerde daha bir belirgindir. Gerçekten 1953 ile 1963 arasında sanayi üretimi hacmi % 62 artarken, ihracattaki artış % 82 olmuştur. 1963 ile 1972 arasındaki dönemde ise sanayi üretimi % 65, ihracat % 111 artmıştır⁽¹⁾.

Ne var ki, Savaş sonrasında başlayan büyüme döneminden beri ilk kez 1975 yılında ihracat hacmi azalmıştır. Bu yılda OPEC ülkelerinde bir bütün olarak ihracat % 6 oranında azalmıştır. Sözkonusu ülkelerin OPEC'le yaptıkları ihracat % 60 artarken, kendi aralarındaki fiili ticaret % 13 oranında düşüş göstermiştir⁽²⁾. Diğer yandan, bir bütün olarak dünya ticareti, dolar cinsinden 1973 yılında % 25 artarken, 1975'de bu oran % 10'da kalmıştır⁽³⁾.

(1) MANDEL, E. (1978), s.19.

(2) OECD (1977, a), s.72.

(3) GATT (1976), s.3-4.

Özellikle 1973-75 resesyonu sırasında önem kazanan dünya ticaretindeki daralmanın, birbiriyle ilgili bazı nedenlerini şöyle özetleyebiliriz:

Daralmanın nedenlerinden birincisi, bizzat resesyonun doğurduğu ortamda, üretimde ve toplam talepte görülen düşüşün, ithal edilen bütün tüketim ve sermaye mallarına olan talebi azaltmış olmasıdır⁽¹⁾.

Bir başka neden ise, yine resesyonun etkisiyle ihracatın hacim ve fiyat olarak düşmesiyle, döviz rezervlerinde önemli düşüş olan ihracatçı ülkelerin (petrol hariç olmak üzere, özellikle hammadde ihraç edenler) yaptıkları ithalat sınırlamalarıdır⁽²⁾.

Son olarak, ödemeler dengesinde büyük açıklar olan bazı sanayileşmiş ülkelerin (örneğin, Japonya, Fransa ve ABD) 1974'ün ilk yarısında önemli bazı ithalat sınırlamalarına gitmeleri⁽³⁾ de dünya ticaretindeki daralmada etkili olmuştur.

Bir bütün olarak dünya ticaretini daraltmış olmasına rağmen, alınan önlemlerin tek tek ülkelerin ticaret

(1) MANDEL, E. (1978), s.19.

(2) IMF (1978,b), s.17-18.

(3) GATT (1976), s.9

açıklarının kapatılmasında yararlı oldukları gözlemlenmiştir. Örneğin Japonya'nın Mart 1973 ile Mart 1974 arasındaki ticaret açığı 13.5 milyar dolarken, bu miktar 1974'ün Nisan ayında 10 milyara düşmüş, 1975 yılının birinci çeyreğinde ise tamamen ortadan kalkmıştır. Mart 1974 ile 1975'in aynı ayı arasındaki sürede ticaret açığı 4 milyar dolar 'fazla' vermiştir.

Benzeri gelişmeler ABD'nde de gözlemlenmiştir. Bu ülkede 1974'ün ilk dört ayındaki 8 milyar dolarlık açık, 1975 yılının aynı döneminde 1.3 milyar dolarlık fazlaya dönüşmüştür. Diğer yandan İtalya aynı dönemde ticaret dengesi açığını % 75 oranında azaltmıştır. İngiltere ise nispeten daha iyi durumdaydı; 1974'ün ilk yarısı ile 1975'in aynı dönemi arasında ticaret dengesi 7 milyar dolar fazla vermiştir. Fransa'da ise Mart 1974'de 2 milyar Frank'lık açık, Mart 1975'de 62 milyon Frank'lık fazlaya dönüştürülmüştür⁽¹⁾.

Ne var ki, nedenlerine daha sonraki sayfalarda 1973-75 sonrasında dünya ekonomisinde görülen canlanma (recovery) döneminin (ilerideki sayfalarda inceleyeceğimiz nedenlerden ötürü) oldukça güçsüz olması,

(1) MANDEL, E. (1975), s.6.

ülkeleri hızla korumacı (protectionist) önlemler almaya itmiştir. Şimdi özellikle 1976/77 döneminde yoğunlaşarak artan ithalat sınırlamalarını, ABD, AET, Kanada ve Japonya açısından⁽¹⁾ incelemeye çalışalım.

İthalat sınırlamalarına gidilen en önemli sektörler elik, tekstil ve giyim eşyası ile ayakkabı olmuştur. elik sektörüyle ilgili olarak Aralık 1977'de ABD ve AET'de alınan ithalatı sınırlandırma kararlarından en fazla Çin Halk Cumhuriyeti, Güney Afrika ile İspanya, daha az ölçüde Kanada, Çekoslovakya ve Polonya etkilenmişlerdir. Tekstil ve giyim eşyasına 1974-1977 arasında AET, ABD ve Kanada tarafından uygulanan ithalat sınırlamalarından ise, hemen bütün Güney Asya ve Uzak Doğu ülkeleri, Güney Amerika ülkelerinin bir kısmı ile Macaristan, Yugoslavya ve Polonya etkilenmiştir. Ayakkabı sektöründeki ithalat sınırlamaları ise en fazla Çin Halk Cumhuriyeti'nin ihracatını olumsuz yönde etkilemiştir.

(1) Kapsamı dar tutmamızın nedeni, bu ülkelerin ve AET'ye dahil olanların dünya toplam ithalat ve hacminin % 60'ından daha fazlasını temsil etmeleri (Bkz., UNCTAD (1977), s.12) açısından olayın önemini vurgulamaya yeteceğidir. Konuya ilişkin ayrıntılı bilgi için, bkz., IMF (1978, b), s.11-31.

Diğer yandan, ilksel ürünler dışında kalan hemen bütün ürünlere (sermaye malları, ara mallar ile tüketim malları) ABD tarafından 1973-77 yılları arasında getirilen ithal yasakları, başta Japonya olmak üzere, Kanada, İtalya, İngiltere ve Fransa'nın bu alandaki ihracatını düşürmüştür.

AET'nin kimya ve türevlerinin ithalini sınırlandırmasından Yugoslavya, Polonya ve Romanya; makina ve aksamına ilişkin sınırlamalardan ise Japonya, Çin Halk Cumhuriyeti, Brezilya ve Meksika olumsuz yönde etkilenmişlerdir⁽¹⁾.

Sonuç olarak, özellikle 1973-75 resesyonundan sonraki canlanma döneminin güçsüz olması nedeniyle yoğunluğu hızla artan dünya ticaretindeki daralma 1980'den itibaren dünya ekonomisinin yeni bir resesyona girmesi nedeniyle çözümlenememiş bir sorun olarak ortada durmaktadır.⁽²⁾

(1) IMF (1978, b), s.12-13.

(2) OECD (1983), s.59.

II.3.3.2. Sanayide Yoğunlaşma ve Toplulaşma

Savaş sonrası refah döneminin sonlanmaya başlamasından itibaren, özellikle 1950'lerde ortaya çıkan sanayi kesiminde sermayenin yoğunlaşması süreci, 1970'lerden itibaren hızlanarak devam etmiştir.

İngiltere'de en büyük 100 firmanın imalattaki piyasa payı 1948'de % 21 iken, bu oran 1963'de % 38'e, 1970 yılında ise % 51'e yükselmiştir⁽¹⁾. Aynı sayıdaki şirketin toplam imalat sanayi üretimindeki payı ise 1958 yılında yaklaşık olarak % 31 iken, 1972'de % 40'a çıkmıştır. Fransa'da da Sanayi Bakanlığı'nca yapılan araştırmalarda 1970-72 arasındaki dönemde özellikle zaten sermayenin yoğun olduğu sektörlerde giderek artan yoğunlaşma eğilimleri saptanmıştır⁽²⁾.

Sanayide yoğunlaşma sorunu 1950'lerden bu yana ABD'nde de gündemdedir. Daha önceki yıllarda bir şirketin aynı sanayi dalı içindeki rakibini mesnetmesi biçiminde ortaya çıkan 'yatay' tam birleşme (merger) eğilimi, 1920'lerden itibaren, 'dikey' tam birleşme biçimi-

(1) SHAPIRO, I., KANE, J. (1983), s.13.

(2) OECD (1979), s.108-109.

mini almaya başlamıştır. Bilindiği gibi bu ikinci tip birleşmede aynı üretim dalında, bir şirketin kendisine girdi sağlayan, ya da kendisinin mal sattığı şirketleri kendi bünyesinde eritmesi sözkonusu olmaktadır.

Diğer yandan bir başka eğilim de 'toplulaşma' (conglomeration)'nın artması olmuştur. Toplulaşma genellikle ekonominin zaten yoğunlaşmış sektörlerinde ve birbirlerinden tamamen bağlantısız sanayi dallarındaki şirketler arasında görülmektedir⁽¹⁾.

ABD'nde 1950-59 yılları arasında kalan dönemde ortalama olarak 540 şirketin tam birleşmesi görülürken, bu sayı 1960-67 arasında 1100'e, sadece 1968 yılında ise 2655'e yükselmiştir⁽²⁾.

ABD'nde giderek artan bu tam birleşme eğilimi farklı farklı sanayi dalları arasındaki dev sayılabilecek iki şirket arasında gerçekleşiyordu. Savaş'ın bitiminden itibaren 1953'e kadar olan dönemde daha önce tam birleşmeyle ortaya çıkmış olan şirketlerin yeniden kendi aralarında 'toplulaşması' anılan dönemde, tam birleşmelerin % 59'unu meydana getirirken, bu oran 1968 yılında % 84'e ulaşmıştır. 1968

(1) SHAPIRO, I., KANE, J. (1983), s.14

(2) OECD (1979), s.177.

yılında toplam şirket sayısının 0.007'sini meydana getiren 1041 şirket, tüm aktiflerin % 55'ini (1218 milyar dolar) denetimlerinde tutmuşlardır. Diğer yandan, aynı yılda toplam şirket sayısının % 58'ini oluşturan yaklaşık 900 bin şirketin denetiminde olan aktif sadece % 1 olarak (30 milyar dolar) gerçekleşmiştir. Yüksek derecede ve artan bu yoğunlaşma eğilimi 1970'li yıllarda da devam etmiştir. 1977 yılında tam birleşmeden sonra şirketlerin kendi aralarında toplulaşması % 90'ın üzerine çıkmıştır. Aynı saptamaları İngiltere için de yapmak mümkündür. Bu ülkede tam birleştikten sonra kendi aralarında toplulaşma oranı 1965'de % 7 iken, bu sayı 1977 yılında % 32'ye çıkmıştır.

Şirket düzeyindeki yoğunlaşmanın yanısıra, hem sektörler itibarıyla hem de bütün olarak ekonomide toplam yoğunlaşmanın arttığı da gözlemlenmektedir.

Batı Almanya'da en büyük 100 şirketin toplam sanayi üretimi içindeki payı 1968 yılında % 42.7 iken, bu oran 1973 yılında % 45.5'e çıkmıştır. Bu şirketlerin kendi aralarındaki en büyük 50'sinin payı ise sırasıyla % 33.6'dan % 38'e yükselmiştir. 50 şirketten en büyük 20 şirketin toplam sanayi üretimi içindeki payları

ise 1968 yılında % 22.5 iken, 1973'de bu, % 25'e ulaşmıştır. Son olarak, bu 20 şirketin 10 tanesinin payı da % 13.7'den % 15'e çıkmıştır. Diğer yandan bu ülkedeki en büyük 100 şirket, bütün ekonomi içindeki satışların 1972'de % 21.7'sini gerçekleştirirken, bu oran 1975 yılında % 24.4'e ulaşmıştır⁽¹⁾.

ABD'nde de aynı yıllarda hemen hemen aynı oranlarda yoğunlaşmanın arttığı görülmektedir. Gerçekten AET, ülkelerinde özel şirketlerin gerçekleştirdiği toplam üretim içinde en büyük elli şirketin payı 1960'da % 35 iken, bu oran, 1970'de % 46'ya yükselmiştir⁽²⁾.

Bu verilerden ulaşılan sonuca göre, hem tek tek ülkelerde hem bir bütün olarak AET'de, özellikle 1950'lerden itibaren sanayide yoğunlaşmanın ve toplulaşmanın arttığı anlaşılmaktadır.

(1) OECD (1979), s.80-81.

(2) OECD (1979), s.88-91.

II.4. ENFLASYON VE İŞSİZLİK

II.4.1. Enflasyon

II.4.1.1. Görünümü

İş çevrimlerinin genel gelişimine uygun olarak yüzyılın ilk yarısında fiyatlar oldukça düzgün sayılabilecek bir tempoda düşmüş ya da yükselmiştir⁽¹⁾. İkinci Dünya Savaşı'nın sonlanmasını izleyen yıllardan itibaren, yıllık ortalama % 3 civarındaki genel fiyat yükselişleri 'normal' (ya da 'denge düzeyi' enflasyonu) olarak görülmüş, bu düzeyin ekonomideki genel büyümeyi teşvik etmede yararlı olacağı ileri sürülmüştür⁽²⁾.

Ne var ki, 1960'ların sonlarından itibaren fiyatlar genel düzeyi sürekli bir yükselme eğilimine girmiş bu eğilim 1970'li yıllardan itibaren 'hızlanmış' (3).

(1) Çalışmanın Giriş'inde belirtilen amacın dışına çıkmamak için enflasyon sorunlarıyla ilgili kuramsal tartışmalara girmiyoruz. Güncel tartışmayı topluca vermeleri bakımından, diğerlerinin yanında, bkz., KORLIRAS, P.G., (1980), s.449-74; TOBIN, J. (1981), s.29-42; LAIDLER, D., (1981), s.2-28; LERNER, A., COLLANDER, D., (1982), s.39-52.

(2) JACKSON, D., TURNER, H., WILKINSON, F. (1972), s.5-9.

(3) 1970'lerden itibaren hızı artarak gelişen enflasyonist süreç, 1960'lı yıllardan farklı olarak, hızla artan işsizlik sorunuyla birleşmiş, her iki eğilim 'eşanlı' olarak, hızla günümüze kadar varlıklarını sürdürmeye başlamıştır. Bu eşanlılığı belirtmek üzere ilk defa 1970,71 resesyonu sırasında stagflasyon (stagflation), 1973,1975 genelleşmiş resesyonundan itibaren de slampflassyon (slumpflation) sözcükleri kullanılmaya başlamıştır.

Aşağıdaki tabloda sanayileşmiş ülkelerde 1970'lerden itibaren hızlanarak artan enflasyon ilişkisi sayısal bilgiler verilmektedir.

Tablo: Sanayileşmiş Ülkelerde Enflasyon Oranları

(Yıllık Ortalama % Değişme)

	1961/ 1970 ORT.	1961/ 1972 ORT.	1973	1974	1975	1976/ 1979 ORT.	1980	1981	1982
ABD	2.8	3.7	6.2	11.1	9.2	7.2	13.5	10.4	6.1
JAPONYA	5.8	2.6	11.8	24.4	12.0	6.1	8.0	4.9	2.7
ALMANYA	2.7	5.4	6.9	7.0	6.0	4.0	5.5	5.9	5.3
FRANSA	4.0	5.7	7.4	13.6	11.7	9.8	13.6	13.4	11.8
İNGİLTERE	4.1	8.2	9.1	16.0	24.3	15.3	18.0	11.9	8.6
İTALYA	3.9	5.2	10.8	19.1	16.9	16.4	21.2	19.5	16.6
KANADA	2.7	3.8	7.6	10.9	10.9	8.8	10.2	12.5	10.8
ORTALAMA	3.2	4.9	8.5	14.5	13.0	9.6	12.2	10.0	7.1

Kaynaklar: OECD (1983), s.55; IMF (1978,a), s.275;
IMF (1982), s.47-49.

Görüldüğü gibi yedi büyük sanayileşmiş ülkede⁽¹⁾
1961/70 ve 1982 arasında kalan dönemde enflasyonun hızla
arttığı görülmektedir. Artış, 1973 yılında hızlanmış

(1) İster bir bütün olarak OECD'ye dahil ülkeler bakımından ister B. Avrupa olarak sınıflandırılalım, enflasyon artış hızları açısından buradaki saptamaları değiştirecek farklılıklar gözlenmemektedir. İstatistik veriler için tablonun altında belirtilen kaynaklara bakılabilir.

Özellikle de 1974 genelleşmiş resesyon yılında çok şiddetlenmiştir. Bu yılın ikinci yarısından itibaren uygulanan bazı daraltıcı politikaların da etkisiyle, 1976-79 yıllarında görülen zayıf canlanma döneminde düşüş gösteren enflasyon, 1980'den itibaren başlayan yeni bir resesyonla, 1973-75 resesyon dönemindeki kadar olmamakla birlikte, yeniden hızlanmıştır.

Gerçekten, 1961/70 arasındaki dönemde yılda ortalama olarak % 3.2 oranında artan enflasyon, 1971-72 yıllarında yılda ortalama % 4.9 oranında artmıştır. Ancak, özellikle 1973 yılı enflasyonun bir anda hızlandığı bir yıl olmuştur.

Bu yılda % 8.5 oranında gerçekleşen enflasyon, 1971-72 döneminde yaklaşık iki kat daha fazladır. 1974 yılındaki % 14.5'lik enflasyon oranı, 1971-72 döneminden yaklaşık üç, 1961-70 döneminden ise, 4.5 kat daha büyüktür.

1975 yılında ortalama enflasyon oranı bir önceki yıla göre 1.5 puan azalarak % 13'e düşmüştür. Enflasyon 1976-79 canlanması sırasında % 9.6'ya düşmüş olmakla birlikte, bu oran, yine de, 1970'e kadar olan dönemdeki artıştan üç kat daha fazladır.

Aynı şekilde, dünya ekonomisinin 1980 yılından itibaren girdiği yeni resesyon ortamında, enflasyon, 1980-82 yılları arasında sanayileşmiş başlıca ülkelerde yıllık ortalama % 9.8 artmış, bu oran 1961-70 döneminden üç kat daha büyük olarak gerçekleşmiştir. Sonuç olarak, 1960'ların son yıllarından itibaren hızlanan enflasyon, bütün ülkelerin çözümünde başarıya ulaşamadıkları bir sorun haline henüz gündemde bulunmaktadır.

II.4.1.2. Enflasyonun Kaynağına İlişkin Bazı Görüşler

Bir grup iktisatçı, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra hızla artan bütçe açıklarını enflasyonun kaynağı olarak görmektedir. Buna göre, hükümetler bütçe açıkları karşısında sürekli olarak emisyon hacmini genişletmişler, bu yolla artan toplam talep fiyatlar genel düzeyini yükseltmiştir.

Bu görüşe karşı getirilen eleştiriler, bütçe açıklarının talep kanalından geçmediği takdirde enflasyona neden olamayacağı noktasında toplanmaktadır⁽¹⁾. Buna göre, 'bütün' bütçe açıkları enflasyonist olamaz. Bütçe açığının böyle bir etki yapabilmesi için artan

(1) SHAPIRO, I., KANE, J. (1983), s.8.

talep karşısında arzın artmaması, başka bir ifadeyle, ekonominin tam kapasitede bulunması gerekir. Ekonomi resesyondayken, bu yüzden de tanım gereği eksik kapasite durumundayken, bütçe açıklarının 'nedensel' olarak enflasyonist etki yapması beklenemez.

Bir başka görüşe göre, Batı ekonomilerinde verilen bütün bütçe açıkları değil, spesifik olarak ABD'nin dolar ve dünya üzerinde nisbi siyasal hakimiyeti nedeniyle verdiği bütçe açıkları enflasyonun nedenidir.

ABD hükümetlerinin sürekli olarak açığa dayalı savunma harcamalarının artışı, özellikle Bretton Woods sisteminin çöküşünden önce doların uluslararası rezerv para oluşu, bu ülke hükümetlerine belirli bir serbesti tanımıştır. Diğer yandan, Batı Avrupa ülkeleri de kendi paralarını dolarla mübadele etmeye istekli oldukları sürece, ABD'nin yurtiçindeki enflasyon, bu yolla dünyanın çeşitli ülkelerine "ihraç" edilmiştir. Dünya piyasalarına akan dolarlar ABD dışındaki ülkelere çeşitli programların gerçekleştirilmesinde kullanılınca, enflasyon şiddetlenmiştir. Bu görüşe göre, ABD'nin müttefikleri, ABD'nin bir anlamda 'koruması' altında olmalarının bedelini, bu ülkedeki enflasyonu 'ithal'

etmek suretiyle ödemektedirler⁽¹⁾. Bu ülkenin deniz aşırı varlığının son derece büyük olması da, bu görüşe göre, korunma bedelinin başka türlü ödenmesini de olanaksızlaştırmaktadır⁽²⁾.

Başka bir bakış açısına göre, enflasyon oranını belirleyen, parasal ücretlerdeki artış oranının büyüme ve işgücü verimliliğinin üzerinde olup olmamasıdır⁽³⁾. Büyüme ve verimlilikte düşüşler görüldüğü zaman, bu görüşe göre, toplumsal huzursuzluklar artar. Bu ortamda nominal ücretlerde genellikle hızlı artışlar olur; şayet bu artışlar verimliliği aşan boyutlardaysa, bu yoldan artan maliyetler, fiyatlar genel düzeyini hızla yükseltir.

Bir yandan ABD ve İtalya gibi ülkelerde enflasyonun hızlanmasının verimlilik düşüşlerinden önce olması, diğer yandan 1960'ların sonu ile 1970'lerin başında bazı ülkelerde büyüme ve verimlilik yavaşlaması görülmediği bir sırada enflasyonun devam etmesi, yukarıda kısaca özetlemeye çalışılan görüşe getirilen eleştirilerin temel dayanağı olmaktadır⁽⁴⁾.

(1) CALLEO, D.P. (1981), s.782.

(2) SHAPIRO, I., KANE, J. (1983), s.27

(3) MATHEWS, R.C.O. (1981), s. 46-47.

(4) SHAPIRO, I., KANE, J. (1983), s.13.

Enflasyonun nedeni, bir başka görüşe göre, tekelci-oligopolistik şirketlerdir. Özellikle 1950'lerden itibaren sanayide artan yoğunlaşmayla birlikte sözkonusu şirketlerin piyasa paylarını denetimlerinde bulundurmak amacıyla, fiyatları kontrol etme güçleri artmıştır. Tekelleşmenin arttığı sektörlerde fiyatlar piyasa güçlerince belirlenmemekte, tekellerce adeta 'yönetilmektedir'(1).

Resesyonlar sırasında rekabetçi sektörlerde hızlı sayılabilecek fiyat düşüşleri görülebilirken, toplulaşmanın yüksek olduğu sektörlerde üretim düzeyi düşürülmekte, birim başına kâr payları arttırılmak suretiyle fiyatların düşmesi önlenmektedir. Bu görüşe göre 1970'lerden sonra toplulaşmış şirketlerin bulunduğu sektörlerde fiyatlar üzerindeki hakimiyet, rekabetçi sektörlerle göre dört kat daha fazladır. Kısaca, sanayide

(1) Bkz., MEANS, G.C. (1975), s.146; FRANK, A.G. (1980), s.52; SHAPIRO, I., KANE, J. (1983), s.15.

giderek artan tekelleşme, fiyat düşüşlerini önle
tekellerin fiyatlandırma politikaları enflas-
yonu arttırmaktadır.

Enflasyonun kaynağını açıklamaya yönelik görüşlerden biri de, bilindiği gibi Miktar Teorisi'ne dayanır. Ünlü $M_sV = PT$ ifadesinde yeralan V 'nin uzun dönemde sabit, T 'nin fiyatlar genel düzeyinin dışındaki unsurlarca belirlendiği varsayımıyla, para arzının artışı, fiyatlar genel düzeyini yükseltir.

Bu görüşe göre şayet arttırılmış bütüncül (aggregate) talep üretimi arttırır, bu yolla alışveriş hacmi de artarsa, orta veya uzun vadede fiyatlar genel düzeyinin artmaması gerekecek, denge, eskisine göre daha yüksek bir fiyat düzeyinde yeniden kurulacaktır. Bu yeni denge düzeyinde genişlemiş olan para arzı, sadece artan ekonomik aktiviteyi finanse etmekte, enflasyona neden olmamaktadır. Diğer yandan, üretim herhangi bir nedenle artmamaktaysa, veya ekonomi tam kapasitedeyse, para arzındaki artış fiyatlar genel düzeyini yükseltecektir.

Bu görüşe göre, özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra hükümetlerin para arzının kontrolünde başarısız

kalmaları nedeniyle meydana gelen talep artışları fiyatlar genel düzeyini hızla yükseltmiştir. Şayet hükümetler para arzındaki genişlemeyi üretimdeki genişlemeyle aynı düzeyde tutabilseylerdi, fiyatlar genel düzeyinde sürekli artışlar olmayacaktı.

Enflasyonun bu şekilde açıklanmasına getirilen eleştirileri çok kısa olarak şöyle özetlemek mümkündür:

Şayet fiyatlar genel düzeyindeki artış oranı

alışveriş hacminde görülebilecek bir azalmayla aynı hızdaysa, para arzı değişmeden de fiyat enflasyonu kuramsal olarak ortaya çıkabilir. Diğer yandan, tüketicilerin gerçek gelirlerinin artış göstermediği zamanda hayat standartlarını aynı düzeyde tutabilmek amacıyla borçlanmalarını arttırmaları durumunda, fiyat enflasyonu, fiilen, para arzındaki artışın nedeni olabilecektir. Benzer şekilde, artan maliyetler, düşük talep düzeyi, gelecek hakkında artan belirsizlikler, firmaları daha fazla üretimde bulunmaktan çok, iflas etmemek için, aldıkları kredileri arttırmaları 'nedeniyle' de para arzı artabilecektir.

Eleştirilerin temel odak noktasını, para arzının bağımsız değişken olarak ele alınması oluşturmaktadır. Buna

göre $MsV = PT$ ifadesindeki ilişki, soldan sağa değil, sağdan sola doğrudur⁽¹⁾.

Bir başka görüş de enflasyonun kaynağında ücret artışlarını görmektedir. İşgücü piyasasında işçi sendikalarının tutumları ve eksik rekabet koşulları bu görüşün temel noktasını oluşturmaktadır. Buna göre, ücretler faktör ya da mal piyasalarındaki talepten bağımsız olarak arttırılabilmektedir⁽²⁾. Ücret artışları, her birim üretimin ücret maliyetine yapılan eklemeler kanalıyla fiyatlara yansımaktadır. Kısaca bu görüşe göre, güçlü işçi sendikalarının bulunduğu ortamlarda ücret artışları maliyetler yoluyla fiyatlar genel düzeyini yükseltir.

Bu görüşe getirilen eleştirilere göre⁽³⁾ şayet ücret artışları enflasyonun nedeni olsaydı, ücret artışlarının olmadığı, ya da sözkonusu artışların önlendiği zamanlarda fiyat artışları olmazdı. Oysa İkinci Dünya Savaşı öncesinde İtalya ve Almanya'da ücretlerde hiçbir artış olmazken fiyatların yükseldiği görülüyordu. Görüşü

(1) SHAPIRO, I., KANE, I. (1983), s.10.

(2) TREVITHICK, J.A. (1976), s. 29-32; THIRILMALI, A.P., (1974), s.44-45.

(3) CARLO, A. (1979). s. 398; Gamble, A., WALTON, P., (1976), s.12-17.

eleştirenlerin verdikleri bir başka örnek de, 1964'den beri ücret artışlarının denetim altında bulundurulmasına karşılık Brezilya'da 1963-71 döneminde fiyatların olağan üstü artışıdır.

Kaynağına ilişkin teoriler ve durdurulmasına yönelik politika tartışmaları bir yana, sanayileşmiş ülkelerde enflasyonun günümüzdeki düzeyinin 1961-70 dönemindeki düzeyinden yaklaşık üç kat daha büyük olması, sorunun henüz çözümlenmemiş olduğunun bir göstergesi olarak düşünülebilir.

Buna ek olarak, genel olarak canlanma, özel olarak da enflasyonu durdurmaya yönelik önlemler, bu sorunu ortadan kaldıramadığı gibi, işsizliği de bir eğilim olarak yıldan yıla arttırmıştır. Canlanma önlemlerinin niçin başarısız kaldığının incelenmesini ileriki sayfalara bırakarak, şimdi işsizliğin boyutlarını görmeye çalışalım.

II.4.2. İşsizlik

Hızlanarak gelişen enflasyonist süreç, giderek artan oranlardaki işsizlik düzeyleriyle birleşmiştir.

Sanayileşmiş ülkelerde 1965-69 yılları arasında işsiz sayısı yaklaşık olarak 5.8 milyondur. 1969 yılından itibaren dünya ekonomisinin resesyon koşullarına girmesi, 1970'in sonunda işsiz sayısını 7.4 milyona çıkarmıştır. Resesyon koşullarının ortadan kaldırılmasına yönelik bazı genişletici politikalar 1971 yılında 9.6 milyon düzeyindeki işsiz sayısını 1972 ile 1973'ün üçüncü çeyreği arasında kalan dönemde yaklaşık 8.3 milyona düşürmüştür.⁽¹⁾

Bununla birlikte, 1973'ün dördüncü çeyreğinden itibaren bütün ülkelerde eşanlı olarak görülmeye başlanan genelleşmiş resesyon koşulları, işsizliği de olağanüstü olarak nitelendirebilecek boyutlara tırmandırmıştır. Gerçekten işsiz sayısı 1974'de 10.4 milyon olarak gerçekleşmiş, bu sayı 1974-75 arasındaki dönemde yaklaşık 15 milyona ulaşmıştır.⁽²⁾

1973-75 genelleşmiş resesyonundan sonra dünya ekono-

(1) Bkz., U.S.DEPT.OF COMMERCE (1977) s.904'deki tablo verileri.

(2) Bkz., IMF(1979),s.123.

misinde görülen genel canlanma eğilimi işsizlik sorununu ortadan kaldıramamıştır. Örneğin 1976'da 15.2 milyon olan işsiz sayısı, 1977 yılında bir bütün olarak sanayileşmiş ülkelerde 16.3 milyona çıkmıştır⁽¹⁾.

Başka bir ifadeyle, sanayileşmiş ülkelerde 1977 yılındaki işsiz sayısı, 1965'in işsiz sayısından %296 oranında daha büyük olmuştur.

1980'den günümüze kadar olan sürede de işsizlik sorununun aynı ciddiyetini koruduğunu ileri sürebiliriz. OECD ülkelerinde toplam işsiz sayısı 1982 yılında 29.9(veya%8.4) iken, bu sayı 1983 yılında 32.5 milyona (veya %9'a) çıkmıştır. Öte yandan ABD, İngiltere, B.Almanya, Kanada, İtalya, Japonya ve Fransa'da gibi OECD'nin en büyük yedi sanayileşmiş ülkesinde toplam işsizlik 1982'de %7.9 iken, bu oran 1983'te %8.3'e yükselmiştir. Bir bütün olarak OECD ülkelerinde 1984'ün sonunda işsiz sayısının 32.3 milyon (veya %9) olacağı öngörülmektedir.⁽²⁾ 1984'ün ilk aylarında (1983'ün kesinleşmiş verilerine göre) sanayileşmiş batı ülkelerinde işsizlik oranı 1975 yılından % 202, 1965'den ise % 505 oranında daha fazladır.

(1) Bkz., IMF(1979),s.123.

(2) (1983),s.45.

Kısaca, işsizlik özellikle 1970'lerden itibaren hızlanarak artmış, dünya ekonomisindeki canlanma yılları soruna çözüm getirememiş, tersine işsizlik giderek artmıştır.

Sonuç olarak, enflasyon ve işsizlik dünya ekonomisinin temel sorunlarından biri olarak ortada durmaktadır. Bu bakımdan, soruna çözüm getirmeye yönelik her türden politikanın etkili olamadığı ileri sürülebilir.

II.5. RESESYON KOŞULLARINDAN ÇIKMAYA YÖNELİK POLİTİKALARIN ETKİNLİĞİ, SANAYİDE KAPASİDE KULLANIMI VE YATIRIMLARIN DÜZEYİ

II.5.1. Resesyon Koşullarından Çıkmaya Yönelik Politikaların Etkinliği

1973-75 genelleşmiş resesyonundan sonra alınan bazı önlemlerle 1976-79 döneminde güçsüz bir canlanma evresi görülmüş, 1980'den itibaren de dünya ekonomisi yeniden resesyon koşullarına girmiştir. Resesyon ortamından tam anlamıyla kurtulunamadığına bakılırsa, bu ortamdaki çıkmak amacıyla alınan önlemlerin bazı unsurlarca etkisiz bırakıldığı anlaşılmaktadır.

Birbirleriyle içsel olarak ilişkili olmakla birlikte, resesyondan kurtulmayı amaçlayan önlemlerin başarısını sınırlayan unsurları başlıca üç grupta incelemek mümkündür⁽¹⁾. Bunlardan birincisi enflasyonist sürecin ortadan kaldırılamaması; ikincisi, uluslararası para sisteminden kaynaklanan bazı gelişmeler, ve son olarak da dünya ticaret hacmindeki daralmadır.

(1) MANDEL, E. (1978), s.63-65.

Enflasyonun bir eğilim olarak hızlanarak sürmesi, canlanma yıllarında da önemli ölçülerde düşürülememesi hükümetlerin karşısında bir ikilem çıkarmaktadır:

Ya deflasyonist politikalarla enflasyon oranı düşürülmeye çalışılacak, bunun karşılığında zaten zayıf olan canlanmanın sonlanarak yeniden resesyona koşullarına dönülmesi göze alınacak, ya da canlanmayı sürdürmek amacıyla deflasyonist önlemler terk edilerek genişletici uygulamalara geçilecek, 'enflasyonla mücadele' amacı güdülmeyecektir⁽¹⁾.

Deflasyonist politikalarla enflasyonun önlenmesi uygulamasına 1975'in sonu ile 1976'nın başı arasında kısa bir süre İngiltere, Fransa ve İtalya'da geçilmiş, sözkonusu önlemlerin alınmasıyla birlikte sanayi üretimi hızla düşmüş, işsizlik yükselmiştir⁽²⁾.

Deflasyonist politikaların terk edilerek genişletici uygulamalara başlanılan ABD ve İsveç gibi bazı ülkelerde yukarıda belirtilen sürede enflasyonun kaçınılmaz bir biçimde arttığı, buna karşılık sanayi üretimindeki

(1) OECD (1977, a), s.75.

(2) IMF (1978, a), s.276.

artışın ve işsizlikteki azalmanın 'marjinal' kaldığı gözlemlenmiştir. Aynı anda benzeri politikalar uygulayan B. Almanya ve Japonya'nın paralarının nisbi gücü nedeniyle enflasyonun olumsuz etkilerinden kısmen kurtulabildikleri görülmüştür.

Her ne kadar ülke bazı farklı uygulamalara tanık olunmuşsa da, sanayileşmiş ülkelere bir bütün olarak baktığımızda, enflasyonun özellikle 1970'li yılların başından itibaren hızlanmasıyla birlikte canlanmayı güçlendirici önlemlerin son derece dikkatli bir biçimde uygulanmak zorunda kalındığını görmekteyiz⁽¹⁾. Kısaca, enflasyonist sürecin devam etmesi resesyondan kurtulma önlemlerinin başarısını son derece sınırlandırmaktadır.

Resesyon koşullarından kurtulma, ya da canlanmayı başlatıp güçlendirme önlemlerinin başarısını ciddi bir biçimde sınırlayan bir başka unsur, dalgalı kur sistemi veriyken, sanayileşmiş ülkeler arasındaki rekabet ilişkileriyle ilgilidir.

(1) OECD (1977, a), s.78.

Dalgalı kur sisteminde kalındığı sürece, yurtiçi enflasyon oranının artması, kısa dönemde ilgili ülkenin uluslararası rekabetteki gücünü sarsmamakta, yurt içinde artan fiyatlar karşısında milli paranın yabancı paralar cinsinden değeri düşürülerek (devalüasyon) uluslararası rekabetteki ekonomik güç dengesi korunmaya çalışılmaktadır.

Ne var ki, uzun dönemde ülke içindeki yüksek enflasyon oranlarının yabancı kredilere olan bağımlılığı arttırması nedeniyle, ödemeler dengesi sorunları doğmakta, bu yolla rekabet gücü zayıflayabilmektedir. Buna ek olarak, yine uzun dönemde, aynı miktar mal alabilmek için daha fazla miktarda mal vermek gerekmekte, bu da dolaylı olarak ulusal refahın azalması anlamına gelmektedir.

Demek oluyor ki, rekabet gücünü arttırmak amacıyla sürekli devalüasyon yolunu seçmek (ülke içi enflasyon oranının yüksekliği yüzünden) sonuçta yurt içinde tüketim düzeyini önemli ölçüde azalabilecek, gelir dağılımının bozulması sorunu da doğabilecektir.

Sonuç olarak dalgaları kur sistemi veriyken, uluslararası rekabet ilişkileri de resesyondan kurtulma önlemlerinin başarısını sınırlandırabilmektedir.

Resesyondan kurtulma, ya da canlanmayı güçlendirerek sürdürmeye yönelik önlemleri etkisiz kılabilen bir başka unsur da, dünya ticaret hacminde görülen daralmadır.

Canlanma önlemlerinin başarısız kalması açısından bu unsur özellikle sanayi ürünleri ihracat payının diğerlerine göre oldukça yüksek olduğu ABD, .Almanya ve Japonya gibi ülkeler için ciddi sorunlar yaratabilmektedir.

Bütün bu koşullar gözönünde bulundurularak şu sonuca varmak mümkün görünmektedir: Genel olarak bütün ülkelerde yurtiçi talep aynı anda arttırılmadan, özel olarak da dünya ölçeğinde bütüncül (aggregate) talep yükseltilmeden resesyon koşullarından kurtulmaya yönelik önlemlerin başarısı son derece sınırlı kalabilecektir.

II.5.2. Sanayide Kapasite Kullanımı ve Yatırımların Düzeyi

Dünya ekonomisinde bir bütün olarak ekonomik aktivitenin (o arada özellikle istihdamın) arttırılabilmesinin kapasite kullanım oranlarının yükseltilebilmesine ve yatırımların arttırılabilmesine bağlı olduğu ileri sürülebilir.

Şimdi kapasite kullanımına ve yatırımlara ilişkin sorun ve gelişmeleri yakından görmeye çalışalım.

II.5.2.1. Sanayide Kapasite Kullanımı

Sanayide kapasite kullanımı, özellikle 1973 yılında genelleşmiş resesyonun başlamasıyla önemli düşüşler göstermiştir. Bu düşüşler önceleri çeşitli sanayi dallarının karşılaştıkları özgül sorunlara bağlanırken, daha sonra kullanım oranlarındaki düşüklüğün eşanlı olarak bütün sanayileşmiş ülkelerde görülmesi ve bu oranın zaman içerisinde arttırılamaması nedeniyle, dikkatler dünya ekonomisindeki yapısal sorunlar üzerine çevrilmiştir.

Aşağıdaki tabloda sanayileşmiş altı büyük ülkede 1969-79 yılları arasında kalan dönemde imalat sanayinde kapasite kullanım oranları görülmektedir.

Tablo: İmalat Sanayinde Kapasite Kullanımı
(1964-79 arasında ortalama %)

	<u>1964-73</u>	<u>1974-75</u>	<u>1976-79</u>
ABD	84.5	73.0	83.0
İngiltere	46.0	35.0	32.5
B.Almanya	86.0	80.0	81.0
Fransa	83.0	77.0	83.0
İtalya	77.0	73.0	74.0
Japonya	96.0	87.5	86.5

Kaynaklar: IMF (1978, b), s.275-76; FRANK, A.G., (1980), s.74 ve MANDEL, E. (1978), s.27'deki verilere dayanılarak hesaplanmıştır.

Tablonun incelenmesinden de görülebileceği gibi, 1960'ların ortalarından itibaren sanayileşmiş belli başlı ülkelerde imalat sanayinde kapasite eksik kullanılmakta, başka bir ifadeyle kapasitedeki kullanım oranı düşük kalmaktadır. Özellikle 1973'de başlayan genelleşmiş resesyon koşulları kullanım oranını daha da düşürmüştür; buna karşılık, resesyonu izleyen canlanma döneminde artması gerekirken (özellikle 1960'ların ikinci yarısına göre) artmamıştır.

Kapasite kullanımındaki düşüklük imalât sanayinin çeşitli sektörleri için de sözkonusudur. İleride değişeceğimiz bazı nedenlerle genel olarak tüm imalat sanayi sektörlerine, özel olarak da gemi yapım ve çelik sektörlerinin ürünlerine olan talep oldukça düşüktür. Bu düşüklük nedeniyle bu sektörlerde kapasite kullanım oranlarının gelecekte de önemli ölçüde yükselme göstermeyeceğini ileri sürebiliriz.

Örneğin çelik sanayinde gerçekleştirilen üretimle, üretim kapasitesi arasındaki farz zaman içerisinde giderek artma eğilimi göstermektedir.

Gerçekten, 1960 yılında OECD ülkelerinde ham çelik üretimi 110 milyon ton, üretim kapasitesi 121 milyon ton iken, aradaki 11 milyon tonluk atıl kapasite zaman içerisinde artmış, 1970 yılında üretim 160 milyon ton olarak gerçekleşirken kapasite üretim düzeyi 190 milyon ton olmuştur. 1971 yılında ise 230 milyon tonluk kapasitenin ancak 151 milyon tonu kullanılabilmiştir⁽¹⁾

(1) OECD (1977, c), s.72.

Özellikle 1975-76 döneminde çelik sanayi üretim kapasitesine yeni arz kaynaklarının (örneğin, Brezilya, Kore Cumhuriyeti, Güney Afrika, bazı Doğu Avrupa ülkeleri vb.)⁽¹⁾ eklenmesiyle kapasite fazlası daha da büyük boyutlara ulaşmıştır.

Çelik sanayinde kapasitenin eksik kullanılması istihdam üzerinde olumsuz sonuçlar doğurmuştur. Gerçekten 1974-77 arasında kalan dönemde AET ülkelerinde bu sanayi dalında istihdam, toplam işgücünün %8'i oranında (60.000) azalmıştır. 1977'nin üçüncü çeyreğinde ise, 91.000 işçi yarım-gün çalışma uygulamasına tâbi tutulmuştur. Diğer yandan, ABD'nde aynı sanayi dalında istihdam 1965 yılında yaklaşık 460.000 iken, bu sayı 1970'de 400.000'e, 1976'da ise 330.000'e inmiştir⁽²⁾

Kapasite kullanım oranlarındaki düşüklüğü, aynı şekilde gemi yapım sanayinde de görmek mümkündür. Bu sanayi dalındaki eksik kapasite kullanımının kökeninde, 1960'lar ve 1970'lerde dünya ekonomisinde çok güçlü bir canlanma olacağına ilişkin oldukça iyimser tahminlerin yattığı

(1) IMF (1978, b), s.44.

(2) IMF (1978, b), s.47.

ileri sürülebilir⁽¹⁾. Bu tahminlere dayalı olarak yapılan büyük çaplı ek yatırımlar⁽²⁾, çok genel olarak dünya ekonomisindeki durgunluk koşullarından kaynaklanan talep düşüklüğünün kapasite kullanımı üzerindeki olumsuz etkisini daha da arttırmış, bu yolla kullanım oranı giderek düşmüştür.

Çelik ve gemi yapım sanayilerinin dışında, kapasite kullanımındaki düşüklük, aynı şekilde, otomobil, makina ve aksamı, elektronik vb. sanayilerde de görülmektedir⁽³⁾.

II.5.2.2. Yatırımların Düzeyi

Yatırım düzeyi kuşkusuz çok çeşitli unsurlardan ve gelişmelerden etkilenmektedir. Bununla birlikte, özellikle 1970'lerden sonra yatırım miktarlarının düşük düzeyde kalmasına iki temel unsurun etki ettiği söylenebilir⁽⁴⁾. Bunlardan birincisi imalat sanayinde talebin doyma (saturation) noktasına gelmiş olması, ikincisi ise girdi maliyetlerinin (özellikle ücret) yüksekliğidir. Bunla-

(1) IMF (1978,b),s.47.

(2) MANDEL,E.(1975),s.11

(3) Bu sanayilerle ilgili ayrıntılı sayısal bilgi için, bkz., MANDEL,E.(1978),s.51,59.

(4)OECD (1977,b),5.23 ; OECD (1975),s.28,29.

rın dışında⁽¹⁾, genel olarak kârlılık düzeyinin düşüklüğü, yatırımların finansmanına ilişkin bazı sorunlar, resesyonları izleyen canlanma evrelerinin güçsüz niteliği nedeniyle kötümser bekleyişler de yatırımların düşük kalmasındaki unsurlar arasında sayılabilirler.

Bu unsurların etkisiyle, özellikle 1970'lerden sonra imalat sanayinin çeşitli sektörlerinde bir yandan üretim düşüşleri görülmüş, diğer yandan da yatırım faaliyetlerinin, 'rasyonelleştirmeye ve yenileme alanlarına' yapılmaya başlandığına tanık olunmuştur.

1960'ların sonlarına kadar olan dönemde, imalat sanayinin çeşitli sektörlerinde hem üretim, hem istihdam açısından önemli artışlar görülmüştü. Bu sektörler arasında özellikle, makina ve aksamı, metal işleme ve kimya sektörleri hızlı bir gelişme temposu ortaya koymuşlardır. Gerçekten, bir bütün olarak, bu sektörlerin anılan dönemde gerçekleştirdikleri üretim ortalama % 10 bazı, yıllarda ise % 15'den fazla büyüyordu⁽¹⁾.

Ne var ki, 1970'li yıllardan itibaren, bir bütün olarak imalat sanayinde (özellikle de yukarıda belirtilen

(1) IMF (1978,a), s.276.

(2) OECD (1980),s.86.

sektörlerde) talep doyması (saturation) olayıyla karşılaşılmıştır. 1960'lı yıllarda en yüksek büyüme oranına ulaşabilmiş olan makina ve makina aksamı ile metal işleme sektörlerinde 1970'lerden itibaren sürekli gerileme, zaman zaman da büyüme oranlarında şiddetli düşüşler görülmüştür. Daha önce örneklerini özellikle çelik ve gemi yapım sanayilerinde gördüğümüz kapasite kullanım oranlarındaki düşüklük (ya da verili talep koşullarına göre 'aşırı') kronik bir sorun durumundadır.

Yeni yatırımların ekonomik aktiviteyi hızlandıracak ölçüde yapılmasını olumsuz yönde etkileyen unsurlardan biri de girdi maliyetlerinin (özellikle ücret) yüksek olmasıdır. Bu durum yapılan yatırımların 'tipini' de değiştirmiş bulunmaktadır.

1960'larda sanayileşmiş başlıca ülkelerde yatırımlar genellikle yeni fabrika ve tesislerin inşasına yönelikken bu süreç 1970'li yıllarda yön değiştirmiş yatırımlar genellikle rasyonelleştirme ve yenileme alanlarına doğru yapılmaya başlanmış, böylece yatırım tipi de değişmiştir.

Gerçekten, toplam yatırımlar içinde konut dışı amaçlarla yapılan inşaat harcamalarının payı hemen bütün sanayileşmiş ülkelerde belirtilen yıllardan itibaren düşüş eğilimi göstermektedir. Örneğin Japonya ve İtalya'da 1968'de yatırımlar içinde bu türden harcamaların payı % 50'nin üzerindeyken, bu oran 1978'den itibaren % 40'ın altına düşmüştür. Aynı büyüklükteki düşüşler B.Almanya, Fransa ve ABD için de sözkonusudur⁽¹⁾.

Rasyonelleştirmeye ve yenilemeye yönelik yatırımlarla, bilindiği gibi, aynı miktar, daha düşük maliyetlerle üretilebilmekte o arada zaten aşırı olan üretim kapasitesi de artmamaktadır.

Bütün sanayileşmiş ülkelerde kapasite kullanım oranlarını arttırıcı yatırımların yapılmasında, daha önce belirtilen nedenlerle, genel bir isteksizlik görülmektedir⁽²⁾.

(1) OECD (1980), s.86.

(2) Örneğin B.Almanya'da 1960'ların ilk yarısında imalat sanayinde kapasite kullanımını arttırıcı yönde yatırım yapan şirketler, toplam şirketlerin % 53'ü iken, bu oran, 1970'lerin ilk yarısında % 40'a, 1977'de ise % 15'e kadar düşmüştür. Bkz. OECD (1980), s.87.

Yapılan yatırımlar ise genellikle rasyonelleştirmeye ve yenilemeye dönüktür. Bu bakımdan, bir bütün olarak ekonomik aktivitenin, özellikle de istihdamın arttırılması sorunu ciddiyetini korumaktadır⁽¹⁾.

(1) OECD'nin belirttiğine göre, ABD, İngiltere, B. Almanya, Japonya, Fransa gibi başlıca sanayileşmiş ülkelerde 1970'i izleyen yıllarda imalat sanayi yatırımları şayet 1965-70 dönemindeki kadar hızlandırılabilseydi, sermaye stokundaki artış hızı şimdikiinden en az % 5 daha büyük olabilirdi. Bkz., OECD (1977, a), s.161.

B Ö L Ü M III

GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Uzun süreli iktisadi çevrimler teorisi, dünya ekonomisinin ortalama olarak 40 ile 60 yıl süreli çevrimler halinde evrildiğini ileri sürmektedir. Bu sürenin ortalama olarak 25 yıllı genişleme (büyüme), 25 yıllı da daralma (bunalım) yıllarından oluşmaktadır.

Teoriye göre, her bir çevrim belirli bir teknolojik atılımla ve bunların üretim süreçlerine uygulanmasıyla 'temsil' edilmektedir.

Buna göre, birinci uzun süreli çevrim (1790/93- 1847/48) Sanayi Devrimi'nin ortaya koyduğu teknolojik atılımların üretim süreçlerine sokulmasıyla; ikinci uzun süreli çevrim (1847/48- 1893/96) buhar makinalarının yaygın kullanımı (lokomotiflere, gemilere vb.) ile demiryollarının yapımıyla; üçüncü uzun süreli çevrim (1893/96-1940/45), elektrikle ilgili yenilikler, içten yanmalı makinalar ve kimya sanayi ile ilgili atılımlarla; dördüncü uzun süreli çevrim (1940/45-----) ise elektronik olarak denetlenen ve nükleer enerji kullanan makinaların üretimiyle temsil edilmektedir.

Uzun süreli çevrimlerin genişleme evrelerinde, bu teknolojik atılımlara dayalı olarak geniş çaplı yatırımlar

yapılmakta, bu yolla üretimin hızla arttığı görülmektedir. Genişleme evrelerinde, ayrıca, dünya piyasalarının genişlediğine, bir bütün olarak kârlılığın arttığına tanık olunmaktadır. Bütün bir evre boyunca, dünya toplam talebi, dünya toplam üretimini aşmaktadır.

Ne var ki, bir süre sonra, dünya piyasasının daralmasından, ücret artışlarına kadar çok sayıda nedenden ötürü, uzun süreli çevrimin daralma evresine girilmektedir. Bu evrede yatırımlar ve üretim düşüşleri görülmektedir. Kârlılığın azaldığı daralma evresinde, talep düşüklüğü, yeni yatırım kararlarını olumsuz yönde etkilemektedir. Diğer yandan, bu evrede maliyet düşürücü keşif ve icatların arttığı, yapılan yatırımların daha çok emek-tasarruflu alanlara kaydırıldığı gözlemlenmektedir.

Daralma evresinden çıkış, bir bütün olarak kârlılık koşullarının yeniden sağlanmasına, bu yolla, yeni keşif ve icatların üretim süreçlerine sokularak yeni büyük yatırımların gerçekleştirilebilmesine bağlı olmaktadır.

18. yüzyılın son on yılından itibaren görülen uzun süreli çevrimlerin genişleme (büyüme) evrelerinden sonuncusu, İkinci Dünya Savaşı'nın bitmesiyle ortaya çıkmıştır.

Savaş'tan önce ve savaş sırasında atıl kalan sermayenin yatırımlar için geniş bir fon oluşturması; anılan yıllarda geliştirilen, daha sonra üretim süreçlerine sokulan teknolojik yeniliklerin verimliliği hızla arttırması; işgücü ve enerji maliyetlerinin düşüklüğü, artan devlet harcamalarının geniş bir pazar olanağı yaratmış olması vb. bir dizi unsurun bu büyüme evresinin ortaya çıkışında etkili olduğu söylenebilir.

Bununla birlikte, 1960'ların ortalarından itibaren büyüme trendi tersine dönmeye başlamıştır.

Dünya ekonomisinde bu yıllardan itibaren, verimlilik, büyüme oranları, kârlılık azalmış, girdi maliyetleri hızla yükselmiştir. Diğer yandan resesyonların sürelerinin uzadığı, şiddetlerinin arttığı ve etki alanlarının genişlediği görülmüştür.

Büyüme trendinin tersine dönüşü, bazı sonuçlar doğurmuştur. Bunlardan birincisi, büyümeyi sürdürmek amacıyla, hemen hemen bütün ülkelerde para basımı ve kredilerin arttırılması esasına dayalı olarak, genişletici politikaların uygulanması olmuştur. İkinci bir sonuç, hem ülke düzeyinde, hem de ülkeler arasında rekabetin artışıdır: Ülkelerin kendi içinde rekabetin artışı sanayide yoğunlaşma ve toplulaşmaya; ülkeler arası rekabetin artışı ise uluslararası para sisteminin çöküşüne, korumacılığa (ve buyolla da), dünya ticaret hacminin

daralmasına yol açmıştır. Üçüncü bir sonuç sanayide kapasite kullanım oranlarının ve yatırım düzeyinin düşmesi olmuştur.

1970'lerin ilk yıllarından itibaren genişletici politikaların etkisiyle hızlanan enflasyon, resesyon koşullarından çıkmak için alınabilecek önlemleri etkisiz kılmaktadır. Bir bütün olarak talep arttırılamadığı, tersine düşük tutulmaya çalışıldığı için işsizlik oranları hızla artmaktadır.

İşsizliğin azaltılabilmesi için sanayide kapasite kullanım oranlarının yükseltilmesi ve istihdamı arttırıcı yeni yatırımların geniş çapta gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Ne var ki, bir yandan talep eksikliğinin de etkisiyle kapasite kullanım oranları arttırılamazken, diğer yandan da yapılan yatırımların daha çok rasyonalizasyona ve yenilemeye yönelik olduğu görülmektedir.

Talep koşulları veri iken,, bir bütün olarak dünya ekonomisinde kârlılığı yükseltecek gelişmeler gündeme gelmeden, işsizlikten enflasyona,, düşük büyüme oranlarından verimlilik azalmalarına, dünya ticaretindeki daralmadan enerji maliyetlerinin yüksekliğine kadar, çok çeşitli sorunların üstesinden gelebilmek son derece güç gözükmektedir.

Dünya ekonomisinin 1960'ların sonları ile 1970'lerin ilk yıllarından itibaren, uzun süreli çevrimin daralma evresine girmiş olduğu söylenebilir. Bire-bir eşleştirme yapılamamakla birlikte, sözkonusu evre, tarihsel olarak gözlemlenen daralma evrelerine 'genel olarak' benzemektedir.

Geçmiş dönemlerdeki daralma (bunalım) evrelerinden, kârlılığın arttığı, üretim süreçlerine yeni teknolojilerin sokulduğu, bunlar etrafında büyük çaplı yatırımların yapıldığı ve dünya piyasalarının genişlediği anlarda çıkıldığı görülmüştür.

Sonuç olarak, bu gelişmeler gündeme gelinceye kadar, dünya ekonomisinde yaşanmakta olan bunalım koşullarından kolaylıkla çıkılamayacağını düşünmekteyiz.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

- ABRAMOVITZ, M. (1983), "Orta Yolda Ağır Aksak Giderken" (çev. Kemal Çakman), Dünya Ekonomisinde Bunalım (Seçme Yazılar), İstanbul.
- BARR, K. (1979), "Long Waves: A Selective, Annotated Bibliography", Review, Vol. II, No. 4, Spring.
- BURKITT, B. (1976), "Wage Restraint and the Inflation Barrier", The Review of Radical Political Economics, Vol.8, No.2, Summer.
- CARLO, A. (1979), "Inflation", Theory and Society, Vol.7, No.3, May.
- CALLEO, D. P. (1981), "Inflation and American Power", Foreign Affairs, Vol. 59, No. 4, Spring.
- CAMERON, R. (1973), "The Logistics of European Economic Growth: A Note on Historical Periodisation", Journal of European Economic History, Spring.

- CYPER, J. (1974), "Planning and Military Expenditures", *The Review of Radical Political Economics*, Vol.6, No.3, Spring.
- DAVIS, E. L., HUGES, R. J.,
McDOUGAL, M. D. (1969), *American Economic History*, Illinois.
ECKSTEIN, O. (1979) *The Great Recession: With a Postscript on Stagflation*, New York.
- ENCYCLOPEDIA OF SOCIAL SCIENCES (1954), *Encyclopedia of Social Sciences*, Vol. 3-4, New York.
- EKLUND, K. (1980), "Long Waves", *Kyklos*, Vol. 33, Fasc. 3.
- EWIJK, C. V. (1982), "A Spectral Analysis of the Kondratieff Cycle", *Kyklos*, Vol. 35, Fasc. 3.
- EVANS, R. W.,
MAKEPEACE, G. H. (1979), *Monetary Theory, Institutions and Practice: An Introduction*, London.

- FORRESTER, J. W. (1976), "Business Structure, Economic Cycles and National Policy", Cycles, Vol.27, No. 2, February/March.
- FORRESTER, J. W. (1978), "We're Headed for Another Depression", Fortune, 16. Jan.
- FRANK, A. G. (1980), Crisis: In the World Economy, London.
- FRANK, A. G. (1983), "Dünya Sistemi Bunalımda" (çev. Ümit Kıvanç), Dünya Ekonomisi, Bunalım ve Siyasal Yapılar, İstanbul.
- FURNESS. E.L. (1977), An Introduction to Financial Economics, London.
- GAMBLE, A.,
WALTON, P. (1976), Inflation and State, London.
- GATT (1976), International Trade 75/76, Geneva.
- GATT(1979), Prospects for International Trade, Geneva.
- GLYN, A.,
SUTCLIFFE, B. (1972), Workers and the Profit Squeeze, London.

- GOLD, I. (1977), Floating Currencies, SDRs, and Gold, Washington.
- HABAKKUK, H. I. (1967), American and British Technology in the 19th. Century, Cambridge.
- HANSEN, H. A. (1960), Economic Issues of the 1960s, New York.
- HANSEN, H. A. (1964), Business Cycles and National Income, New York.
- HAWLEY, J. (1979), "The Internationalisation of Capital: Banks, Eurocurrency and the Instability of the World Monetary System", The Review of Radical Political Economics, Vol. 11, No.4, Winter.
- HEATON, H. (1948), Economic History of Europe, New York.
- IMF (1975), IMF-Survey-Annual Reports Issue, August.
- IMF (1978, a), IMF-Survey-Annual Reports Issue, September.
- IMF (1978,b), Rise in Protectionism, Washington.
- IMF (1979), IMF-Survey-Annual Reports Issue, September.
- IMF (1982), IMF-Survey-Annual Reports Issue, December.

- İNAN, H. (1983), "Osmanlı Tarihi ve Dünya Sistemi", Toplum ve Bilim, No.33, Güz.
- İŞGÜDEN, T. (1982), Makro İktisat, İstanbul.
- JACKSON, D., TURNER, H., WILKINSON, F. (1972), Do Trade Unions Cause Inflation?, Cambridge.
- JOHNSON, H.G. (1972), "World Trading and Monetary Arrangements", Economics and World Order: From the 1970's to the 1990's London.
- JONES, A. (1975), "Britain on the Edge of the Abyss", Inprecor, No.40/41, December.
- JONES, A. (1977), "The Trade Unions and the Economic Crisis", Inprecor, No. 65, January.
- KAZGAN, G. (1974), İktisadi Düşünce ya da Politik İktisadın Evrimi, Ankara.
- KONDRATIEFF, N. D. (1979), "The Long Waves in Economic Life", Review, Vol. II, No.4, Spring.
- KORLIRAS, P.G. (1980), "Disequilibrium Theories and Their Implications: Towards a Synthetic disequilibrium approach", Kyklos, Vol.33, Fasc.3.
- KUYUCUKLU, N. (1980), İktisadi Olaylar Tarihi (Ders Notları), İstanbul.

- LANGSTON, R. (1975), "USA: The Declining Basic Rate of Profit in Manufacturing Since 1969, Signals the End of Third Technological Revolution", Inprecor, No.27/28, June.
- LEE, W.M. (1971), Macroeconomics: Fluctuations, Growth and Stability, Illinois.
- LERNER, A.,
COLLANDER, D. (1982), "Anti-Inflation Incentives", Kyklos, Vol.35, Fasc. 1.
- MAGDOFF, H. (1982), "International Economic Distress and the Third World", Monthly Review, Vol.33, No.11, April.
- MAILLET, I. (1983), İktisadi Olayların Evrimi (cev. Ertuğrul Tokdemir), İstanbul.
- MANDEL, E. (1975), "The Recession and the Prospects", Inprecor, No. 27/28, June.
- MANDEL, E. (1978), The Second Slump, London.
- MANDEL, E. (1980), Late Capitalism, London.
- MATTHEWS, R.C.O. (1981), "Comment on the Papers by Professors Laidler and Tobin", The Economic Journal, No. 91, March.
- MEADOWS, H.D.,
MEADOWS, D.L.,
RANDERS, J. (1978), Ekonomik Büyümenin Sınırları (cev. Komisyon), İstanbul.

- MERJOLIN, M.R.(1983), "Avrupa'nın Ekonomik Kalkınması, 1974 Duraklaması ve Gelecekteki Gelişmesi", (çev. Dündar Sağlam), Dünya Ekonomisinde Bunalım (Seçme Yazılar), İstanbul.
- MEANS, G.C. (1975), "Simultaneous Inflation and Unemployment", Challenge, Sept./ Oct.
- MORRIS, J. (1975), "The Weird World of International Money", Monthly Review, Vol.27, No. 6, November.
- NERE, J. (1980), 1929 Krizi (çev. Vamık Toprak), Ankara.
- O'CONNOR, J. (1973), The Fiscal Crisis of the State, New York.
- OECD (1960), General Statistics, No.6, November, Paris.
- OECD (1963), The Economic Effects of Disarmament London.

- OECD (1966), Government and Technical Innovation, Paris.
- OECD (1975), Economic Outlook, December, Paris.
- OECD (1976), Economic Outlook, December, Paris.
- OECD (1977,a), Towards Full Employment and Price Stability, Paris.
- OECD (1977,b), Economic Outlook, December, Paris.
- OECD (1977,c), The Iron and Steel Industry, Paris.
- OECD (1979,a), Concentration and Competition Policy, Paris.
- OECD (1979,b), Economic Outlook, July, Paris.
- OECD (1980), Technical Change and Economic Policy, Paris.
- ÖZCAN, (E. (1981), Ekonomik Bunalımlar, Ankara.
- PERLO, V. (1973), Unstable Economy, London.
- PIRENNE, H. (1983), Ortaçağ Avrupa'sının Ekonomik ve Sosyal Tarihi (çev. Uygur Kocabaşoğlu), İstanbul.
- PRESLEY, J.R. (1979), "Marcel Labordère: A Neglected French Contribution to Trade Cycle Theory", Kyklos, Vol.32, Fasc. 4.

- REED, J. (1979), "Recent Developments in the International Monetary System and Their Implications for International Economic Relations", Journal of Economic Studies, Vol.6, No.1, May.
- REVIEW (1979), "Cyclical Rhythms and Secular Trends", Review, Vol.II, No.4, Spring.
- ROBERTS, D. (1975), "USA: Upturn and Unemployment", Inprecor, No. 40/41, December.
- ROSTOW, W.W. (1975), "Kondratieff, Schumpeter and Kuznets: Third Periods Revisited", Journal of Economic History, Vol.25, December.
- PUR, N. (1974), Uluslararası İşgücü Hareketleri ve Türkiye, İstanbul.
- RAU, N. (1974), Trade Cycles: Theory and Evidence, London.

- ROSTOW, W.W. (1980), İktisadi Gelişmenin Merhaleleri (çev. Erol Güngör), İstanbul.
- ROSTOW, W.W. (1984), "The Fifth Upswing and the Fourth Industrial Revolution", Economic Impact, No.44.
- ROWEN, H.S.,
- WEYANT, J.P. (1981), "Will Oil Prices Collapse?", Challenge, Nov./Dec.
- SALAMA, P.,
- LIND, A. (1975), "France: A Probable Upturn, On a Crisis Basis", Inprecor, No. 40/41, December.
- SAVAŞ, V. (1974), Kalkınma Ekonomisi, İstanbul.
- SCAMMELL, W.M. (1967), International Monetary Policy, New York.
- SCHONFIELD, A. (1970), Modern Capitalism, New York.
- SCHUMPETER, J.A. (1961), The Theory of Economic Development, New York.
- SCOTT, M., Can We Get Back to Full Employment, London.
- SHAPIRO, I.,
- KANE, J. (1983), "Stagflation", Telos, No. 56, Summer.

- SKOURAS, T. (1979), "A Post-Keynesian Alternative to Keynesian Macromodels", *Journal of Economic Studies*, Vol. 6, No.2, November.
- SWEEZY, P.M. (1982), "Why Stagnation", *Monthly Review*, Vol.34, No.2, June.
- THIRLWALL, A.P. (1974), *Inflation, Saving and Growth in Developing Economies*, London.
- TREVITHICK, J.A. (1976), *Economics of Inflation*, London.
- TOBIN, J. (1981), "The Monetarist Counter-Revolution Today-An Appraisal", *The Economic Journal*, No.91, March.
- TURAN, G.G. (1980), *Uluslararası Para Sistemi*, Ankara.
- UDRY, A. (1975), "The Boom and Decline of Raw Materials", *Inprecor*, No.27/28, June.
- UNAY, C. (1978), *Ekonomik Konjonktür*, Ankara.
- UNITED NATIONS (1958), *Yearbook of National Accounts Statistics*, New York.
- UNITED NATIONS(1959), *Yearbook of National Accounts Statistics*, New York.
- UNITED NATIONS (1973), *Multinational Corporations in World Development*, New York.

- U.S. DEPT. of
COMMERCE (1977), Statistical Abstract, Washington.
- ÜLKEN, Y. (1970), Yirminci Yüzyılda Dünya Ekonomisi,
İstanbul.
- WALLERSTEIN, I. (1974), The Modern World System, New York.
- WALLERSTEIN, I. (1975), "The Present State of the Debate
on World Inequality", World Inequality, Montreal.
- WALLERSTEIN, I.,
DECDELİ, H.,
KASABA, R. (1983), "Osmanlı İmparatorluğu'nun Dünya
Ekonomisiyle Bütünleşme Süreci",
Toplum ve Bilim, No.23, Güz.
- WEBSTER'S (1976), Webster's Third New International
Dictionary , Masecusetts.
- YAMAN, B. (1977), Kalkınmakta Olan Ülkelerde İşsiz-
lik Sorunu ve Çözüm Yolları, Bursa.
- ZEYTİNOĞLU, E. (1975), Genel İktisat, İstanbul.
- ZEYTİNOĞLU, E. (1976), İktisat Tarihi, İstanbul.